

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

С.А. Риб'янець
Ю.А. Чаплинська

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ
ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ
ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ
ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНИХ
НЕПОВНОЛІТНІМИ**

Монографія

Дніпро
2017

УДК 343.98 : 343.34

Р 49

*Ухвалено до друку Вченою радою Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 25 травня 2017 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

доктор юридичних наук, професор **Тертишник В.М.**,

Університет митної справи та фінансів,

професор кафедри кримінально-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, доцент **Пиріг І.В.**,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,

завідувач кафедри кримінального права та кримінології

Риб'янець С. А., Чаплинська Ю. А.

Р 49 Криміналістичне забезпечення розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми : монографія / С.А. Риб'янець, Ю.А. Чаплинська. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 160 с.

ISBN 978-617-7665-05-1

З урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики розглянуто криміналістичну характеристику завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми. Визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики, окреслено способи і слідову картину злочинів, досліджено обстановку злочинного посягання та особу злочинця та потерпілого.

Удосконалено організаційно-тактичне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду, допиту підозрюваного, пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів вказаної категорії.

Для науковців, викладачів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, ад'юнктів та аспірантів, працівників поліції, прокуратури, Служби безпеки України та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

ISBN 978-617-7665-05-1

УДК 343.98 : 343.34

© Риб'янець С.А., 2017

© Чаплинська Ю.А., 2017

© ДДУВС, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ	7
1.1. Структура криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми	7
1.2. Обстановка, спосіб вчинення злочину та слідова картина	20
1.3. Потерпіла сторона та особа злочинця	42
РОЗДІЛ 2. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ	53
2.1. Організація і тактика проведення огляду	53
2.2. Тактика допиту	67
Розділ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОДАЛЬШОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ	82
3.1. Тактика пред'явлення для впізнання	82
3.2. Організація і тактика слідчого експерименту	101
3.3. Особливості використання спеціальних знань	119
БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ	138

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПС	–	Автоматизована інформаційно-пошукова система
ГУНП	–	Головне Управління Національної поліції
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	–	Засоби масової інформації
КК	–	Кримінальний кодекс
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НДЕКЦ	–	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ОРЗ	–	Оперативно-розшукові заходи
ОРД	–	Оперативно-розшукова діяльність
ОМП	–	Огляд місця події
СБУ	–	Служба безпеки України
СОГ	–	Слідчо-оперативна група
СРД	–	Слідчі (розшукові) дії
НСРД	–	Негласні слідчі (розшукові) дії

ПЕРЕДМОВА

Злочинність неповнолітніх в Україні протягом ряду десятиріч є однією зі значних проблем та дестабілізуючих факторів та викликає обґрунтоване занепокоєння у суспільстві. Коло суспільно небезпечних діянь, вчинюваних неповнолітніми, включає в себе значний перелік, а їх кількість, згідно з офіційно зареєстрованими фактами, дозволяє визначати цю категорію осіб як таку, що потребує особливої уваги з боку правоохоронних органів, оскільки вчинення злочинів особами у ранньому віці зазвичай складають основний «резерв» для дорослої та рецидивної злочинності.

Особливе занепокоєння викликає ситуація, що пов'язана із вчиненням неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Суспільна небезпека даного злочину полягає у тому, що розповсюдження неправдивих відомостей з відповідним змістом неминуче спричиняє матеріальну й моральну шкоду, створює обстановку безпорадності та страху у населення. У результаті цього збитки завдаються як громадянам, так і підприємствам, установам та організаціям незалежно від сфери їх діяльності та форм власності.

У той же час працівники правоохоронних органів відчують значні труднощі у розкритті й розслідуванні суспільно небезпечних діянь розглядуваної категорії. Підтвердженням цьому є статистичні дані МВС України, відповідно до яких з 2012 р. до 2017 р. зареєстровано 238 злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України, з яких за 125 кримінальними провадженнями особу притягнуто до відповідальності не було. Дана ситуація характерна для більшості регіонів нашої держави. Однак наведені показники не відображають реальної картини за злочинами розглядуваної категорії, що зумовлено низкою чинників. Так, однією з причин низької результативності є відсутність науковообґрунтованої методики розслідування розглядуваних злочинів, у результаті цього неналежний рівень підготовки працівників правоохоронних органів не дозволяє здійснити зазначену діяльність на належному рівні. Потреба слідчої практики в ефективних прийомах та методах визначає потребу формування криміналістичної мето-

дики з розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми.

При дослідженні зазначених проблем теоретичну основу монографічного дослідження становили праці вчених-криміналістів і процесуалістів України та близького зарубіжжя, які зробили значний внесок у розробку криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, зокрема роботи: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, Г. О. Душейка, А. В. Іщенко, В. П. Ємельянова, Н. С. Карпова, Л. М. Карнеєвої, Н. І. Клименко, І. П. Козаченка, В. О. Коновалової, В. А. Колесника, В. С. Кузьмічова, О. М. Ларіна, В. В. Лисенка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, М. І. Порубова, О. Р. Ратінова, М. В. Салтевського, О. П. Снігерьова, В. В. Тіщенко, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблоков та ін.

Безпосередньо проблеми розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, у тому числі за допомогою криміналістичних засобів і методів, досліджені у роботах Р. Г. Золотарьова, М. А. Михайлова, В. М. Логи, В. М. Плетенця, Д. В. Тишина. У роботах цих авторів, особливу увагу приділено обставинам, що підлягають встановленню і доказуванню, типовим моделям механізму злочину, структурі криміналістичної характеристики, окремим особливостям початку кримінального провадження, типовим слідчим ситуаціям, що виникають на початковому й подальшому етапах розслідування.

Існуючі відмінності у діях неповнолітніх щодо вибору способу та обстановки вчинення злочину та утворенні характерних слідів вимагають певної організації встановлення причетних до скоєного, особливого порядку проведення процесуальних дій і визначають необхідність додаткових поглиблених досліджень та формування на основі їх результатів відповідних комплексів процесуальних дій початкового й подальшого етапів розслідування вказаних злочинів. Наведені обставини у своїй сукупності визначають актуальність окресленої проблематики, її наукову, теоретичну та практичну значущість.

Розділ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

1.1. Структура криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми

Методика розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми, у більшості залежить від правильного використання криміналістичної характеристики злочинів розглядуваної категорії.

Стан розробки зазначеної наукової категорії безпосередньо впливає на якість зазначених науково обґрунтованих та практично апробованих рекомендацій.

У криміналістичній літературі поняттю, змісту та структурі криміналістичної характеристики приділяли увагу і ґрунтовно їх висвітлювали у працях відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: О. Н. Колесниченко, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, І. О. Возгрін, Л. Г. Відонов, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші.

Однак на сучасному етапі розвитку криміналістичної характеристики виникають полярні погляди науковців щодо можливості й доцільності існування та подальших розробок зазначеної категорії як структурного компоненту методики розслідування злочинів.

Так, у своїх роботах на початку ХХІ століття Р. С. Белкін висловив пропозицію відмовитися від подальшої розробки криміналіс-

тичної характеристики та повернутися до висвітлення особливостей предмета доказування за розглядуваною категорією проваджень [24, с. 739].

Зазначена пропозиція підтримана і С. М. Чуриловим [200, с. 322] та іншими науковцями. Поясненням цьому є те, що на сьогодні, незважаючи на значущість криміналістичної характеристики окремих видів злочину, її функція не одержала належного розвитку, який відповідає складним завданням, що стоять перед наукою і практикою у сфері протидії злочинності [71, с. 23].

Однак зазначена позиція була піддана критиці багатьма вченими, які навели низку вагомих аргументів на підтримку важливості та необхідності подальшого формування методики розслідування злочинів на основі криміналістичної характеристики.

Так, В. Д. Берназ відстоює позицію щодо важливості розробки криміналістичної характеристики злочинів, але вказує на те, що без дослідження кримінальних проваджень неможливо визначити систему узагальнених відомостей групи злочинів. Саме тому він зазначає, що криміналістична характеристика окремого виду злочинів це основана на державних статистичних даних науково-обґрунтована система узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних злочинів зазначеної категорії [28, с. 17].

Схожою є думка В. К. Весельського, який визначає криміналістичну характеристику злочину як засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних дослідженнях модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізацію процесу розкриття та розслідування злочинів [42, с. 88]. Вказане визначає необхідність проведення ще досить великої роботи з розширення імовірнісно-статистичних досліджень з вивчення криміналістичної характеристики різних видів злочинів, із систематизації вже накопиченого матеріалу [162, с. 50].

Наведені позиції підтримані значною кількістю вчених-криміналістів, котрі наголосили на необхідності її подальшої розроб-

ки та вдосконалення з метою забезпечення потреб правоохоронної практики з розкриття, розслідування та попередження злочинів.

На сьогодні відсутня єдина позиція науковців щодо переліку та кількості елементів, що входять до структури криміналістичної характеристики, про що наголошують і В. П. Бахін і Б. Є Лук'янчиков [18, с. 39-43].

Зважаючи на це, спробуємо згрупувати погляди науковців за кількістю компонентів, які включаються ними у структуру відповідної характеристики.

Так, М. П. Яблоков стверджує, що, звичайно, є відомості про:

- спосіб вчинення злочину;
- механізм злочину;
- обстановку вчинення злочину;
- типологічні риси особи суб'єкта (суб'єктів) злочину [202, с. 48].

У той же час М. В. Салтевський зазначає, що предметом безпосереднього посягання у криміналістичному аспекті є людина, тобто її тілесна організація, розглянута як фізико-біологічна система, що, вступаючи в різні взаємодії, відображає себе в матеріальному середовищі, оскільки суспільні відносини органічно пов'язані з речами і виявляються як речі. Вчений пропонує власне бачення структури криміналістичної характеристики злочину, до якої включає:

- предмет безпосереднього посягання;
- спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні;
- типову обстановку – «слідову картину» в її широкій інтерпретації;
- особу злочинця [159, с. 420].

Схожа кількість наведених науковцями компонентів у той же час визначає їх відмінність за змістом.

Різняться погляди вчених і щодо кількості відповідних компонентів, що мають входити до змісту криміналістичної характеристики. Так, до цієї структури В. С. Кузьмічов і Г. І. Прокопенко, вважаючи, що вона має бути п'ятичленна, включають такі складові:

- предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження);

– спосіб вчинення злочину у його широкому розумінні (обставини приготування, вчинення і приховування злочину, спосіб дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети);

– типову «слідову картину» злочину в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину);

– особу злочинця (опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображуються у матеріальному середовищі);

– особу потерпілого (для окремих видів чи груп злочинів: демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки та стосунки, ознаки віктимності тощо) [102, с. 253].

Щодо кількісного складу структури криміналістичної характеристики схожу позицію висловлюють й інші вчені. Так, в узагальненому та типізованому вигляді І. Ф. Пантелєєв надає своє бачення основних елементів криміналістичної характеристики злочину, котрі складаються зі:

- способу вчинення злочину;
- слідів злочину;
- особи злочинця;
- мотивів та цілей вчинення злочину;
- відомостей про потерпілого [134, с. 65-69].

На думку О. Г. Філіппова, до структури криміналістичної характеристики повинні входити:

- безпосередній предмет злочинного посягання;
- спосіб скоєння та приховування злочину;
- обставини, під час яких готувався та був скоєний злочин (час, місце, умови охорони об'єкта тощо);

– особливості залишених злочинцями слідів (механізм слідоутворення у широкому розумінні);

– особа злочинця та потерпілого (включаючи мотиви злочину) [183, с. 12].

На думку А. В. Іщенка, до структури криміналістичної характеристики злочинів традиційно відносять:

- слідову картину злочину;

- спосіб вчинення злочину;
- предмет злочинного посягання;
- дані про особу злочинця;
- відомості про особу потерпілого [77, с. 181].

Існують й інші точки зору вчених, які визначають необхідність застосування шестичленної градації розглядуваної наукової категорії. Так, до криміналістичної характеристики В. Г. Танасевич включає такі елементи:

- спосіб вчинення злочину;
- обстановка вчинення злочину;
- безпосередній предмет злочинного посягання;
- умови охорони цього предмета від посягання (включаючи характеристику осіб, пов'язаних із забезпеченням недоторканності блага, на яке був вчинений замах);
- особа злочинця;
- маскування, яке спрямоване на приховування злочинної діяльності, що здійснюється як під час вчинення злочину, так і після його завершення [182, с. 182].

Криміналістична характеристика злочину, стверджують Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов і О.Р. Россинська, має досить складну структуру, в якій частіше за все розрізняють:

- характеристику типової вихідної інформації;
- системи даних про типові способи скоєння та приховування даного виду злочину та типових наслідках їх застосування;
- відомості про особу злочинця та імовірні мотиви злочину;
- дані про особу потерпілого та типовий предмет злочинного посягання;
- дані про деякі типові обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка);
- дані про типові обставини, що сприяють вчиненню злочину [3, с. 688].

Проведене нами дослідження дозволяє виділити ще одну групу вчених, позиції яких об'єднані визначенням восьмичленної структури розглядуваної категорії. Так, О. О. Ексархопуло до криміналістичної характеристики злочину відносить:

- спосіб вчинення злочину;
- спосіб приховування злочину;
- характерні для даного способу сліди;
- механізм вчинення злочину;
- обстановку вчинення злочину;
- знаряддя злочину;
- особу злочинця;
- особу потерпілого;
- мотиви поведінки злочинця та потерпілого [208, с. 271].

Подібну кількість складових структури криміналістичної характеристики злочину вказують і І. С. Андрєєв, Г. І. Грамович і М. І. Порубов, включаючи до неї відомості про:

- матеріальні сліди злочину;
- спосіб вчинення та приховування злочину;
- місце, час та механізм його вчинення;
- обстановку вчинення злочину;
- предмет злочинного замаху;
- мету та мотиви кримінального діяння;
- особистісні властивості учасників кримінального процесу;
- обставини, що сприяють вчиненню злочину [6, с. 180].

Заслуговує на увагу і наведений В. Ю. Шепітьком перелік елементів криміналістичної характеристики злочину, до яких входять:

- спосіб злочину;
- місце та обстановка злочину;
- час вчинення злочину;
- знаряддя та засоби вчинення злочину;
- предмет злочинного посягання та особа потерпілого;
- особа злочинця;
- типові сліди злочину [202, с. 253].

Однак існують позиції вчених-криміналістів, якими виділений ще більший перелік елементів, які, на їх думку мають входити до відповідної структури.

Так, наприклад, В. Ф. Єрмолович запропонував узагальнену структуру криміналістичної характеристики злочинів, включивши до неї понад 20 елементів. Зокрема, до її складу віднесено:

- зв'язок злочину з адміністративними правопорушеннями, а також порушеннями фінансової, технологічної, трудової та іншої дисципліни;
- криміналістична структура злочину;
- способи ухилення від кримінальної відповідальності та покарання обвинуваченого за вчинене;
- діяльність осіб, що об'єктивно сприяла настанню злочинного результату або ухиленню суб'єкта від кримінальної відповідальності та ін. [67, с. 238].

На підставі узагальнення наведених поглядів вчених можна дійти висновку, що переважно науковцями виділяються чотири основних елемента криміналістичної характеристики злочинів, а саме:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- слідова картина;
- обстановка вчинення злочину,
- особа злочинця.

На нашу думку, це найбільш типовий набір криміналістично важливих ознак, які покликані забезпечити службову функцію криміналістичної характеристики. Але стосовно окремих видів злочинів цей набір має видозмінюватися, тобто скорочуватися чи розширюватися.

Проведене нами дослідження позицій науковців щодо структури криміналістичної характеристики злочинів дозволяє констатувати дискусійний характер кількісно-змістового складу даної наукової категорії. Поясненням цьому, на нашу думку, є зумовленість розглядуваної структури видом відповідного злочину.

Можна погодитися з думкою І. Ф. Пантелєєва, який зазначає, що елементи криміналістичної характеристики злочинів є багатоманітними. Надати їх вичерпний перелік, на думку вченого, неможливо, бо він так само мінливий, як і сама кримінальна практика [143, с. 64]. Наведену позицію підтримують і інші науковці [202, с. 253; 33, с. 365].

Таким чином, кількість та зміст елементів криміналістичної характеристики не можуть бути такими самими за усіма категоріями

злочинів. Тобто відповідній групі злочинів буде притаманна певна кількість елементів криміналістичної характеристики. Для їх визначення, наголошує В. В. Тищенко, необхідно формувати склад цих елементів на підставі структури людської діяльності, у тому числі антисуспільної, злочинної, що містить у собі суб'єкт, мету й мотиви, об'єкт (предмет), процес або механізм (способи, знаряддя, засоби та ін.), результат, а також виділяючи при цьому типові і особливі ознаки, притаманні саме розглядуваній множині злочинів [185, с. 58].

Наведене визначає необхідність визначення такого переліку елементів криміналістичної характеристики, який максимально повно формуватиме сукупність відомостей про злочини відповідної категорії. Вказане, на нашу думку, є можливим шляхом визначення відповідної кількості та складу елементів зазначеної характеристики, котра б виконувала покладені на неї завдання, що спрямовані на попередження, розкриття та розслідування суспільно небезпечних діянь.

Для формування структури криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми, вважаємо за потрібне проаналізувати окремо кожен елемент стосовно розглядуваного злочину.

На значенні такого компонента криміналістичної характеристики, як обстановка вчинення злочинів, наголошує значна кількість вчених. Це зумовлено тим, що суспільно небезпечні діяння скоюються в умовах оточуючої обстановки до якої злочинці можуть прилаштуватися або байдуже ставитись, або навіть формувати її. Формування структури криміналістичної характеристики злочинів розглядуваної категорії неможливе без включення до її складу розглядуваного компонента.

Обстановка визначається як об'єктивна реальність, в якій відбуваються відповідні події. Залежно від її умов визначатимуться і дії злочинця. При цьому при вчиненні злочинів розглядуваної категорії неповнолітні не здійснюють заходів щодо формування обстановки. Тому, розглядаючи вчинення неповнолітніми злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України, вважаємо за необхідне виходити з позиції прилаштування або нехтування чи байдужого ставлен-

ня до умов розглядуваною категорією осіб. На підставі аналізу умов оточуючої обстановки, в яких найчастіше вчинюються вказані злочини, можна визначити місце перебування неповнолітнього та зв'язок з адресатом загрози.

У подальшому, вивчаючи місце передачі повідомлення та відомості, що характеризують потерпілу сторону, висуватимуться припущення про особу злочинця. Пріоритетним напрямом у діяльності Національної поліції України на сучасному етапі визначено профілактичну діяльність. Відповідно, ці відомості сприятимуть підвищенню рівня та якості запобігання вчиненню неповнолітніми злочинів розглядуваної категорії.

Зазначене вказує на значущість та необхідність включення обстановки як елемента до структури криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Важливе значення цього елемента полягає у можливості висвітлення й інших елементів, а також кореляційних зв'язків між ними.

У ряді випадків обстановка може впливати на обрання способу вчинення злочину. Відповідно, аналізуючи спосіб вчинення злочину, необхідно приділяти увагу і цій обставині, тобто за способом вчинення суспільно небезпечного діяння будувати припущення щодо наявних між потерпілим і підозрюваним стосунків. Останні у злочинах розглядуваної категорії набувають особливого значення. Так, здебільшого спосіб дій не обирається випадково. До відповідних проявів дій злочинця призводить низка факторів, до яких слід віднести у першу чергу соціально-демографічні дані злочинця, наявність інформації про особу потерпілого, обстановку вчинення протиправного діяння тощо. Використання певного способу передачі відомостей про загрозу безпеці визначатиме види, кількість та місце розташування слідів.

Способом вчинення злочину розглядуваної категорії визначається спосіб доведення до відома хоча б однієї особи неправдивих відомостей про загрозу безпеці. Визначення способу передачі повідомлення із відповідним змістом дозволить працівникам правоохоронних органів виявити і вилучити максимальну кількість слідів злочину з

найменшими затратами часу, сил та засобів.

Слід зазначити, що певні відображення у матеріальному світі залишає кожен злочин, однак не за кожним злочинним діянням вони виявляються в повному обсязі. Відомості про цей елемент, кількість слідів та місце їх розташування сприяють в одержанні працівниками правоохоронних органів необхідних даних за кримінальним провадженням. Це зумовлено тим, що злочинці здебільшого зникають з місця вчинення злочину, а встановлювати обставини справи доводиться за відображенням їхніх дій, що відбулися у минулому. Саме завдяки слідовій картині злочину розкривається переважна більшість суспільно небезпечних діянь.

Не є винятком і вчинені неповнолітніми злочини, що кваліфіковані за ст. 259 КК України. Спосіб дій призводить до виникнення відповідної кількості слідів (відображень дій злочинця). Наведене допомагає визначити, що розглядуваний елемент знаходиться у взаємній залежності з іншими компонентами криміналістичної характеристики злочину, що вимагає його включення до цієї структури.

За злочинами, кваліфікованими за ст. 259 КК України, злочинні посягання можуть бути спрямовані як на фізичних, так і на юридичних осіб.

Так, Г. М. Шевцов вказує на те, що вченими як елемент криміналістичної характеристики досліджуються переважно не юридичні, а фізичні особи [201, с. 27]. Більшість науковців погоджуються з такою думкою. Особа потерпілого є одним із важливих елементів криміналістичної характеристики.

На думку В. П. Бахіна і М. А. Михайлова, погрози про вибух можуть висуватися стосовно об'єктів, що належать як приватним, так і юридичним особам [15, с. 27]. Якщо у відповідному елементі криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми, розглядати лише фізичних осіб, то залишиться без уваги значна частина злочинів цієї категорії, пов'язана з посяганням на юридичних осіб.

Заслуговує на увагу і обґрунтування необхідності запровадження такого елемента криміналістичної характеристики як «потер-

піла сторона», що запропоноване В. М. Плетенцем. На думку вченого, злочинець виконує певні дії, які не мають суттєвих відмінностей за змістом, характером та складом при посяганнях як на фізичну, так і юридичну особу. Зважаючи на це, доцільно розглянути питання щодо об'єднання в одному елементі криміналістичної характеристики вагомих для розслідування ознак фізичних і юридичних осіб, що сприятиме їх повному, всебічному дослідженню в сукупності з іншими елементами і, відповідно, не дозволить залишити без уваги будь-яку суттєву обставину, пов'язану із зазначеним злочином.

Найбільш вдалим для визначення такого елемента, на нашу думку, є термін «потерпіла сторона». Цей термін, з одного боку, вже використовується у судочинстві, а з іншого – є більш широким і виходить за межі таких окремих категорій як фізична або юридична особа. Крім того, термін «особа потерпілого», який науковці часто включають до складу типової криміналістичної характеристики, на нашу думку, більше асоціюється з фізичною, а не юридичною особою.

Тому під потерпілою стороною у складі криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності ми розуміємо двохкомпонентний елемент, у межах якого необхідно диференціювати фізичних та юридичних осіб [146, с. 305].

На підставі узагальнення кримінальних проваджень можна дійти висновку, що жодного факту висловлення неповнолітніми погрози в адрес фізичної особи виявлено не було. Тобто в усіх повідомленнях визначався конкретний об'єкт загрози – юридична особа. Однак на підприємствах, установах чи організаціях працюють чи перебувають фізичні особи. Відповідно, неповнолітній не може не усвідомлювати того, що від його протиправних дій одночасно завдаватиметься шкода як установі, щодо якої висловлено загрозу, так і особам, що перебувають на її території.

У той же час висловлення загрози установі не означає, що злочинець не мав на меті завдати шкоду конкретній особі, що перебуває у відповідному закладі. У результаті цього шкода може одночасно завдатись як фізичним, так і юридичним особам.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вчинення неповнолітніми злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України, зумовлює необхідність застосування елемента криміналістичної характеристики «потерпіла сторона», що вміщуватиме у собі характеристику потерпілих як фізичних, так і юридичних осіб.

Важливе значення для криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, вчинених неповнолітніми, має і такий її елемент як «особа злочинця». Без урахування цього елемента неможливо побудувати повноцінну структуру взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, вчинених неповнолітніми.

На нашу думку, особа злочинця є одним із центральних елементів структури криміналістичної характеристики злочину. Суспільно небезпечні діяння вчинюються обов'язково певною особою – злочинцем. Саме на його встановлення спрямовано процес досудового розслідування, у тому числі й злочинів розглядуваного виду.

Злочинець не діє відокремлено від внутрішніх та зовнішніх факторів. До останніх зловмисник може ставитися байдуже або брати їх до уваги, та з їх урахуванням коригувати власні дії. Ці фактори у низці випадків призводитимуть до відмови від вчинення неповнолітніми злочину. Особа злочинця є активним компонентом, тобто рушійною силою, що призводить до виникнення суспільно небезпечного діяння. У разі ж його утримання від вчинення протиправних дій, злочину, кваліфікованого за ст. 259 КК України, не відбудеться.

Відповідно, злочинець утворює певний простір або певне цілісне утворення, головне місце в якому він і займає. Виявлені за вказаним видом злочину відомості про особу злочинця сприятимуть формуванню його «портрета», що являє собою взаємопов'язану систему криміналістично вагомих ознак.

Ці відомості дозволять працівникам поліції своєчасно визначити правильні напрями пошуку неповнолітнього злочинця на початковому етапі розслідування, завчасно вжити заходів з можливої протидії та обрати найбільш доцільний перелік слідчих (розшукових) дій (визначити їх послідовність) на подальшому етапі досудового розсліду-

вання.

Таким чином, зазначені відомості сприятимуть не тільки розкриттю, а й підвищенню якості розслідування злочинів вказаної категорії.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що під криміналістичною характеристикою злочину слід розуміти розроблений наукою і практикою комплекс відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки, обставини та інші дані конкретного виду (групи) злочинних діянь, що відображають закономірні зв'язки між ними і виявляють себе як система слідів, що мають важливе організаційне і тактичне значення в розкритті та розслідуванні злочинів.

До структури елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми, слід віднести:

- обстановку вчинення злочину;
- способи вчинення злочину;
- слідову картину;
- потерпілу сторону;
- особу злочинця.

Вважаємо, що лише за наявності наведеного переліку елементів може бути сформовано структуру криміналістичної характеристики розглядуваного виду злочину, яка, у свою чергу, може бути визнана певним цілісним утворенням.

Окрім того, таку сукупність елементів криміналістичної характеристики злочину визначають і 79 % опитаних працівників слідчих підрозділів поліції.

Дані криміналістичної характеристики можуть лише вказувати на ймовірність ознак, які встановлюються у конкретному прояві злочину розглядуваної категорії. Тобто, аналізуючи особливості конкретного злочину та зіставивши встановлені дані про нього з відомостями криміналістичної характеристики, можна висувати відповідні слідчі версії, визначати напрямки проведення слідчих дій та розшукових заходів.

Відсутність якогось із зазначених елементів, а також взаємоза-

лежних зв'язків між ними, варто розцінювати не як повноцінну структуру, а лише як певний їх перелік. Останній, відповідно, не може бути визначений науковою категорією – криміналістична характеристика – і в результаті не має бути використаний для розкриття та розслідування злочинів розглядуваної категорії.

Наведена структура компонентів криміналістичної характеристики також підтверджується і результатами, що одержані в ході вивчення кримінальних проваджень за злочинами розглядуваної категорії.

За даними узагальнення слідчої і судової практики, не виявлено жодного кримінального провадження, з матеріалів якого неможливо було б визначити конкретні ознаки щодо обстановки, способів вчинення злочину, слідів, даних про потерпілу сторону та особу злочинця. Узагальнення та упорядкування цих ознак, виділених шляхом вивчення достатньої кількості справ, є емпіричною базою для формування змісту криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми.

1.2. Обстановка, спосіб вчинення злочину та слідова картина

Невід'ємним елементом криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми, є обстановка вчинення злочину, яка досліджувалася у працях багатьох вчених.

Так, В. Ю. Шепітько визначає обстановку як частину матеріального середовища, що містить, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними [130, с. 184]. Виступаючи складною динамічною системою, обстановка підлягає вивченню, а одержані у ході цього дані – відповідному використанню.

При цьому, як стверджує В. П. Анциферов, пізнання здійсню-

ється шляхом поділу цілого на складові (ознаки, частини, обставини), послідовного вивчення частин, їх взаємозв'язку, а потім синтезування отриманих знань (інформації) у цілісну інтегративну систему – картину [7, с. 10]. Також до ознак обстановки, про що зазначає О. М. Колісниченко, належать ознаки, що визначають речове середовище, у якому вчинюється злочин, та його об'єктивні умови [86, с. 41].

Злочин, як складна система дій, зумовлений обстановкою, в якій він вчинюється. Вивчення цих відомостей сприяє розкриттю злочинів розглядуваної категорії правоохоронцями. Обстановка своїми деталями, різними фрагментами розкриває сутність вчиненого злочину, вказує на особливості особи злочинця та способу вчинення злочину [1, с. 15].

Особливості обстановки вчинення суспільно небезпечного діяння визначають характерні способи дій і відповідні сліди. Специфічність обстановки злочину полягає в особливостях зв'язку суб'єкта злочину і того середовища, в якому готується, вчинюється і приховується злочин, його злочинний характер, сліди злочинця [52, с. 49].

Підсумовуючи наведені позиції вчених, можна сказати, що обстановка – це не тільки сукупність умов (характеристика обставин, явищ) оточуючого середовища, в яких вчинюється злочин. Вона є одним із джерел інформації про протиправну подію, яка у своїй сукупності є визначальною складовою процесу розкриття та розслідування злочинів розглядуваної категорії.

Розглянемо обстановку вчинення неповнолітнім злочину, кваліфікованого за ст. 259 КК України, з позиції її складових, а також факторів, які характеризують і впливають на її формування.

Формування обстановки вчинення злочину, як елемента криміналістичної характеристики, можливе в першу чергу на підставі результатів аналізу судово-слідчої практики за злочинами розглядуваної категорії. Проаналізувавши відомості, що наповнюють змістом обстановку вчинення як елемент криміналістичної характеристики, можна сформувати її цілісну картину.

Місце і час є обов'язковими обставинами, що мають бути встановлені при розслідуванні кожного кримінального провадження.

Знання точного місця і часу злочину складає відповідну «базу»; це необхідні точки відліку, фундаментальні положення, спираючись і орієнтуючись на які, йде процес виявлення носіїв інформації, оволодіння інформацією й її використання з пошуково-пізнавальною метою [135, с. 91].

Розглядаючи час вчинення, слід мати на увазі, що дана характеристика обстановки вчинення злочину не має значення для юридичної кваліфікації діяння. Тобто суспільно небезпечне діяння може бути кваліфіковане за ст. 259 КК України незалежно від часу його вчинення. Однак з позиції криміналістичної характеристики час вчинення набуває важливого тактичного і організаційного значення.

Загальноприйнятою у криміналістиці градацією у визначенні часу є характеристика таких його складових, як доба, тиждень, місяць, пора року, відповідно до яких ми вважаємо за доцільне висвітлювати одержані нами результати. У свою чергу, встановлення часу за цими характеристиками зумовлює відмінності умов освітлення і, як наслідок, призводить до визначення ймовірності спостереження за процесом вчинення злочину сторонніми особами – очевидцями. Це, відповідно, має використовуватися правоохоронцями для одержання максимальної кількості відомостей від не зацікавлених у ході і результатах справи осіб. Щоб інформація про час вчинення злочинної події була найбільш повною й достовірною, необхідно дотримуватися таких умов:

- вона має бути основана не на окремому, а на певній кількості розглядуваних у сукупності фактів;

- відомості про ці факти мають бути отримані у ході ретельного дослідження матеріальної обстановки місця події, свідчень очевидців розслідуваної події, проведення розшукових заходів [190, с. 63].

Наведені відомості у сукупності з іншими матеріалами справи сприятимуть правильній організації розкриття та розслідування злочинів.

Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що за часом завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності здійснювалися:

- вранці – 26 %;

- удень – 51 %;
- ввечері – 23 %;
- вночі – 0 %.

Не меншого значення має і характеристика дня тижня надходження повідомлення про загрозу, зокрема, у будні вони складають 87 % суспільно небезпечних діянь, у вихідні – 13 %.

При цьому повідомлення, що передавалися у період часу з 6 до 18 години, стосувалися навчальних закладів – 89 % випадків, 8 % – житлових будинків, 3 % – інших об'єктів.

Заслуговують на увагу результати анкетування, відповідно до якого слідчі вказали таку кількість вчинюваних злочинів відповідно до часу:

- з 6 до 12 години – 50 %;
- з 12 до 18 години – 29 %;
- з 18 до 24 години – 11 %;
- з 24 до 6 години – 10 %.

У свою чергу, працівники оперативних підрозділів поліції з цього питання вказали такі дані:

- з 6 до 12 години – 54 % суспільно небезпечних діянь;
- з 12 до 18 години – 26 %;
- з 18 до 24 години – 14 %;
- з 24 до 6 години – 6 %.

У цілому отримані відомості визначають спрямованість дій неповнолітніх злочинців на зрив занять у навчальних закладах, тому більшість повідомлень припадає на будні дні з 6 до 18 години. У вихідні дні та ввечері відсутня мотивація до перешкодження нормальної діяльності відповідних установ, оскільки вони не працюють.

Важливе значення для криміналістичної характеристики вчинення злочину, кваліфікованого за ст. 259 КК України, має і пора року. Згідно з отриманими у ході дослідження даними, розглядувані суспільно небезпечні діяння вчинюються:

- влітку – 12 %;
- взимку – 18 %;
- навесні – 32 %;
- восени – 38 %.

Наведені відомості також визначають мотиваційну характеристику дій неповнолітніх злочинців, оскільки літо та певна частина зими пов'язана з канікулами у навчальних закладах. Весна пов'язана з підведенням підсумків навчання (контрольні роботи, іспити), а осінь – його початком. Однак, діючи всупереч, деякі неповнолітні намагаються вирішити свої потреби шляхом висловлення загрози відповідному об'єкту.

Наведені відомості, на нашу думку, визначають зв'язок між потерпілою стороною та особою злочинця через висвітлення обставини вчинення злочину та її складової – часу.

Особливістю злочину розглядуваної категорії є необхідність визначення іншої характеристики часу, а саме – моменту настання загрози у переданому неповнолітнім повідомленні з відповідним змістом. При цьому, як справедливо наголошують автори, у ряді випадків для посилення ефективності погрози та її більшої правдоподібності повідомляється і точний час [15, с. 29].

Вивченням кримінальних проваджень за злочинами розглядуваної категорії нами з'ясовано, що в усіх випадках неповнолітні злочинці визначали у повідомленні загрозу такою, що вже настала, тобто теперішнім часом. Одержані нами відомості доцільно пояснити з позиції мети та мотивів, якими керується неповнолітній. Оскільки неповнолітні переважно намагаються зірвати проведення відповідних занять у навчальних закладах або зашкодити діяльності підприємств, то й загроза у повідомленнях визначається такою, що вже існує. Таким чином, на підставі аналізу часу і адресату загрози слідчі повинні висувати версії про причетність до вчиненого відповідної категорії осіб.

Обов'язковим елементом криміналістичної характеристики вказаних злочинів є сукупність відомостей, що характеризують місце, тривалість (час) та обстановку [7, с. 45]. Час, протягом якого вчинюється злочин розглядуваної категорії, набуває особливого значення для організації та проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Так, з аналізу матеріалів кримінальних проваджень нами встановлено, що неповнолітні витрачають на передачу повідомлення про загрозу безпеці в середньому 5-10 секунд, що, на нашу думку, є коро-

ткочасним процесом. Якщо проаналізувати одержані відомості щодо пори року, дня тижня та часу доби надходження повідомлення, можна дійти висновку, що найбільша їх кількість припадає саме на час проведення навчальних занять у навчальних закладах. Тобто переважно ці злочини вчинюються восени у будній день з 12 до 18 години. Відповідно, мета вчинення даного злочину – зрив діяльності певної установи, організації чи підприємства, переважно освітнього спрямування.

Заслуговує на увагу й інша складова, що характеризує обстановку вчинення злочину – місце. Суспільно небезпечні діяння розглядуваної категорії визначаються злочинами мегаполісів, в яких зосереджено значну кількість населення, у тому числі неповнолітніх.

Так, встановлено, що місцем знаходження (перебування) неповнолітнього злочинця були:

- обласний центр – 71 %;
- місто – 18 %;
- населений пункт районного значення – 10 %;
- село – 1 %.

Проанкетовані працівники слідчих підрозділів поліції зазначають, що злочини розглядуваної категорії вчинюються в обласних центрах у 69 % випадків, районних центрах – 17 %; містах – 12 %; сільській місцевості – 2 %.

У свою чергу, оперативні працівники поліції визначили місця вчинення злочинів розглядуваної категорії так: обласний центр у 69 % випадків, районний центр – 17 %; місто – 12 %; сільська місцевість – 2 %.

Наведені відомості визначають переважну зосередженість злочинів розглядуваної категорії в обласних центрах, що у першу чергу пояснюється можливістю «злитися» з натовпом та уникнути викриття.

Важливою характеристикою місця злочину є те, що всі неповнолітні, які вчинювали злочин розглядуваної категорії, знаходились в одному населеному пункті із адресатом загрози, тобто були місцевими мешканцями. Таким чином, за злочином розглядуваної категорії доцільним є застосування пошукових заходів, спрямованих на вста-

новлення неповнолітнього – місцевого мешканця.

Заслуговує на увагу й те, що на момент передачі повідомлення неповнолітній злочинець найчастіше знаходився за місцем: свого проживання – 34 %; проживання іншої особи – 12 %; навчання – 41 %; відпочинку – 13 %. Не меншого значення мають узагальнені результати анкетування практичних працівників поліції.

Так, на думку працівників слідчих підрозділів, найбільш поширеним місцем знаходження неповнолітніх на момент передачі повідомлення про загрозу безпеці є такі:

- приміщення у навчальних закладах – у 53 % випадків;
- житлові приміщення – 24 %;
- місця відпочинку – 12 %.

Працівники оперативних підрозділів поліції вказали такі дані:

- приміщення навчальних закладів – у 51 % випадків;
- житлові приміщення – 23 %;
- місця відпочинку – 26 %.

На підставі наведених відомостей можна зазначити, що більшість неповнолітніх висловлюють загрозу безпеці навчального закладу, в якому перебувають на момент передачі повідомлення. Ці відомості необхідно враховувати для організації встановлення неповнолітнього злочинця, а також очевидців, свідків, у першу чергу серед учнів відповідної школи.

Іншим важливим елементом, на нашу думку, є відомості, що визначають знаходження неповнолітнього стосовно об'єкта загрози на момент її висловлення. Так, нами встановлено, що в одному районі з адресатом загрози знаходилися 86 % неповнолітніх злочинців. Встановлення місця перебування в ході передачі завідомо неправдивого повідомлення допоможе правоохоронцям сформулювати версії про зв'язок неповнолітнього з місцем та організувати швидке викриття злочинця.

Важливим елементом криміналістичної характеристики злочину є його обстановка. Слід зазначити, що злочин, як і будь-яка інша складна система, зумовлений обстановкою його вчинення і пов'язаний з діями злочинця. Тобто злочинець вчиняє, а також у разі наявності готує та приховує злочин у конкретних умовах обстановки.

На думку М. П. Яблокова, в обстановці відображуються окремі важливі особистісні риси злочинця, котрий формує її частково або повністю, у більшому чи меншому ступені прилаштувуючись до неї або використовуючи її без будь-якого прилаштування, а іноді навіть без урахування її особливостей [212, с. 53]. Це може досягатися шляхом урахування злочинцем умов обстановки при обранні певного способу підготовки, вчинення та приховування злочину.

У той самий час вважаємо за необхідне розглянути наведену М. П. Яблоковим класифікацію щодо можливості злочинця прилаштуватися до певної обстановки.

За злочином, кваліфікованим за ст. 259 КК України, на нашу думку, вірніше буде визначити не формування особою обстановки, а очікування певних, необхідних злочинцю обставин або фактів. Формування умов обстановки може мати вирішальне значення, наприклад, при крадіжці, коли вимикається сигналізація, відволікається охорона, отруюються собаки, створюються інші умови. За злочином розглядуваної категорії можна вести мову здебільшого про прилаштування до обстановки чи здійснення низки дій без будь-якого прилаштування або і без її урахування. Водночас не виключена можливість повного формування обстановки [147, с. 53].

Наведене дозволяє припустити, що неповнолітній може зайняти активну або пасивну позицію. При активній позиції суб'єкта, як зазначає В. В. Тіщенко, він не тільки враховує конкретну обстановку в динаміці сприятливих та несприятливих факторів, але і намагається змінити її, створити такі умови, які сприяли б здійсненню його злочинного задуму та прихованню вчиненого злочину. Пасивна позиція злочинця визначається як сукупність умов, що складаються поза його волею і на які він впливати не може. При плануванні злочину особа оцінює обстановку, з'ясовує та аналізує умови, що сприяють або перешкоджають реалізації її намірів. Оскільки умови, в яких знаходиться об'єкт, що цікавить злочинця, є динамічними у тому чи іншому ступені, він намагається підібрати для здійснення свого замислу найбільш сприятливі [176, с. 84].

Активність зайнятої неповнолітнім злочинцем позиції зумовлюється метою, мотивацією дій, а також соціально-демографічними

та іншими чинниками. Залежно від них особа визначатиме свої дії з урахуванням або ігноруванням умов вчинення злочину. В ході аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що за відсутності прилаштування до умов обстановки утворюється більша кількість слідів вчинення злочину розглядуваної категорії.

На наміри вчинити розглядуваний злочин впливає криміногенна обстановка в державі та, зокрема, випадки вчинення терористичних актів не тільки на її території, а й в усьому світі.

Так, В. П. Бахін і М. А. Михайлов наводять відомості, згідно з якими кількість завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності знаходиться у прямій залежності від кількості кримінальних вибухів (терористичних актів) [15, с. 24].

Наведена вченими позиція може бути підтверджена таким прикладом. Так, після серії вибухів 25 квітня 2012 р. у м. Дніпро, того ж дня лише в межах міста надійшло 4 повідомлення про загрозу безпеці. Схожа ситуація може простежуватися і в інших регіонах нашої держави. Випадки терористичних актів варто розцінювати як фактор обов'язкового реагування на завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Використання повідомлення з відповідним змістом визначається знаннями неповнолітнього обов'язкових заходів евакуаційно-пошукового характеру, складовою яких є припинення діяльності відповідного закладу. На досягнення припинення нормальної діяльності відповідної освітньої установи здебільшого спрямовують свої зусилля неповнолітні «мінери». Серед вивчених у матеріалах кримінальних справ допитів підозрюваних неповнолітніх жоден не визначив свої дії метою створення паніки чи залякування населення.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що використання відомостей про обстановку вчинення злочину є неодмінною складовою формування структури криміналістичної характеристики злочинів розглядуваної категорії, що сприятиме швидкому пошуку і встановленню злочинця, а також належній організації розкриття та розслідування.

Спосіб вчинення є найбільш важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів, а його вивчення займає центральне

місце в криміналістиці та забезпечує вирішення організаційних та тактичних задач розслідування.

Дослідженню способів учинення злочинів приділяли увагу такі вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. Ш. Жорданія, Г. Г. Зуйков, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський та ін. Дослідженню способів учинення хуліганства присвятили свої праці Л. Ш. Берекашвілі, М. С. Бушкевич, Ю. А. Віленський, В. П. Власов, Л. Д. Гаухман, В. І. Захаревський, А. О. Крикунов, В. К. Лисиченко, М. І. Порубов та багато інших.

При цьому переважна більшість вчених-криміналістів визначає спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння як систему дій з його підготовки, вчинення та приховування.

Розпочинаючи розгляд способу вчинення злочину як елемента криміналістичної характеристики, слід зазначити, що у науковій літературі вже давно є усталеним твердження про те, що саме цей елемент є основним у криміналістичній характеристиці злочинів [20, с. 92].

Як зазначає М. П. Яблоков, від специфічності винної поведінки, особливостей ситуацій, що виникають до та після скоєння злочину, інших обставин структура способу вчинення злочину може бути тричленною (що включає поведінку суб'єкта до, під час та після вчинення злочину), двочленною (у різних комбінаціях) та одночленною (характеризувати поведінку суб'єкта лише під час самого злочинного діяння) [99, с. 50]. Наведену позицію підтримують й інші вчені [64, с. 133].

Далі вважаємо за необхідне розглянути структуру способу вчинення неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Злочини розглядуваної категорії можна диференціювати на ті, що вчинюються без підготовки, а також з попереднім приготуванням.

Вивченням матеріалів кримінальних проваджень за злочинами розглядуваної категорії нами встановлено, що найчастіше для передачі повідомлення з відповідним змістом використовувався мобільний телефон (45 %), рідше – стаціонарний домашній (28 %), а також таксофон (27 %).

Узагальненням анкетування слідчих поліції встановлено, що ними визначаються такі способи вчинення розглядуваного злочину:

– із застосуванням засобів телефонного зв'язку – у 93 % випадків;

– макетів вибухових пристроїв – 7 %.

У свою чергу, оперативні працівники вказали як найбільш розповсюджені способи вчинення таких злочинів застосування засобів телефонного зв'язку у 97 % випадків, макетів вибухових пристроїв – 3 %.

Ставлення неповнолітніх до підготовки відрізняється від виконання цих дій дорослими злочинцями. За результатами проведеного Д. В. Тишиним дослідження наголошено, що зловмисники здійснювали попередню підготовку до вчиненого злочину у 89 % випадків [184, с. 40].

Деяку іншу ситуацію можна простежити за злочинами розглядуваної категорії, вчинюваними неповнолітніми. Останні здебільшого байдуже ставляться як до підготовки, так і до маскуванню своїх дій, що підтверджується результатами проведеного нами дослідження. Так, на підставі узагальнення вивчених кримінальних проваджень доведено, що підготовчим заходам приділяли увагу 21 % неповнолітніх злочинців, а маскуванню – 43 %.

До підготовчих заходів вчинення злочину слід віднести таке:

– вибір об'єкта посягання (23 %);

– розробка плану злочину (22 %);

– відшукування пристосувань і підготовка знарядь злочину (20 %);

– розподіл ролей між співучасниками (13 %);

– підбір співучасників злочину (7 %);

– написання тексту повідомлення про загрозу безпеці, який був зачитаний при його передачі (6 %);

– використання муляжів вибухового пристрою (2 %).

Не виключене вжиття інших заходів, спрямованих на підготовку як вчинення, так і приховування протиправних дій. Наведені відомості свідчать, що злочинцями приділяється значна увага приготуванню до злочинів. Однак зі змісту матеріалів кримінальних прова-

джен встановлено, що слідчими не завжди з'ясовувалися обставини щодо підготовки особи до вчинення злочину. Відповідно, можна припустити, підготовка протиправного діяння здійснювалася ще більшою кількістю злочинців.

У той же час відсутність явних ознак (зовнішніх проявів) підготовки не виключає наявності її внутрішніх намірів. Тобто у випадку, якщо між намірами вчинити даний злочин та результатом – переданим повідомленням про загрозу безпеці – проходить незначний проміжок часу, зазвичай вважається, що заходи з підготовки до вчинення злочину не вживалися. Однак це не свідчить, що особа не була морально (психологічно) готова до скоєння цього протиправного діяння [148, с. 195].

Підтримуючи зазначену позицію можемо вказати, що неповнолітні, як і дорослі злочинці, можуть готуватися до вчинення злочину розглядуваної категорії, однак, ступінь цієї діяльності значно нижчий. У той же час не виключене планування зловмисником своєї дії відповідно до умов, у яких доведеться діяти, із урахуванням відомостей про адресата загрози та інших даних. Нерідко виявлення та розкриття злочинів стає можливим при аналізі та перевірці даних про дивну, на перший погляд нелогічну або так звану «відхилену» поведінку окремих осіб, що побічно вказує на вчинення ними злочинів [136, с. 49].

Центральне місце у структурі способу вчинення злочину займають дії злочинця з доведення повідомлення з відповідним змістом до відома хоча б однієї особи. Розглянемо дії неповнолітнього злочинця з передачі завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що повідомлення з відповідним змістом у 63 % випадків передавалося до підрозділів поліції, решта – безпосередньо до установи, підприємства чи організації, якому безпосередньо адресовано загрозу.

Одержані нами відомості збігаються з наведеними даними інших вчених, які наголошують, що адресатами анонімних погроз частіше за все є правоохоронні органи (55 %) або об'єкти загрози вибуху (35 %) [15, с. 25], що має своє пояснення. Усвідомлюючи, що переви-

рка приміщень відповідної установи за фактом висловлення загрози у першу чергу організовуватиметься та проводитиметься працівниками поліції, намагаючись одержати результат у найближчий час, а не колись у майбутньому, злочинець передає його до відповідного органу.

При цьому достовірно знаючи, що за розглядуваними повідомленнями заходи вживаються в обов'язковому порядку та невідкладно, тобто на передане повідомлення неодмінно в найкоротший термін відреагують відповідним чином, що призведе до очікуваного результату. Останнього можна не досягти у випадку передачі повідомлення, наприклад комусь зі знайомих, товаришів, які не будуть сприймати його як реально існуючу загрозу та розцінюватимуть як жарт. Окрім того, злочинець розуміє, що у даному випадку його буде викрито та притягнуто до відповідальності.

Потребує пильної уваги спосіб вчинення розглядуваного злочину із застосуванням предметів, залишених без нагляду, наприклад валізи чи коробки, які можуть сприйматися як небезпечні, на що, до речі, регулярно звертається увага пасажирів громадського транспорту.

Виявлення подібного предмета на території школи вимагає здійснення евакуаційних заходів, що неодмінно призводить до зриву навчального процесу. Однак виявлення такого предмета правоохоронці переважно розцінюють збігом обставин та не вбачають у діях складу злочину, що призводить до прийняття необґрунтованих рішень та відмови у порушенні кримінальних справ.

Так, 14.02.2007 р. о 09.52 години до чергової частини Котовського ГУ ГУНП України в Одеській області від невстановленої особи надійшло повідомлення про замінування СЗШ № 9 м. Котовська, що призвело до тимчасового припинення навчального процесу в зазначеному закладі. В ході огляду СЗШ № 9 біля дверей підвального приміщення було виявлено картонний ящик, в якому знаходилися речі, що не належать до вибухонебезпечних [123].

У даному випадку відсутній явний злочинний прояв, оскільки макет вибухового пристрою не має ззовні годинникового механізму, окремих дротів тощо. Однак, недооцінювання такої обстановки, може бути помилкою правоохоронців у вірній оцінці злочинної події.

У ряді випадків зловмисник може видавати себе за одержувача, тобто особу, до якої начебто надійшло повідомлення про загрозу безпеці, котре вона передала до правоохоронних органів з метою «усунення небезпеки». Особа намагається відвернути від себе увагу правоохоронних органів та бути поза підозрою у вчиненні цього злочину. Тобто це може бути розцінено як приховування причетності до вчинення розглядуваного суспільно небезпечного діяння. Відповідно, при первинному збиранні матеріалів працівникам поліції слід пам'ятати цю обставину і перевіряти на причетність також ту особу, що видає себе за добросовісного одержувача у передачі даної інформації до правоохоронних органів. Припущення про причетність особи до злочинної події буде визначати у першу чергу напрямок пошуку, тактику опитування цієї особи, а у подальшому і проведення слідчих (розшукових) дій за її участю [148, с. 195].

Слід зазначити, що не виключені й інші способи маскуванню або відведення підозри від себе.

Під час дослідження нами встановлено факти, коли неповнолітні злочинці називають власні прізвище, ім'я, по-батькові, посилаючись при цьому на вчителя, який начебто попросив повідомити про виявлений вибуховий пристрій у школі.

Наведені приклади визначають багатогранність способів вчинення злочину розглядуваної категорії. При цьому складно, а іноді неможливо визначити правильно подію, що сталася, з позиції кримінально-правової її природи не маючи відповідних відомостей про спосіб вчинення злочину та його компоненти.

Переважна більшість вивчених нами злочинів вчинювалася із застосуванням відповідних технічних засобів передачі інформації. Сучасний стан розвитку телекомунікаційних мереж та доступу до всесвітньої мережі Інтернет полегшує передачу повідомлень з відповідним змістом. Однак даний спосіб ще не набув розповсюдження, порівняно із використанням телефонів. У той же час різноманіття технічних засобів зв'язку, що можуть бути використані при вчиненні зазначеного злочину, значною мірою підвищує суспільну небезпеку цих діянь, надаючи можливості:

- 1) вчинення злочинів дистанційно, без присутності злочинця

на місці безпосереднього заподіяння шкоди; варіативності у часі;

2) заподіяння прямої та побічної шкоди; впливу на невизначене та необмежене коло потерпілих;

3) співучасті у злочині суб'єктів, які дистанційно віддалені, тощо [79, с. 92].

На значенні цієї складової способу злочину наголошує Г. Г. Зуйков, зазначаючи, що наявність у злочинця технічних засобів передачі інформації про загрозу може впливати на характер його дій, застосування знарядь і засобів [73, с. 78]. Отримані нами відомості дозволяють констатувати, що переважне використання засобів телефонного зв'язку доцільно розглядати не тільки як спосіб передачі повідомлення з відповідним змістом, а й як спосіб маскуванню неповнолітнім своїх дій. Тобто передаючи повідомлення із застосуванням засобів телефонного зв'язку, неповнолітній намагається уникнути викриття та притягнення до відповідальності.

Заслуговують на увагу можливі факти дублювання повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. При цьому, як справедливо зазначається, серед вивчених кримінальних проваджень жодним слідчим не з'ясувалися причини дублювання злочинцем свого повідомлення. Однак це має значення у висвітленні об'єктивної картини вчиненого злочину і у першу чергу дій злочинця. Зазначені обставини впливатимуть на кваліфікацію протиправних дій.

Слід зазначити, що при цьому дублювання може бути викликане об'єктивними та суб'єктивними факторами.

Так, об'єктивні – це фактори об'єктивної дійсності, що відбуваються незалежно від волі злочинця. Вони вимагають від особи переривати вже передане повідомлення, вважаючи, що воно не було отримане або повторювати його. Наприклад, при передачі повідомлення з використанням телефону адресат начебто не розчув злочинця або поблизу злочинця з'явилися сторонні особи, наряд міліції, котрі могли стати очевидцями передачі повідомлення, та ін.

Суб'єктивні фактори – події (обставини), на які впливає злочинець з урахуванням наявного у нього життєвого або злочинного досвіду, знань, навичок, сподіваючись отримати певний результат. На-

приклад, дублювання повідомлення до різних установ, відомств, осіб здійснюється для отримання більш гарантованого очікуваного злочинцем наслідку; використання різних таксофонів, розташованих у безлюдних місцях, надає йому час для залишення місця передачі повідомлення, заплутавши сліди, залишившись при цьому непоміченим, тощо.

Оскільки між повідомленнями зазвичай відбувався невеликий проміжок часу, то можна вважати, що злочинець навіть при вчиненні дій з підготовки та приховування злочину міг припуститися помилки і не знищити (замаскувати) деякі сліди своєї протиправної діяльності. Відомості щодо дублювання повідомлення, послідовності використання таксофонів, розташованих у громадських місцях у порівняній близькості один від одного, сприятимуть висуванню припущень щодо напрямку руху злочинця та негайної організації заходів по його затриманню на місці або одразу після вчинення злочину [147, с. 23].

Зазначені відомості дають можливість побудувати обґрунтовані версії та визначити напрями встановлення зловмисника. Особливого значення це набуває на початковому етапі досудового розслідування, оскільки сприяє формуванню припущень про те, де, які та скільки слідів залишається в результаті застосування певного способу вчинення кожного конкретного злочину, а також яким змінам вони могли бути піддані. Принципова можливість для цього створюється завдяки тому, що кожний спосіб вчинення злочину залишає тільки йому притаманні сліди, що є ознаками його застосування [127, с. 89].

Вивчивши у сукупності ці відомості, працівники правоохоронних органів можуть визначити коло підозрюваних, серед яких можна встановити неповнолітнього злочинця.

Не менш важливою складовою розглядуваного способу вчинення є його маскування. За результатами узагальнення кримінальних проваджень і даних опитування слідчих за злочинами, кваліфікованими відповідно до ст. 259 КК України, неповнолітні застосовують його у 43 % випадків.

Найпоширенішими способами приховування злочину є такі:

- використання таксофонів – 28 %;
- видалення з телефону сім-карти після розмови – 12 % або по-

дальше її знищення – 3 %;

– відключення телефону після здійсненого дзвінка на певний час – 7 %;

– передавання повідомлення зі зміненим тембром голосу – 6 %, інтонацією – 6 %, силою голосу – 6 %;

– передавання інформації з чужого телефону (за відсутності власника) – 5 %;

– видалення зі списку реєстрації телефону факту здійснення дзвінка – 3 %.

При цьому неповнолітні, які здійснюють повідомлення із застосуванням засобів телефонного зв'язку, у 60 % випадків намагаються видати себе за дорослу особу, поводяться при цьому зухвало, використовуючи ненормативну лексику.

Нами наведено лише приблизний перелік заходів із приховування, які можуть здійснюватися до, в ході і після вчинення суспільно небезпечного діяння розглядуваної категорії. Однак варто наголосити на тому, що ці дії можуть змінюватися під впливом певної сукупності чинників.

Аналізуючи отримані результати з підготовки (21 %) та маскування (43 %), не можна не погодитись з позиціями вчених, які наголошують на пріоритеті приховування [73, с. 75; 136, с. 49].

Заслугує на увагу й той факт, що за злочинами розглядуваної категорії маскування здійснювали самі виконавці. Однак існує імовірність причетності до вчинення цих дій інших осіб, припущення про що можна зробити на підставі результатів аналізу кожної окремої справи. Тобто це визначає індивідуальний підхід до кожного злочину.

Одержані нами результати дозволяють побудувати структуру способу вчинення неповнолітніми злочину розглядуваної категорії, до якої входять підготовка, безпосереднє вчинення та приховування.

Так, підготовка переважно здійснювалася шляхом вибору об'єкта посягання (23 %) та розробки плану злочину (22 %). Досить часто ці дії полягали у відшукуванні пристосувань і підготовці знарядь злочину (20 %) та розподілі ролей між співучасниками (13 %).

Іноді неповнолітні злочинці здійснювали добір співучасників злочину (7 %) та написання тексту повідомлення про загрозу безпеці,

котрий у подальшому був зачитаний при його передачі (6 %).

Спосіб розглядуваного злочину здебільшого визначається доведенням до відома хоча б однієї особи інформації з відповідним змістом. Переважно для здійснення цього використовуються мобільний телефон (45 %), міський (домашній) телефон (28 %) або таксофон (27 %).

Отже, до найбільш поширених способів приховування злочину належать використання таксофонів (28 %) та видалення з телефону сім-карти після розмови (12 %), відключення телефону після здійсненого дзвінка на певний час (7 %), передавання повідомлення зі зміненим тембром голосу (6 %), інтонацією (6 %), силою голосу (6 %) або передавання інформації з чужого телефону (за відсутності власника) (5 %).

Іноді неповнолітній може знищувати сім-карту після дзвінка (3 %) або видаляти зі списку реєстрації телефону факту здійснення дзвінка (3 %).

Більшість повідомлень (60 %) супроводжувалася ненормативною лексикою.

Отримані нами дані свідчать, що спосіб вчинення потребує ретельного аналізу з боку правоохоронців, оскільки є найбільш інформативною складовою події злочину. Потребують аналізу причини передачі повідомлення про загрозу безпеці відповідному адресату у певний спосіб, місце розташування та кількість слідів. Зазначене неодмінно сприятиме вірному оцінюванню події та дій відповідних учасників, що, у свою чергу, забезпечить прийняття обґрунтованих виважених рішень.

Криміналістику нерідко називають наукою про сліди. Ще її засновник Г. Грос надавав слідам злочину великого значення, вважаючи їх джерелом інформації про подію злочину та особу злочинця [60, с. 162].

На сьогодні єдиного погляду серед вчених-криміналістів стосовно приналежності слідів немає. Так, одні визначають зумовленість слідів злочину обстановкою вчинення, інші наголошують на зв'язку відображень злочинця зі способом його дій. Розглянемо точки зору вчених та згрупуємо їх залежно від зайнятої позиції у цьому питанні.

Визначаючи зв'язок слідів злочину з обстановкою їх учинення О. М. Васильєв і М. П. Яблоков стверджують, що подія злочину та підготовка до нього (на всіх його етапах) відбуваються у певній обстановці, елементи якої залишають власні сліди зовні, які можуть бути виявленими та вивченими під час розслідування [41, с. 123].

У свою чергу, В. Ю. Шепітько зазначає взаємозв'язок обстановки вчинення злочину з місцем, де були залишені сліди злочинного посягання [202, с. 255 - 256].

Так, частина слідів за розглядуваними діями може залишатися на місці передачі повідомлення, однак встановити причинний зв'язок цих слідів та вчиненого складно, а іноді неможливо. Так, якщо неповнолітній використовував стаціонарний (домашній) телефон, виявлені у цьому місці сліди ще не означатимуть, що вони утворені у результаті вчинення злочину, а не, наприклад, спілкування. Виявлені у схожих випадках сліди будуть свідчити, у першу чергу, про факт знаходження особи у відповідному місці.

Особливого значення це набуває, коли неповнолітній заперечує факт перебування у відповідному місці.

Далі розглянемо позиції другої групи вчених. Так, В. О. Образцов зазначає, що кожен спосіб вчинення злочину залишає тільки йому притаманні сліди, що є ознаками його застосування [135, с. 89]. За слідами – матеріальним та ідеальним відображенням у навколишній обстановці та у пам'яті осіб – встановлюються всі фактичні обставини розслідуваної події, наголошують В. Я. Колдін і М. С. Полевий [85, с. 28].

Таким чином, вчені приділяють увагу ще й ідеальним слідам, «носії» яких переважно перебувають на місці вчинення злочину, тобто стають очевидцями застосування злочинцем відповідного способу дій. Так, у разі передачі повідомлення з відповідним змістом до чергової частини відділу поліції, сліди голосу фіксуються в пам'яті особи, яка сприймала голос заявника. При цьому відстані між зазначеними особами можуть бути досить значними.

За наявності окремих слідів або інших даних, що вказують на можливий спосіб вчинення конкретного злочину, версія про спосіб, наголошують О. Н. Колісниченко і В. О. Коновалова, слугує виявлен-

ню інших слідів, що зазвичай спостерігаються при такому способі вчинення злочину [87, с. 23].

На думку В. В. Тіщенка, процеси дослідження способів злочину та їх слідів взаємопов'язані та здійснюються за принципом прямого та зворотного зв'язку: від дослідження слідів до пізнання способу та інших обставин злочину, від знань про спосіб злочину до пошуку, виявлення та дослідження слідів злочинних дій [185, с. 115].

Слід зазначити, що важливе значення має розташування слідів поблизу місця вчинення злочину. Адже крім слідів, залишених на місці події, як доречно наголошує К. Д. Поль, можуть досліджуватися сліди, що були виявлені поза ним [150, с. 221].

Так, розглядаючи приклад надходження повідомлення до чергової частини відділу поліції, сліди залишаються, по-перше, у вигляді аудіозапису, по-друге, в оператора зв'язку, яким користувався правопорушник, у вигляді вхідної та вихідної інформації, пов'язаної з номерами абонентів, що передавали та отримували повідомлення про загрозу безпеці.

Наведена нами позиція підтверджується і думками вчених. Так, М. В. Салтевський вказує, що поняття «слідова картина» включає ідеальні відображення і матеріальні сліди як джерела видимих та невидимих прогнозованих слідів, що утворилися в момент вчинення злочину [167, с. 421].

На подібній позиції наголошує і А. П. Шеремет [204, с. 344]. Розглянемо окремо деякі ідеальні та матеріальні сліди злочину.

Аналіз судово-слідчої практики дозволяє визначити, що у всіх випадках передачі повідомлення у пам'яті осіб, до яких вони надходили, утворювалися ідеальні сліди. При цьому у 98 % випадків сліди пам'яті утворювалися у результаті сприйняття голосового повідомлення, переданого із застосуванням засобів телефонного зв'язку, решта (2 %) формувалася як поєднання звукової та візуальної інформації, сформованої у результаті особистого висловлення загрози.

Подія злочину, наголошує С. М. Зав'ялов, один із матеріальних процесів дійсності, що перебуває у зв'язку з іншими процесами, подіями і явищами, відбивається у них і сама є відображенням якихось процесів. Будь-яка подія пов'язана зі змінами в навколишньому сере-

довищі, і для того щоб дізнатися про подію злочину, необхідно виокремити пов'язані з цим зміни. Лише за слідами, які досліджуються в ході розслідуваної злочинної події, можна судити про його зміст [72, с. 9].

Відомості про сліди злочину можуть ставати після відповідного закріплення джерелами доказів та забезпечувати встановлення інформації про способи вчинення злочину, обстановку, особу неповнолітнього злочинця та інші дані.

Одержані нами результати дозволяють констатувати, що більшість слідів, а саме 51 % від загальної їх кількості, вилучалися поза місцем вчинення злочину. Окрім того, значний перелік слідів (85 %) було виявлено у вигляді вхідних-вихідних відомостей про дзвінки відповідних абонентів, операторів зв'язку, а також 46 % – аудіозапису тексту повідомлення у чергових частинах відділах поліції, до яких надходила така інформація.

Проанкетовані працівники слідчих підрозділів поліції вказали такі сліди: фонограма із повідомленням про загрозу у черговій частині відділу поліції, до якого воно надходило, 80 % випадків, роздруківка з інформацією про вхідні-вихідні дзвінки номерів відповідних операторів – 47 %.

На жаль, у правоохоронній практиці ці сліди нерідко недооцінюються та не використовуються слідчими при розкритті та розслідуванні злочинів розглядуваної категорії. У той же час в усіх цих випадках, при використанні злочинцем засобів телефонного зв'язку, сліди утворювалися у вигляді вхідної-вихідної інформації і знаходилися, відповідно, у операторів зв'язку, абонентами яких були неповнолітній злочинець та особа, котра отримала повідомлення.

У свою чергу, слідчі за розглядуваним питанням визначили відбитки рук у 25 % випадків та ніг – 9 %. Слідам рук слідчими надається перевага, оскільки сліди рук – невід'ємна складова місця події, а також джерело криміналістичної інформації. При цьому загальновідомо, що сліди пальців рук є носієм інформації про механізм та час утворення, а також про неповнолітню особу, що його залишила.

Усе наведене дозволяє дійти висновку про значущість такого елемента криміналістичної характеристики злочинів розглядуваної

категорії як слідова картина, яка пов'язана зі способом вчинення злочину. Тому у зазначених випадках сліди злочинних дій переважно виявлятимуться поза місцем вчинення злочину і будуть пов'язані не з обстановкою, а саме зі способом його вчинення. У таких кримінальних справах спосіб передачі повідомлення про загрозу безпеці може насамперед надати нам інформацію про місце знаходження слідів.

Залежно від способу злочину здійснюватимуться заходи щодо пошуку відображень злочинця. Більшість слідів (51 %) вилучалася поза місцем вчинення злочину. В усіх випадках використання неповнолітніми злочинцями засобів телефонного зв'язку сліди утворювалися у вигляді вхідної-вихідної інформації і знаходились в операторів зв'язку, абонентами яких були злочинець та особа, що прийняла повідомлення.

Ідеальні відображення утворювалися у 100 % випадків отримання повідомлень про загрозу безпеці, серед них 85 % займала звукова інформація.

Окрім того, значна кількість слідів, а саме 46 %, виявлялася у вигляді голосового повідомлення у чергових частинах відділів поліції, до яких надходила ця інформація. Основну частину слідів на місці вчинення злочину (79 %) складали відбитки пальців рук.

Усе зазначене свідчить, що за кожним фактом вчинення розглядуваного злочину їх перелік та послідовність буде визначатися багатьма обставинами і сприятиме виявленню слідів, й у першу чергу тих, що раніше залишалися непоміченими. Тобто правоохоронці, аналізуючи спосіб передачі повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, цілеспрямовано діятимуть у пошуках слідів, їх фіксації та вилучення. Зазначене забезпечить процес досудового розслідування доказовою інформацією. Особливого значення це набуває на початковому етапі розслідування, коли більшість обставин події невідома.

1.3. Потерпіла сторона та особа злочинця

Серед елементів криміналістичної характеристики злочину важливе місце займає потерпіла сторона. Ми вже обґрунтовували необхідність запровадження даного терміна, який вміщує у собі відомості про фізичних та юридичних осіб, котрі у рівній мірі страждають від злочину розглядуваної категорії.

Вивченням робіт за розглядуваною тематикою вчених-криміналістів (Р. Г. Золотарьова, А. М. Столбова, Д. В. Тишина) з'ясовано, що у структурі криміналістичної характеристики такий елемент, який би визначав потерпілих (наприклад «особа потерпілого») взагалі відсутній. Лише надаються загальні відомості про об'єкти, до яких надходять повідомлення з відповідним змістом. Це може бути пояснено відсутністю визначення розглядуваного компонента та відомостей, що його наповнюють. У результаті цього структура криміналістичної характеристики не є повною.

Аналізуючи результати вивчення кримінальних проваджень, анкетування слідчих та оперативних працівників поліції можна дійти висновку про необхідність включення до відповідної структури такого її елемента як «потерпіла сторона».

Зайнята нами позиція підтверджується і висновками, зробленими за результатами досліджень, проведених В. М. Плетенцем, яким, до речі і введений досліджуваний елемент до структури криміналістичної характеристики злочинів розглядуваної категорії. На підтвердження зроблених висновків вважаємо за потрібне розглянути даний компонент та навести дані, що підтверджують нашу позицію.

Аналізом оперативної, судової та слідчої практики з'ясовано, що переважно (65 %) вибір об'єкта загрози неповнолітнім не був випадковим. Так, у близько 75 % випадків між зловмисником та адресатом загроз існував зв'язок: неповнолітній був учнем школи (ліцею, училища, технікуму, інституту), у 58 % випадків мешкав у будівлі щодо якої висловлював погрозу – 10 %, відпочивав чи тимчасово перебував у місці загрози – 7 %.

Спонтанність в обранні адресата загрози є притаманним вчи-

ненню злочину за відсутності чітко визначеної мети з хуліганських мотивів. Відповідно об'єктами загрози стають:

- навчальні заклади (школи, ліцеї, училища, технікуми, інститути) – 51 % випадків;
- житлові будинки – 18 %;
- розважальні заклади (театри, кінотеатри, дискотеки, кафе) – 15 %;
- вокзали (залізничні, автомобільні, річні, морські) – 9 %;
- адміністративні будівлі (відділення міліції, виконкоми) – 4 %;
- лікарні – 2 %;
- об'єкти стратегічного призначення (електростанції) – 1 %.

Як бачимо здебільшого об'єктом загрози виступають навчальні заклади, й у першу чергу школи, а найменше – об'єкти стратегічного призначення. Це може бути пояснено низкою причин, першою серед яких є кількісна характеристика, а також мотивація та мета.

У всіх випадках зазначені дії мають негативні наслідки для зазначених установ та суспільства в цілому. Та якщо «зірвані» навчальні заняття можна перенести на інший час чи день, надолужуючи таким чином програму, то у випадку висловлення загрози об'єкту стратегічного призначення, навіть коротка його зупинка для проведення евакуаційно-пошукових заходів може призвести до мільйонних збитків.

Так, 22 січня 2004 р. о 9.28 неповнолітній З., знаходячись на перехресті вулиць Бородинської і Жемчужної м. Запоріжжя, зателефонував із таксофону на спеціальну лінію «102» та повідомив про підготовку вибуху Дніпрогесу, достовірно знаючи про неправдивість переданої інформації [106].

У випадку повідомлення про замінування лікарні вимушено евакуюється медичний персонал та хворі, які перебувають на стаціонарному лікуванні. Незважаючи на те, що фактів летальних наслідків виявлено не було, імовірність їх настання є досить високою. Існує також імовірність погіршення стану здоров'я осіб, які прикуті до ліжка або знаходяться у відділенні реаніматології та інтенсивної терапії.

У той же час наведені нами відомості не повною мірою висвітлюють обставини розслідування та встановлення в ході нього намірів

неповнолітнього злочинця. Правоохоронці обмежуються встановленням факту причетності особи до даного злочину. Однак у ряді випадків дії злочинця спрямовані на завдання шкоди або незручностей певній фізичній особі. Злочинець, знаючи, що вона працює, мешкає або має інше відношення до певного об'єкта, висловлює загрозу саме останньому, а не конкретній особі. Цим злочинець досягає відразу декількох цілей.

Перша – у будь-якому випадку створити незручності, зіпсувати настрій, зірвати робочий чи вихідний день, призвести до матеріальних затрат відповідної особи тощо.

Друга – неповнолітній злочинець не може не усвідомлювати, що у разі передачі повідомлення з визначенням загрози конкретній особі очікуваних наслідків, таких як евакуація працівників, тимчасове припинення нормальної роботи, може не наступити. У цьому випадку правоохоронцями будуть перевірятися факти загрози безпеці конкретна особа.

Третя – передача повідомлення об'єкту, до якого має відношення певна особа, дає можливість приховати джерело походження відповідної загрози. Однак за наявності невеликої кількості співробітників установи, якій висловлюється загроза, встановити її причину та можливе коло зацікавлених у цьому осіб для правоохоронців не викликатиме значних труднощів.

Відповідно, чим більша чисельність співробітників установи, якій висловлюється загроза, тим складніше правоохоронцям на початковому етапі розслідування виявити факт зацікавленості певної особи у наслідках даного злочину. Це може бути зроблено у подальшому, коли злочинець заявить про те, що вчинені дії були спрямовані на певну особу [147, с. 44].

Все сказане дозволяє дійти висновків, що здебільшого адресатами завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми, є юридичні особи.

Таким чином, запропонований термін «потерпіла сторона» забезпечить повну та всебічну характеристику осіб, безпеці яких висловлено загрозу.

Розглядуваний компонент взаємопов'язаний з іншими елементами криміналістичної характеристики, а використання наявної в ньому інформації сприяє побудові версій, виявленню залишених слідів, пошуку свідків та очевидців злочину, що у результаті значно підвищить рівень розкриття та розслідування цього злочину.

На підставі узагальнення правоохоронної практики можна дійти висновку, що злочини досліджуваної категорії переважно адресуються юридичним особам, серед яких більшу частину займають навчальні заклади школи (ліцеї, училища, технікуми, інститути). При цьому неповнолітній може діяти як цілеспрямовано, так і випадково обирати об'єкт для загрози. Висловлюючи загрозу певному об'єкту, злочинець усвідомлює, що від його дій постраждає певна кількість як юридичних, так і фізичних осіб, які знаходяться в даний момент на території об'єкта загрози.

У свою чергу, адресація загрози юридичній, а не фізичній особі, за рядом випадків може розглядатися як намагання злочинця приховати певну мету, мотиви й таким чином залишитися невстановленим.

Наведені відомості про потерпілу сторону не можуть надати повної картини вчинення даного злочину, однак сприятимуть визначенню напрямків проведення слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів працівниками правоохоронних органів, особливо на початковому етапі розслідування, в умовах дефіциту інформації.

Багато вчених – криміналістів досліджували у різних аспектах особу злочинця, як найбільш важливий елемент криміналістичної характеристики.

Вивчення особи неповнолітнього злочинця є складною проблемою, що вимагає комплексного підходу до її вирішення. У правовій літературі зазначено декілька загальних напрямків вивчення особи неповнолітнього злочинця, зокрема, кримінологічне, кримінально-правове, кримінально-процесуальне, криміналістичне [163, с. 470-471].

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину, на думку В. Ф. Єрмиловича, складають ті дані, які можуть допомогти ефективному розшуку та викриттю злочинця й

виконання інших завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінального провадження [67, с. 194].

Варто зазначити, що особа злочинця – це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, що її характеризують, моральний та духовний світ у взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину. Специфічні риси, що характеризують особу злочинця, знаходять своє вираження передусім у його поведінці, що передує вчиненню злочину. Ці риси, про що доречно зазначають деякі автори, зазвичай полягають у ставленні до праці, навчання, своїх обов'язків, суспільства, колективу, інших осіб, виявляється при поведінці в сім'ї та побуті [112, с. 15].

Що стосується ознак, які характеризують особу злочинця, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо їх кількості та змісту.

Особа злочинця, зазначає В. Ю. Шепітько, обіймає дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [202, с. 258].

П. С. Кузнєцов наголошує, що вона характеризується багатоманітністю властивостей і якостей та виділяє три основні компоненти:

- 1) біологічний;
- 2) соціально-демографічний;
- 3) морально-психічний [100, с. 50].

Криміналістичне дослідження особи злочинця не може бути повним без урахування та оцінки конкретних соціально-демографічних особливостей, що характеризують особу неповнолітнього злочинця.

Значна кількість дослідників психології підліткового віку звертають увагу на домінування у неповнолітніх емоційної сфери над волевою, що проявляється, зокрема, у роздратованості, імпульсивності, агресивності поведінки. Інтенсивність зазначених якостей залежить від віку, індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього.

Криміналістичне значення розглядуваних відомостей полягає у необхідності їх врахування при організації розслідування та плану-

ванні окремих слідчих дій, у першу чергу за участю неповнолітніх.

Вчені, що приділяли свою увагу вивченню злочинності неповнолітніх, єдині у визначенні кількості злочинів, що обумовлені статевою приналежністю.

Здебільшого суспільно небезпечні діяння вчинюються особами чоловічої (90 %) і тільки (10 %) жіночої статі.

Однією з причин цього є соціальні фактори, що зумовлюють поведінку чоловіків і жінок та кількість злочинів, вчинюваних ними. Не є винятком і вчинювані неповнолітніми суспільно небезпечні діяння, кваліфіковані відповідно до ст. 259 КК України.

Так, згідно з результатами проведеного дослідження, злочини у 86 % випадків вчинили особи чоловічої та у 14 % – жіночої статі. Заслужують на увагу й результати анкетування слідчих поліції, згідно з якими злочинці чоловічої статі складають 91 % та жіночої – 9 %.

Працівники оперативних підрозділів визначили 90 % осіб чоловічої і 10 % жіночої статі, як таких, котрі вчинюють злочини розглядуваної категорії. Дані щодо статевої приналежності неповнолітніх можуть бути використані працівниками слідчих і оперативних підрозділів поліції у розшуку, при висуненні та перевірці версій. Тобто у першу чергу мають бути зроблені припущення про причетність до вчинення злочину розглядуваної категорії особи чоловічої статі, якщо інше не буде вказувати на причетність жінки.

Заслужує на вивчення і вікова характеристика осіб, що вчинюють злочини розглядуваної категорії.

Згідно з одержаними результатами з'ясовано, що переважно злочини розглядуваної категорії вчинюються особами віком від 14 до 17 років (87 %). У той же час відмінності у кількісних показниках вчинюваних цими особами суспільно небезпечних діянь розглядуваної категорії зумовлює необхідність наведення більш детальної інформації щодо вікової характеристики.

Так, злочини розглядуваної категорії були вчинені особами у віці 14 років (30 % злочинів від загальної їх кількості), 15 років – 28 %, 16 років – 24 %, 17 років – 18 %.

Анкетування працівників слідчих підрозділів поліції дозволило

дійти висновку, що кількість злочинів, вчинюваних неповнолітніми, залежить від їх віку:

- 14 років – 52 % випадків;
- 15 років – 20 %;
- 16 років – 19 %;
- 17 років – 9 %.

Дані працівників оперативних підрозділів поліції України розподілилися так:

- 14 років – 32 % випадків;
- 15 років – 30 %;
- 16 років – 25 %;
- 17 років – 13 %.

Наведені нами відомості дозволяють простежити тенденцію до зменшення кількості вчинення розглядуваних діянь зі збільшенням віку неповнолітнього. Це може бути пояснено низкою причин, серед яких процеси розвитку та формування психіки, зміна поглядів на певні процеси та явища тощо. Використання зазначених відомостей має забезпечити правоохоронців інформацією для визначення категорії осіб за віковим критерієм, серед яких у першу чергу необхідно відшукувати злочинця.

Певний інтерес становлять відомості про мотив та мету вчинення неповнолітнім відповідних дій.

Узагальнення кримінальних проваджень показує, що частіше вказаний злочин скоюється з хуліганських мотивів або помсти. При цьому переважно мається на меті самоствердитись у певній групі, протиставити себе іншим, помститись за незадовільний бал, зірвати заняття чи нормальну роботу відповідної установи, зазвичай освітньої.

Особливість цих складних злочинів полягає у тому, що діяльність (бездіяльність) неповнолітніх спрямована на залякування, має допоміжний характер стосовно основного – спонукання до виконання вимог, виступаючи способом забезпечення основної дії [68, с. 51].

Зазначене, у свою чергу, є показником того, що у значної кількості осіб (більш ніж 62 %) відсутні будь-які захоплення Їхній відпочинку у цілому характеризується пасивністю, беззмістовністю, розва-

гами за іграми в комп'ютерних клубах, заміною живого спілкування віртуальним та утворенням різного роду відхилень у розвитку, що в результаті призводить до вчинення злочину розглядуваної категорії.

Заслугує на увагу і той факт, що більше ніж 57 % неповнолітніх позитивно характеризується як за місцем проживання, так і навчання. Це визначає у першу чергу напрямки запобігання вчиненню вказаних злочинів, а також викриття неповнолітніх злочинців.

Потребує розгляду і освітній рівень осіб, які вчинюють суспільно небезпечні діяння цієї категорії. Так, особи із незакінченою середньою освітою передавали повідомлення про загрозу у 67 % випадків, середньою – 23 %.

Як бачимо злочини вчинюють особи переважно шкільного віку. Розходження у показниках (67 % і 23 %) може, на нашу думку, пояснюватись тривалістю навчання: для здобуття неповної середньої освіти – 9 років, середньої повної – 2 роки, а також меншою чисельністю учнів та відповідно кількістю вчинюваних ними злочинів розглядуваної категорії.

У злочинах цієї категорії певну роль відіграє зв'язок злочинця та адресата загрози. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що неповнолітні, у переважній більшості, а це близько 75 %, висловлювали загрозу тому навчальному закладу, в якому навчалися.

Ці відомості мають сприяти працівникам слідчих і оперативних підрозділів у визначенні напрямів пошуку особи, з'ясування істинного мотиву та мети злочину, що є обов'язковими обставинами для встановлення за кожним злочином.

Загальновідомим фактом є те, що злочини, здебільшого, вчиняються місцевими мешканцями. Вказане в повній мірі стосується і злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України, оскільки в усіх випадках вчинювались неповнолітніми, котрі були місцевими мешканцями. Навіть район мешкання та вчинення злочину співпадає більш ніж у 86 %.

Таким чином, правоохоронцям необхідно спрямовувати свої зусилля на пошуки неповнолітнього, який є місцевим мешканцем, переважно у межах району адресата загрози.

Потребує уваги встановлення стану осудності особи злочинця,

що є обов'язковою ознакою для прийняття процесуальних рішень. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що на обліку у психоневрологічному диспансері знаходилось 3 % неповнолітніх злочинців, серед яких жодної неосудної особи визнано не було. Таким чином, зазначене вказує, що злочини вчинюються здоровими людьми, які усвідомлюють свої дії та керують ними [163, с. 440].

Однією з обставин, що характеризують особу злочинця, є наявність попередньої судимості. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що раніше засудженими були лише 2 % неповнолітніх. При цьому жодного притягнутого до кримінальної відповідальності за злочини, кваліфіковані відповідно до ст. 259 КК України, виявлено не було, тобто злочини розглядуваної категорії вчинюються особами, котрі не мають злочинного досвіду.

Перевірка за відповідними обліками раніше засуджених осіб не завжди є виправданою, окрім випадків вчинення серії погроз, що містили схожі ознаки потерпілої сторони, слідової картини, способу та обстановки вчинення злочину тощо.

Не меншої уваги до себе потребує з'ясування факту вчинення злочину у співучасті. Деякі особи піддаються сторонньому впливу, що призводить до вчинення цих суспільно небезпечних діянь групою. Незважаючи на те, що диспозиція ст. 259 КК України не передбачає кваліфікації дій за вчинення злочину групою осіб, однак це є обставиною, обтяжуючою покарання (ст. 67 КК України).

Нами з'ясовано, що 77 % розглядуваних злочинів вчинено однією особою та, відповідно, 23 % – групою осіб за попередньою змовою. Таким чином, цей злочин можна вважати переважно одноособовим.

Аналізуючи результати проведеного дослідження, можна дійти висновку, що між злочинцем та адресатом загрози є певний зв'язок. З'ясування фактів зацікавленості відповідної особи буде визначати необхідність відпрацювання її на причетність до учинення злочину, сприятиме формуванню кола підозрюваних та мотиви їхніх дій. В ході скоєння суспільно небезпечних дій неповнолітній діє в умовах конкретної обстановки і відповідно до неї застосовує способи повідомлення про загрозу та можливі засоби передачі, які відображаються у

слідах.

Таким чином, досліджуючи особу злочинця, ми можемо визначити її зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики. Останні нададуть змогу встановити особу злочинця при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України, аналізуючи, наприклад, дані про спосіб вчинення злочину, слідову картину або потерпілу сторону. Тобто використання даних про особу злочинця, як елемента криміналістичної характеристики злочину, сприятиме звуженню кола підозрюваних, серед яких може бути і неповнолітній злочинець.

Особа злочинця своїми активними діями утворює відповідну сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів, що складають структуру криміналістичної характеристики розглядуваного виду злочину.

Процес пізнання в ході розкриття злочину ґрунтується на збиранні, накопиченні, узагальненні, дослідженні та використанні інформації про обставини, що з'ясовуються у справі. Логічним вирішенням у кримінальному провадженні є встановлення особи злочинця, але цьому передують значна робота правоохоронців.

Збирання даних про особу злочинця є одним з етапів формування структури криміналістичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми.

На підставі узагальнення результатів проведеного нами дослідження, можна сформулювати портрет ймовірного неповнолітнього злочинця.

Так, розглядувані суспільно небезпечні діяння вчиняються осудними особами (100 %), які є місцевими мешканцями (100 %), проживають в одному районі з адресатом загрози (86 %), більшість з яких (98 %) злочинного досвіду не мають, здебільшого позитивно характеризуються за місцем проживання та навчання. Злочини вказаної категорії вчинюються одноособово (77 %) особами чоловічої статі (86 %) віком з 14 до 17 років (87 %) з хуліганських мотивів, помсти або метою зриву навчального процесу.

При цьому неповнолітні злочинці мають переважно середню

базову освіту (67 %) та висловлюють загрозу (75 %) тому навчальному закладу, в якому навчаються.

Сформований ймовірний портрет особи неповнолітнього злочинця має у першу чергу інформаційне, орієнтовне значення та не дає підстав для спрощеного висновку про причетність певної особи до злочину. У той же час наведені відомості можуть надати працівникам правоохоронних органів підґрунтя для визначення правильних напрямів розшуку неповнолітнього злочинця, організації досудового розслідування, а також планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів.

Особливого значення це набуває на початковому етапі досудового розслідування, коли в умовах інформаційної невизначеності необхідно приймати обґрунтовані рішення.

Розділ 2

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1. Організація і тактика проведення огляду

Досудове розслідування здійснюється шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття злочину та викриття винних. Загальним питанням проведення слідчих (розшукових) дій увагу приділяли багато вчених-процесуалістів та криміналістів. Далі вважаємо за необхідне розглянути особливості таких дій за завідомо неправдивими повідомленнями про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми.

Процес розслідування розподіляється на етапи, однак єдиної думки щодо їх кількості, моменту закінчення одного та настання іншого серед вчених немає. Не вступаючи у дискусію щодо розподілу етапів розслідування, прийmemo позицію більшості вчених-криміналістів, які запропонували розподілити процес розслідування на три основні етапи: 1) початковий, 2) подальший та 3) заключний. Вважаємо за необхідне дотримуватися у дослідженні зазначеної структури.

Серед основних задач початкового етапу розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності варто виділити такі: 1) орієнтування в обставинах провадження та визначення осіб, що здійснюють розкриття та розслідування з напрямками їх проведення; 2) відшукування й виявлення джерел криміналістично-значущої інформації; 3) встановлення та розшук неповнолітнього, який учинив злочин; 4) збирання доказів, достатніх для викриття особи у вчиненому злочині.

Анкетуванням слідчих поліції встановлено, що вони відчувають труднощі планування заходів з розслідування на початковому етапі (23 %), що знижує ефективність розслідування у справі.

Таким чином, перед слідчим стоїть завдання: в умовах інформаційної невизначеності і обмеженого часу правильно організувати як власну, так і діяльність оперативних працівників, спрямовану на розкриття та розслідування даного злочину.

Серед слідчих (розшукових) дій першочергове значення має огляд, своєчасність та належний рівень проведення якого впливає на можливість встановлення обставин події та викриття злочинців.

Узагальнюючи погляди вчених-криміналістів і процесуалістів, можна зазначити, що під слідчим оглядом слід розуміти слідчу (розшукову) дію, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Огляд місця події вважається невідкладною, незамінною жодною іншою слідчою (розшуковою) дією. Не торкаючись загальних питань тактики проведення слідчого огляду, оскільки вони достатньо висвітлені у криміналістичній літературі, розглянемо їх особливості за вчиненими неповнолітніми злочинами, кваліфікованими відповідно до ст. 259 КК України.

Проанкетовані нами працівники слідчих підрозділів визначили огляд місця події як найбільш ефективну слідчу (розшукову) дію при розслідуванні вчинених неповнолітніми злочинів розглядуваної категорії (59 %). Заслуговують на увагу й результати вивчення кримінальних проваджень за розглядуваними злочинами, згідно з якими огляд місця події проводився слідчим у 83 % випадків.

Наведені відомості визначають, з одного боку, важливість даної слідчої (розшукової) дії при розкритті та розслідуванні злочинів розглядуваної категорії, а з іншого – недостатнє, тобто не за усіма фактами, його використання. Разом із тим у криміналістичній літературі відсутній єдиний погляд на визначення місця події.

Огляд повинен здійснюватися негайно після отримання повідомлення про подію злочину, що забезпечує отримання всебічної ін-

формації про подію й оперативність у здійсненні розшукових заходів. Огляд може бути відкладений у зв'язку із несприятливими умовами, але з обов'язковим забезпеченням охорони місця події. Між отриманням вихідної інформації про вчинення злочину і початком проведення огляду (прибуття слідчо-оперативної групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (зокрема, не повинен перевищувати 15 хвилин) [196, с. 16].

Погоджуючись з висловленою науковцем думкою, вважаємо, що між часом, що проходить, та кількістю виявлених слідів існує зворотно-пропорційна залежність. Тобто чим більше часу проходить з моменту злочину, тим менша кількість слідів виявляється, що впливає на показники розкриття суспільно небезпечних діянь, у тому числі розглядуваної категорії.

Варто наголосити, що перед правоохоронцями стоїть завдання встановити усі обставини справи та викрити неповнолітніх злочинців за кожною суспільно небезпечною подією, виконанню якого сприятиме швидкий виїзд на місце події та організація його огляду.

Огляд місця події, як зазначає Є.І. Макаренко, є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на дослідження території (помешкання або споруди), де сталася подія, що містить ознаки злочину [122, с. 8]. Індивідуальність кожного місця події є беззаперечною, що зумовлюється значною кількістю чинників, серед яких варто назвати спосіб вчинення та обстановку злочину. Тому слідчий, досліджуючи обстановку, у якій відбувалася злочинна подія, може відновити механізм, визначити коло ймовірних учасників тощо.

Однак огляд місця події є не тільки важливою, але й однією з найбільш складних у плані підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій. Зазначена особливість ускладнюється ще й тим, що, як правило, слідчий з самого початку не знає коли, де та за яких обставин він здійснюватиме огляд місця події, розпочинаючи цим встановлення події злочину.

Початкова інформація про злочин, що потребує виїзду на місце події, як зазначає І. О. Возгрін, досить часто надходить раптово, всю підготовку до огляду потрібно проводити в максимально стислі строки, визначаючи, що і як потрібно робити [47, с. 72].

На підставі цього можна зробити висновок, що слідчий повинен бути підготовлений до раптових виїздів на місце події. Зазначене, у свою чергу, забезпечує принцип невідкладності, що полягає у проведенні дій, спрямованих на збирання доказової інформації та нейтралізацію факторів, що впливають на її втрату [167, с. 271].

Це, на нашу думку, сприятиме покращенню якості проведених процесуальних дій, кількості виявлених слідів неповнолітнього злочинця та, відповідно, підвищенню рівня розкриття й розслідування злочинів розглядуваної категорії.

У той же час можемо констатувати відсутність єдиного погляду вчених щодо визначення місця події. Певними авторами під місцем події розуміється те місце, де було вчинено злочин або знаходяться його сліди.

Р. С. Белкін визначає місце події як ділянку місцевості або приміщення, в межах якого виявлені сліди вчиненого злочину, а місце злочину визначається як ділянка місцевості або приміщення, де було вчинено злочин [21, с. 114].

Наведену точку зору підтримують й інші вчені. Важливість зазначеного полягає у правильному розумінні та формуванні пріоритетів, що мають визначатися правоохоронцями за злочинами розглядуваної категорії з метою виявлення більшої кількості відомостей про особу неповнолітнього злочинця та злочинну подію взагалі. Так, якщо на об'єкті загрози не здійснювалися дії з розміщення макета вибухового пристрою, то й відображення неповнолітнього, пов'язані зі злочинном, відсутні.

Таким чином, за розглядуваними справами, як справедливо зазначає Д. В. Тишин, місце, на яке вказує особа, котра повідомила про замінування об'єкта, не завжди можна назвати місцем події, якщо у зазначеному місці не буде виявлено макет вибухового пристрою або відображення інших дій злочинця (наприклад, створення зловмисником перешкод, що ускладнюють пошукові дії працівників правоохоронних органів). У даному випадку, наголошує автор, правильніше говорити про помешкання (або ділянку місцевості), що не є місцем події [184, с. 140].

Відповідно проведення слідчого огляду має здійснюватись за

двома основними напрямками:

- 1) за місцем розташування об'єкту загрози;
- 2) за місцем передачі повідомлення з відповідним змістом.

Місце, стосовно якого висловлено загрозу, перевіряється співробітниками вибухотехнічної служби на наявність загрози, після чого слідчий приймає рішення про проведення огляду. У першу чергу, це важливо у разі виявлення у зазначеному місці макета вибухового пристрою або іншого об'єкта, що відповідно сприймався, з метою виявлення слідів злочинця. Завданням огляду місця події у справах, пов'язаних з пошуком вибухових пристроїв, є отримання інформації про планований злочин і припинення його наслідків [141, с. 128].

У першу чергу треба проводити огляд тих місць, де відображення злочинця мають найбільшу імовірність псування чи знищення, а потім вилучати сліди там, де можливість їх зникнення є найменшою.

Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що серед загальної кількості вчинених злочинів огляд на об'єкті загрози проводився у 65 % випадків, у результаті чого виявлення слідів склало близько 15 %. Наведені результати свідчать про відсутність слідів на об'єкті, якому висловлено загрозу. Однак виключати їх виявлення, що підтверджують й одержані результати, не можна, що може бути визначено, як недостатнє виявлення слідів за розглядуваним місцем.

Зазначене підтверджується й узагальненням анкетування, відповідно до якого 18 % працівників слідчих та 29 % оперативних підрозділів вказали на несвоєчасність виїзду на місце події однією з причин, що значно вплинула на розкриття та розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України.

Найбільшу інформативність несе у собі місце передачі неповнолітнім завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Дослідження матеріальної обстановки зазначеного місця за вивченими справами пов'язано з подоланням низки ускладнюючих обставин, зумовлених, по-перше, достатністю вихідної інформації, особливо про особу, яка здійснила повідомлення, по-друге, ступенем збереження первинної обстановки, котра залежить від вільного доступу до нього, по-третє,

від часу, що минув з моменту отримання правоохоронними органами повідомлення про підготовку вибуху до встановлення місця знаходження телефону, з якого це повідомлення було передано [184, с. 141].

Особливого значення це набуває при використанні телефону, доступ до якого необмежений і неконтрольований.

Заслуговує на увагу наведена В. М. Плетенцем позиція щодо значення проведення огляду місця злочину, де імовірність знищення слідів злочинцем або сторонніми особами є найвищою, тому що ці засоби зв'язку знаходяться у громадських місцях. Відповідно, телефоном після злочинця може скористатися невизначена кількість осіб, у результаті чого знищуються сліди зловмисника. Якщо місце події було виявлено через невеликий проміжок часу, у слідчого є можливість не тільки виявлення слідів, а й орієнтування на місцевості [147, с. 44].

У той же час варто зазначити, що слідчими недооцінюється проведення слідчого огляду, що унеможлиблює використання певної кількості доказової (орієнтуючої) інформації, особливо для початкового етапу досудового розслідування. Переважно при передачі повідомлення з відповідним змістом використовується стаціонарний домашній телефон (28 %), таксофон (27 %). Огляди місць його розташування проводилися у 18 % випадків, в ході яких слідами у 79 % випадків були відбитки пальців рук та 12 % взуття.

Поверхнєве ставлення до проведення огляду тягне за собою втрату певної кількості слідів неповнолітніх злочинців, які після їх належного вивчення та аналізу (у разі необхідності) можуть бути використані у доведенні факту причетності неповнолітнього до вчиненого суспільно небезпечного діяння розглядуваної категорії.

Так, 14 березня 2008 року о 19.00 годині П., знаходячись на розі вул. Фрунзе і пр. Леніна (м. Євпаторія), із таксофону зателефонував за номером «102» та повідомив про замінування залізничного вокзалу «Євпаторія-курорт» Придніпровської залізниці, достовірно знаючи про недостовірність даної інформації. В ході проведеного огляду зі слухавки зазначеного таксофону було вилучено сліди пальців рук, що у подальшому дозволили довести причетність П. до вчиненого злочину [103]. Таким чином, від швидкості встановлення місця передачі

повідомлення з відповідним змістом та виїзду до нього СОГ залежить результативність встановлення неповнолітнього злочинця.

Основним процесуальним способом фіксації результатів слідчої (розшукової) дії є протоколювання. Однак складання протоколу, в силу суб'єктивного характеру сприйняття навколишньої дійсності, не може забезпечити точне відображення деяких ознак предметів. Тому додатково доцільно проводити фотозйомку, скласти схеми, креслення, зробити об'ємні моделі слідів та інших речових доказів [173, с. 67], які у подальшому виступають додатками до відповідного протоколу, оформленню котрих слідчими не приділяється належна увага. Саме вказані додатки дозволяють належним чином сприймати протокол огляду та сформуванню цілісну картину місця події суб'єктом, який не був присутнім на огляді.

Відсутність додатків до протоколу огляду або їх належне оформлення не дозволяє слідчому (суду) об'єктивно сприймати злочинну подію.

Такі висновки підтверджуються і науковими поглядами вчених. Дані, отримані при огляді місця події, за своїм походженням мають комплексний характер й можуть бути використані багатопланово – для розшуку неповнолітнього злочинця, побудови версій, допиту потерпілого, підозрюваного, свідка тощо [12, с. 34].

Таким чином, додатки є неодмінною складовою належного сприйняття протоколу огляду місця події. Заслуговує на увагу і характеристика змісту протоколу огляду. Так, вивченням кримінальних проваджень, за якими склалися протоколи огляду місця події, встановлено ряд недоліків, допущених слідчими. Так, зі змісту описової частини протоколу не завжди можливо усвідомити, що саме і з якою метою оглядалося, тобто логіка їх побудови відсутня або незрозуміла, що не дозволяє належним чином сприймати та використовувати зазначені відомості.

Час, який витрачають слідчі на проведення огляду, може бути визначений як недостатній для ретельного та всебічного дослідження обстановки місця події, що лише підтверджує неналежне ставлення до даної процесуальної дії. Наведені відомості мають організаційне і тактичне значення, оскільки безпосередньо визначають подальші дії

правоохоронців, спрямовані на прийняття обґрунтованих рішень та встановлення усіх обставин справи.

Певну специфіку має і тактика огляду предметів. Так, у разі передачі повідомлення про загрозу безпеці з використанням листів, постає необхідність у проведенні їх огляду, вживаючи заходів до збереження. Недбалість у поводженні з ними може призвести до втрати або псування документів [57, с. 5]. Але зараз традиційне листування відходить у минуле, поступаючись місцем електронній пошті. З урахуванням суб'єкта розглядуваного злочину, можемо припустити, що у недалекому майбутньому одним з основних способів передачі повідомлень (листів) буде електронний.

На сьогодні даний спосіб розповсюдження (передачі) повідомлення не набув значного поширення, тому залишаємо його поза увагою. Зазначене підтверджується і анкетуванням працівників слідчих та оперативних підрозділів, які не вказали жодного випадку використання електронної пошти для передачі неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Причиною цього може бути відсутність технічної можливості отримання повідомлень черговими частинами відділів поліції про подію із застосуванням електронної пошти, а також відсутність загальної адреси, яка б була досить відома, як і номер «102».

Носій інформації, що вилучається з чергової частини або іншої установи, де було зафіксовано аудіоповідомлення про загрозу безпеці, має бути оглянутий. У ході цього фіксуються загальні та індивідуальні особливості, відтворюється та вивчається його зміст. У протоколі огляду відтворюється повний текст, зафіксований на фонограмі. Але якщо справи стосується не вся фонограма, а лише її частина, тоді у протоколі відтворюється тільки та частина та фрази, котрими починається та закінчується фонограма [115, с. 22].

Огляд документів – це комплексний метод, що включає положення загального методу та постійні елементи загальнонаукових методів (спостереження, порівняння, аналіз, синтез), які в сукупності з розробленими у криміналістиці та інших науках прийомами вивчення окремих сторін та властивостей документів утворюють спеціальні ме-

тодики вирішення конкретних завдань [111, с. 37].

Особливого значення набуває залучення спеціалістів відповідного напрямку до проведення огляду об'єкта загрози, у першу чергу вибухотехнічних служб, у разі застосування неповнолітнім макета вибухового пристрою. Не виключено, що в ході проведення огляду за місцем мешкання чи перебування неповнолітнього буде виявлено предмет, без попереднього дослідження якого неможливо встановити ступінь загрози оперативним працівникам та оточуючим. Тобто усі дії із зазначеним предметом мають бути здійснені лише після визначення їх безпечності з боку спеціаліста відповідного профілю.

У кожному конкретному випадку за будь-яким провадженням, залежно від слідчої ситуації, тактичні і методичні варіанти огляду будуть цілком та повністю залежати від особливостей розслідуваної справи [193, с. 38].

Огляди місця передачі повідомлення та місця розташування об'єкта, щодо якого висловлено загрозу, доцільно проводити ексцентричним методом, що підтверджується одержаними результатами.

Так, проанкетовані слідчі у 83 % випадків наголосили на доцільності використання зазначеного методу при проведенні огляду. Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що переважно (75 %) огляди проводилися ексцентричним методом.

Проведенню огляду за злочинами розглядуваної категорії передують евакуаційно-пошукові заходи на території об'єкта, щодо якого висловлено загрозу безпеці. Оскільки оперативні працівники потрапляють на місце події першими, це зумовлює можливість та необхідність застосування розшукових заходів вже під час проведення зазначених дій.

Так, за об'єктом та особами, що підлягають евакуації, доцільно встановити спостереження, приділяючи особливу увагу особам, які знаходяться неподалік від об'єкта та, можливо, очікують прибуття відповідних служб. Це доцільно проводити у тому випадку, коли до прибуття правоохоронців з відповідного об'єкта особи не виводилися. При цьому необхідно здійснювати спостереження приховано, застосовуючи фото - і відеозйомку, інші технічні засоби.

Особливу увагу під час організації пошукової роботи слід при-

діляти організації взаємодії оперативних підрозділів з іншими суб'єктами, зокрема з адміністрацією загальноосвітніх шкіл та професійних училищ тощо [174, с. 161].

У першу чергу це стосується тих випадків, коли повідомлення висловлено стосовно навчального закладу. Оперативним працівниками у цьому разі доцільно з'ясувати хто був відсутнім на заняттях у той день, які учні нещодавно отримали негативний бал, чи не планувалось проведення контрольних перевірок знань, якщо так, то у яких класах та ін. Не менш важливим є з'ясування хто може або схильний до вчинення розглядуваних дій, і чи відомо, хто висловлював наміри їх вчинити.

Отримання позитивного результату при проведенні огляду, особливо за розглядуваними фактами, неможливе без застосування слідчим спеціальних знань. Спеціальні знання – це професійні знання, якими володіють відповідні спеціалісти, а особи, котрі проводять дізнання, слідчі, судді – не повною мірою [189, с. 110].

Дії спеціаліста на місці огляду залежать у першу чергу від обставин події. Головне призначення спеціаліста при провадженні слідчих (розшукових) дій полягає у наданні слідчому консультацій та рекомендацій науково-технічного характеру: як краще підготувати слідчу (розшукову) дію, які застосувати прийоми, методи та засоби для виявлення, збору та фіксації доказів [50, с. 37].

Ці особи, викликані слідчим, зобов'язані брати участь у провадженні огляду, використовуючи свої спеціальні пізнання та навички, сприяти слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та вилучення доказів, давати пояснення з приводу здійснюваних ними дій [96, с. 350].

Спеціаліст допомагає слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, правильному описанні предметів, може брати участь у перевірці та оцінці доказів. Зазначена потреба виникає у разі недостатніх знань слідчого у певних галузях.

Окрім різноманітних науково-технічних засобів, сьогодні застосовуються службо-розшукові собаки. Останнім часом значно зросла зацікавленість суб'єктів правоохоронної діяльності в інформації,

яку отримують на основі біоаналізатора запаху – нюху – спеціально підготовленого службово-розшукового собаки [199, с. 162].

Зазначене зумовлене здатністю собак відшукувати по запаху вибухові пристрої, запахові сліди та переслідувати за ними злочинця. Якщо торкнутись лише можливості прискорення пошуку вибухового пристрою, то завдяки службовим собакам ця дія відбувається значно швидше, що сприяє забезпеченню безпеки громадян та збереженню майна. За злочинами розглядуваної категорії, наприклад, ставиться завдання забезпечити виїзд кінолога зі спеціальним собакою разом із працівниками вибухотехнічної служби на кожен подію чи виклик, що пов'язані із сигналами про мінування (закладення вибухового пристрою) [154, с. 1].

Цим здійснюється посилення слідчо-оперативні групи при чергових частинах відділів поліції спеціальними кінологами з підготовленими розшуковими собаками для здійснення цілодобової служби у складі цих груп [155, с. 3].

Використання собак сприяє пошуку слідів злочинця, напрямків його руху та місць можливого перебування. Встановлення цих обставин може бути підґрунтям формування слідчих версій, припущень про механізм злочинної події та її учасників.

Окрім зазначеного, важливим аспектом використання собак є їх застосування для затримання злочинців. При цьому, для переважної більшості з них усвідомлення можливості використання собаки для затримання є стимулюючим до відмови від опору фактором. При встановленні злочинця у разі, якщо він чинить опір або намагається сховатися, собаку можна застосовувати для затримання [84, с. 110]. Але є певні труднощі використання собак в умовах густонаселених та перевантажених транспортом населених пунктах, оскільки сліди злочинця можуть затоптуватись, обірватись у зв'язку з використанням засобів пересування, наприклад громадського транспорту. Однак практиці відомі випадки, коли затримання злочинців стало результатом багатокілометрового їх переслідування в межах міста із застосуванням службового собаки. Тому, на нашу думку, використання спеціалістів зазначеного профілю сприятиме визначенню правильного напрямку пошуку неповнолітнього злочинця, що сприятиме його

встановленню по «гарячих» слідах.

Недостатнє використання допомоги фахівців при проведенні слідчих (розшукових) дій або неправильний їх добір пояснюється тим, що не завжди слідчі знають з якою метою і саме яких фахівців доцільно залучити [138, с. 138].

На недостатньому застосуванні спеціальних знань під час огляду місця події наголошують проанкетовані працівники слідчих (23 %) та оперативних (20 %) підрозділів поліції. Обмежене застосування спеціальних знань у ході проведення огляду місця події не може не відбитися на кількості виявлених слідів (їх якості).

Таким чином, наведена позиція підтверджується й результатами вивчення кримінальних проваджень, згідно з якими, слідчим при проведенні огляду використовувалися спеціальні знання залучених ним працівників вибухотехнічної служби (65 %), управління з надзвичайних ситуацій (27 %), кінологічної служби (7 %). Перевага за розглядуваними фактами справедливо, на нашу думку, віддається спеціалістам вибухотехнічних служб, що зумовлено необхідністю виконання дій з пошуку та можливого знищення вибухового пристрою, про який у переважній більшості фактів повідомляється неповнолітніми «мінерами».

Предметом консультацій та спільних обговорень при огляді знешкодженого вибухового пристрою можуть бути конкретні заходи безпеки при поводженні з вибухонебезпечними деталями та частинами, загальний порядок та послідовність огляду об'єктів, спосіб та необхідні засоби транспортування деталей та частин вибухового пристрою після закінчення огляду [128, с. 71].

Не менш важливими під час огляду є спеціалісти з газових служб, електричних мереж, діяльність яких у першу чергу спрямована на знеструмлення, припинення газопостачання до об'єкта загрози. Цим забезпечується зменшення руйнівної сили вибухового пристрою у разі приведення його в дію.

У випадку виявлення предмета, схожого на вибуховий пристрій, може виникнути потреба в його огляді. До знешкодження виявленого пристрою всі дії з дослідження обстановки місця події, пошуку, фіксації та вилучення слідів мають здійснюватися з урахуванням

вимог безпеки.

У разі визначення у повідомленні точного часу вибуху за 15 хвилин до настання зазначеного терміна всі дії на об'єкті мають бути закінчені або призупинені. При цьому всі особи мають бути відведені на відстань не менше ніж 300 м на відкритій місцевості або за капітальні будівлі, розташовані не ближче 50 м від виявленого вибухового пристрою. Особливо це набуває значення у разі невиявлення джерела небезпеки в ході проведення пошукових заходів. Тому перед слідчим постає завдання забезпечення безпеки учасників розглядуваної слідчої (розшукової) дії та сторонніх осіб.

Знешкоджений предмет ретельно оглядають, намагаючись знайти на його поверхні сліди рук, волосся людини, слідів інструментів, знарядь, частки ґрунту та рослин, текстильних волокон. Особливу увагу приділяють огляду його зовнішнього вигляду, габаритів, окраски, різноманітних маркувальних даних, а також засобам транспортування та маскуванню. Відповідно, знешкодження виявленого пристрою може бути пов'язане з проведенням позаекспертних експрес-досліджень речових джерел інформації. Вони дозволяють значною мірою усунути інформаційну невпевненість слідчого та оперативного працівника з різних обставин вчиненого злочину в ситуації дефіциту інформації у справі, а, звідси, більш цілеспрямовано здійснювати слідчі (розшукові) дії та розшукові заходи [121, с. 51].

Позаекспертні дослідження за розглядуваними фактами сприяють правильному визначенню дій неповнолітнього злочинця, на підставі яких можна визначити правильні напрями розкриття та розслідування кримінального правопорушення, особливо на початковому його етапі. В ході зазначених досліджень мають вживатися заходи щодо забезпечення збереження об'єктів, котрі вивчаються. При цьому не повинні застосовуватися методи, які змінюють властивості речових доказів, що може вплинути на результати подальших експертних досліджень, які є обов'язковими [51, с. 243].

В ході попереднього дослідження необхідно звернути увагу на взаємне розташування та кількість виявлених на місці огляду слідів, за попереднім вивченням яких можна отримати орієнтуючу інформацію про злочин та особу, яка його вчинила. Окрім зазначеного, дже-

релами одержання інформації про злочинця виступають відомості, які надані очевидцями злочинної події.

Значну кількість інформації можна отримати і за об'єктом, якому висловлено загрозу. На нашу думку, слідчі не в повній мірі оцінюють можливі результати проведення слідчого огляду. На це вказують і результати проведеного нами дослідження. Так, проанкетовані працівники слідчих підрозділів наголосили, що джерелом інформації для висування версій та проведення подальших слідчих (розшукових) дій є відомості, отримані у результаті огляду місця події, у 51 % випадків та предметів – 41 %.

Заслужують на увагу зроблені В. М. Плетенцем висновки, а також їх обґрунтування щодо проведення слідчими недостатньої кількості оглядів місць передачі повідомлень. Так, зазначається, що причиною ситуації, що склалася, є те, що це місце було виявлене не відразу. Відповідно, слідчі з урахуванням місця розташування, часу, що пройшов з моменту передачі повідомлення до виявлення даного місця, та інших чинників переважно визначають неможливість виявлення слідів злочинця та недоцільність проведення слідчого огляду. Однак незалежно від того, скільки минуло часу з моменту отримання повідомлення до виявлення місця його передачі, останнє має бути оглянуте в обов'язковому порядку. Виїзд слідчого на місце злочину забезпечить орієнтування в обстановці, сприятиме висуванню припущень щодо того, що пов'язує злочинця з цією місцевістю, чому саме звідси було передане повідомлення, з'ясуванню кола підозрюваних осіб, напрямку руху після передачі повідомлення, виявленню свідків, очевидців події. Дане місце є важливим джерелом інформації, нехтувати яким при розкритті та розслідуванні злочину є неприпустимим [145, с. 279].

Не можемо не погодитися із зазначеним твердженням, оскільки, на нашу думку, місце за яким можна отримати будь-яку інформацію про злочинну подію та причетних до неї осіб, потребує обов'язкової уваги слідчого.

Відмова від проведення огляду місця передачі повідомлення (54 %) та об'єкта загрози (27 %) слідчими визначається як одна з причин, що впливала на розкриття та розслідування злочину. У свою чер-

гу, працівники оперативних підрозділів назвали причиною відмови або поверхове проведення слідчими огляду місця передачі повідомлення (23 %) та об'єкта загрози (27 %).

Отже, огляд зазначених місць дозволить працівникам оперативних і слідчих підрозділів поліції отримати орієнтуючі відомості, що сприятимуть висуненню правильних версій про особу злочинця та визначенню необхідних слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів для його викриття.

У підсумку зазначимо, що найбільшу інформативність має місце передачі неповнолітнім злочинцем повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, що визначає обов'язковість його огляду, незалежно від часу, що пройшов до його встановлення. Залучення при цьому спеціалістів вибухотехнічної служби має здійснюватись в обов'язковому порядку, а інших (МНС, кінологічної, газової служби) – на розсуд слідчого. Залучення вказаних осіб не тільки сприяє підвищенню якості проведення слідчої (розшукової) дії, а й разом з тим гарантує безпеку її учасникам.

2.2. Тактика допиту

Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, без якої не обходиться жодне кримінальне провадження. За допомогою допиту одержуються докази, які сприяють встановленню усіх обставин справи. У цьому розумінні допит вважають основним джерелом отримання доказів [214, с. 56].

Існує два підходи до визначення кількісних показників проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Так, одні вчені порівнюють його з загальною кількістю робочого часу, наголошуючи при цьому, що він займає майже 25 % [97, с. 282].

Інші наголошують на тому, що із всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих (розшукових) дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [43, с. 3]. Якщо проаналізувати наведені вченими позиції, можемо визначити їх схожість у ви-

значенні обсягу часу, що витрачає слідчий на проведення допитів.

Разом з тим допит залишається складною, неповторною і незмінною слідчою (розшуковою) дією, що набуває особливого значення при розслідуванні вчинених неповнолітніми злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України.

Під допитом слід розуміти слідчу (розшукову) дію, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [200, с. 62].

Загалом ретельна підготовка до проведення допиту здійснюється шляхом проведення таких основних заходів, як збирання вихідних даних, що стосуються предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи допитуваного; складання плану слідчої (розшукової) дії [93, с. 160].

Важливим аспектом підготовки і проведення допиту є наявність у слідчого відповідних даних, у першу чергу оперативного характеру. Значну їх кількість можна одержати в результаті проведення розшукових заходів. Наявна у слідчого інформація, особливо на початковому етапі розслідування, сприятиме одержанню позитивного результату під час допиту.

Загалом до предмета допиту підозрюваного можна віднести з'ясування таких обставин:

- виникнення злочинного задуму;
- відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, ставлення особи до наслідків;
- способи підготовки, вчинення та приховування злочину;
- відомості про особу неповнолітнього злочинця;
- місце, час, механізм та обстановка вчинення злочину;
- умови, в яких спостерігалася злочинна подія;
- загальна здатність допитуваного до відповідного сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації;
- обставини, що сприяли чи перешкождали вчиненню злочину.

Наведений перелік не є вичерпним і характеризує лише загаль-

ні обставини, що підлягають встановленню.

Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час проведення допиту [163, с. 313].

На підставі визначеного предмета допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів.

Свідком за даною категорією справ може бути особа, котрій відомі значні для справи обставини, а саме:

- особа, якій стала відома інформація щодо підготовки, вчинення даного злочину;
- очевидці, котрі безпосередньо сприймали факт вчинення;
- особа, до якої надійшло повідомлення;
- особи, щодо місця мешкання (роботи, відпочинку) яких було висунуто загрозу;
- працівники правоохоронних органів або інші особи, котрі затримали злочинця або вживали заходів щодо його встановлення та захоплення;
- співробітники установ зв'язку, котрі сприяли встановленню номера абонента, з якого надійшло повідомлення;
- працівники вибухотехнічної служби щодо характеристики виявленого макета вибухового пристрою, місця його розташування на об'єкті загрози.

Не виключений допит й інших осіб, які володіють інформацією про злочинну подію.

Проведення допитів зазначених осіб має бути здійснено якомога скоріше з метою отримання максимальної кількості інформації, що могла зберегтися у пам'яті, оскільки з плином часу сприйнята свідком, потерпілим інформація може стиратись, забуватись. Відповідно, перед слідчим постає завдання якомога швидше допитати певних осіб та з'ясувати у них низку обставин. Якщо свідок або потерпілий через хвилювання не може адекватно розповісти про подію, його треба допитати пізніше. Не слід забувати і про необхідність дотримання певних умов при проведенні допиту. В ході допиту слідчий має підтримувати обстановку спокою, доброзичливості, впевненості у позитивному вирішенні справи [119, с. 134].

Наведемо приблизний перелік загальних питань, спрямованих

на отримання необхідної інформації. Так, під час допиту осіб, які володіють інформацією щодо повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, необхідно з'ясувати:

- дату, час, місце та спосіб, в який було отримане повідомлення;
- обстановку, в якій відбувалося прийняття повідомлення (час доби, стан освітлення, сторонні шуми, відстань, на якій знаходилися особи);
- характеристика особи, що сприймала повідомлення (стан здоров'я, органів чуттів);
- викладення змісту повідомлення та його тривалість;
- характеристика особи, яка промовляла повідомлення;
- опис ознак голосу, котрі запам'яталися, за якими у подальшому можливе проведення впізнання;
- подальші дії неповнолітнього злочинця після передачі повідомлення;
- характеристика подальших дій особи після отримання повідомлення;
- наявність сторонніх осіб, котрі могли стати свідками даної події.

Також для кожної категорії осіб можуть бути визначені і окремі питання. Розглянемо їх.

Так, під час допиту у працівників правоохоронних органів, які затримували неповнолітнього, потрібно з'ясувати:

- причина перебування у даному місці;
- поведінка неповнолітнього підозрюваного та чому звернув на нього увагу;
- чи здійснювалися заходи із затримання;
- хто знаходився з неповнолітнім і чи не чинив він опір затриманню.

Допит знайомих та рідних неповнолітнього спрямовується на встановлення таких даних:

- виховання, навчання, коло товаришів, хобі;
- намір вчинити злочин розглядуваної категорії;

– наявні конфлікти з родичами, учнями, вчителями за місцем навчання, керівниками за місцем роботи, сусідами за місцем мешкання.

Під час проведення допиту свідка, що спостерігав за діями злочинця та чув передане ним повідомлення з відповідним змістом, встановлюється:

- чи не відома допитуваному особа неповнолітнього злочинця;
- чи зустрічалися раніше;
- з ким був неповнолітній;
- у якому напрямку зник неповнолітній злочинець.

Допитом особи, до якої за телефоном надійшло повідомлення про загрозу безпеці, встановлюють:

- з якого номера надійшло повідомлення і чи не відомий він допитуваному;
- чи не здався голос знайомим;
- супроводжуючі повідомлення сторонні звуки, що запам'яталися;
- характеристика голосу та особливі ознаки, що запам'яталися.

Наведений нами перелік питань не є вичерпним та коригується відповідно до кожної ситуації, що склалася при розслідуванні справи. На важливості проведення допитів свідків, як джерела інформації, наголошують більшість проанкетованих слідчих поліції (83 %).

За результатами допитів доцільно складати композиційні портрети злочинця із використанням комп'ютерної програми «Фоторобот». Одержані відомості щодо словесного портрета неповнолітнього мають використовуватися при проведенні розшукових заходів щодо встановлення особи неповнолітнього злочинця та розповсюджуватися між правоохоронцями, переважно зовнішніх служб, зокрема, патрульної поліції, дільничних інспекторів міліції тощо.

Не виключене залучення громадськості до пошуків та встановлення неповнолітнього злочинця. Тобто всебічний підхід до встановлення причетності до вчиненого злочину неодмінно сприятиме позитивним результатам за кожним кримінальним провадженням, злочин за якою кваліфікований відповідно до ст. 259 КК України.

Узагальненням анкетування слідчих поліції з'ясовано, що до-

пити потерпілих визначено у 53 % як джерело інформації про особу злочинця, у 59 % як найбільш ефективна слідча (розшукова) дія під час розслідування злочинів розглядуваної категорії. Заслуговують на увагу й узагальнені відомості вивчення кримінальних проваджень, згідно з якими допити потерпілих здійснювались у 31 % випадках.

Наведені дані підтверджують раніше зроблені висновки щодо висловлення загрози установам (підприємствам, організаціям) з метою зриву їх нормального функціонування або перешкоджання роботі конкретної особи. Тому слідчими не завжди встановлюються ті особи, на яких був спрямований злочин, наприклад, вчителя, котрі напередодні виставили незадовільні оцінки. Тому за низкою допитів не було отримано інформації, яка б мала тактичне або інформаційне значення.

Відповідно постає питання про необхідність проведення певної кількості допитів представників потерпілої сторони та спроможність слідчого приймати рішення про доцільність допиту для встановлення обставин події.

Допит, як зазначає В. М. Тертишник, одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій, адже для її успішного проведення і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології й тактичних прийомів допиту [183, с. 114].

У ході допитів може бути одержана інформація, яка сприятиме встановленню мотивів, мети та причин вчинення неповнолітнім злочину розглядуваної категорії стосовно конкретного об'єкта. Так, узагальненням результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що допит свідків та потерпілих спрямовувався на з'ясування:

- обставин та події злочину, характеру дій неповнолітнього злочинця – 100 %;
- причин та умов, що сприяли вчиненню злочину – 69 %;
- відомостей про минулі взаємини з підозрюваним – 21 %.

У ході допиту слідчий отримує відповідну інформацію, яка підлягає доказуванню.

Заслуговують на увагу результати анкетування слідчих, згідно

з яким допит свідків визначався у 83 % як найбільш ефективна слідча (розшукова) дія під час розслідування, та у 81 % – джерело інформації про особу неповнолітнього злочинця. Таким чином, можемо констатувати, що слідчі надають перевагу допитам свідків, ніж потерпілих, і цьому є низка причин. Свідки володіють інформацією про подію злочину. Таким чином, допити зазначеної категорії осіб відрізняються інформативністю та змістовим наповненням, що сприяє встановленню обставин справи.

Допит свідка є основним джерелом інформації про подію злочину. Саме тому важливо отримати якомога повнішу та достовірну інформацію від цього суб'єкта, використовуючи певний прийом [140, с. 31]. Свідки при розслідуванні кримінальних проваджень є найбільш допитуваною особою. Не є винятком і суспільно небезпечні діяння.

За наявності декількох свідків доцільно допитати тих з них, які можуть більш змістовно описати подію. Якщо допитуваний пізніше щось згадає з приводу викладених подій, він повинен обов'язково сповістити про це слідчого.

Незалежно від кількості та ступеня важливості сповіщених допитуваним відомостей, а також процесуального статусу слідчий повинен: бути об'єктивним, уважним, стриманим, коректним, ввічливим, утримуватися від образливих висловлювань на адресу допитуваного, принизливого ставлення, нетерпимості. Довірча атмосфера проведення допиту сприятиме одержанню більшої кількості інформації, атмосфера напруження може мати негативний наслідок.

Слідчий має враховувати та передбачати як позитивні, так і негативні наслідки своїх дій, та вживати заходів з недопущення останніх.

Чим більше доказової інформації про обставини вчинення злочину та особу злочинця збере слідчий, тим менше у неповнолітнього злочинця шансів уникнути покарання за вчинене [56, с. 42].

Водночас нерідко трапляються й такі свідки, як зазначає М. Т. Куц, які, бажаючи виправдати близьку їм людину чи з інших мотивів, приховують відомі факти чи дають завідомо неправдиві показання [159, с. 147].

Зазначене вимагає від слідчого належної підготовки до прове-

дення допитів різних категорій, і в першу чергу підозрюваних, а також зацікавлених у результатах справи осіб, та застосування, у разі потреби, відповідних тактичних прийомів. Тобто слідчий за наявності інформації, отриманої від оперативних співробітників, визначає момент проведення допиту, перелік питань та тактичних прийомів, які доцільно застосувати для отримання позитивних результатів слідчої (розшукової) дії.

Показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування. У цей момент підозрюваний ще не знає, якими доказами володіє слідчий. Він практично не може протиставити слідчому свою лінію захисту [179, с. 193].

Це вказує на необхідність спрямування зусиль слідчого на проведення допиту підозрюваного у найкоротший з моменту початку кримінального провадження час, що не дозволить злочинцю сформувати власну позицію, а вироблена злочинцем лінія поведінки під впливом застосованих слідчим тактичних прийомів може бути змінена або відкинута.

Наведене стосується й інших осіб, які можуть під впливом злочинця змінити показання або відмовитися від них, залишити на час проведення розслідування місце проживання або вчинити інші дії, спрямовані на перешкоджання досудовому розслідуванню.

На думку М. І. Порубова, допит являє собою процес отримання від допитуваної особи інформації про відомі їй обставини, що складають предмет доказування у справі [153, с. 14].

Однак сутність допиту, як зазначають А. В. Дулов і П. Д. Нестеренко, даним визначенням не розкривається. На їхню думку, це лише його зовнішня форма, а для розуміння сутності допиту слід виходити з того, що це, насамперед, психологічні відносини двох осіб [66, с. 57-58].

Про важливість допиту підозрюваного, як однієї з обов'язкових слідчих дій при розслідуванні злочинів, наголошував ще Г. Гросс. Він стверджував, що допит підозрюваного, який зізнався, повинен справити на суддю таке саме враження, як і при показаннях свідка. Разом з тим допит підозрюваного, який заперечує свою вину, повинен доповнити виявлені слідством дані [60, с. 74-75].

Головним завданням слідчого є отримання з різноманітних джерел якомога більшої кількості інформації, що у своїй сукупності сприятиме встановленню неповнолітнього злочинця.

Відомості про неповнолітнього злочинця можна одержати з таких джерел:

- показання свідків, потерпілих, співучасників та інших осіб;
- встановлення та дослідження місця підготовки та передачі повідомлення, аналіз наявних елементів криміналістичної характеристики;
- проведення розшукових заходів, опитування осіб, котрі у відповідний момент знаходилися неподалік та могли бачити зловмисника та чути зміст повідомлення;
- складання словесного портрета та подальше його використання у розшуку неповнолітнього злочинця та його затриманні;
- перевірка на причетність осіб, схильних до вчинення злочинів даної категорії;
- вивчення схожих кримінальних проваджень, що залишилися нерозкритими або направлені до суду;
- висновків експертних досліджень;
- висвітлення події у ЗМІ;
- перевірка за наявними базами даних (криміналістичними обліками);
- перегляд записів, здійснених камерами відеоспостереження, розташованими поблизу місця передачі повідомлення;
- отримання інформації з установ зв'язку щодо даних номера телефону абонента, з якого було здійснено повідомлення, та ін. [166, с. 263-265].

Важливе значення має і допит неповнолітнього підозрюваного. Проанкетовані працівники слідчих підрозділів визначили допит неповнолітнього підозрюваного у 27 % випадків джерелом одержання необхідної у провадженні інформації.

У неповнолітнього злочинця доцільно з'ясувати такі обставини:

- обставини та причини передачі завідомо неправдивого повідомлення з відповідним змістом;

- дії з підготовки та маскування злочину;
- обставини передачі повідомлення про загрозу безпеці;
- дослівний зміст переданого повідомлення;
- причини обрання способу та обстановки передачі повідомлення;
- мотиви і мета вчинення злочину;
- усвідомлення неправдивості повідомлення, керування власними діями, передбачення та бажання настання суспільно небезпечних наслідків;
- можливий стан сп'яніння під час вчинення злочину;
- наявність співучасників злочину або осіб, котрим відомо про дії злочинця;
- вчинення подібних протиправних дій у минулому.

Наведений нами перелік запитань варто розглядати лише як орієнтовний. Їх кількість та послідовність визначається на розсуд слідчого з урахуванням потреб кожного конкретного кримінального провадження. Важливе не саме зізнання, а свідчення про факти, обставини, що відповідають дійсності.

Слід наголосити, що вміло підготовлений і тактично правильно проведений допит має важливе значення хоча б тому, що свідчення неповнолітніх, по-перше, у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюють цілісну, логічно пов'язану систему доказів у справі, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, здебільшого документи, з якими слідчий працює вже на початковому етапі розслідування [139, с. 197].

При визнанні власної причетності до злочину неповнолітній може висвітлювати ту частину злочинної події, яка вже відома слідчому. Тому слідчий не має обмежуватися наданими підозрюваним відомостями, а ставити перед ним додаткові питання, що дозволить встановити усі обставини справи. Варто пам'ятати, що підозра про причетність до злочину може виявитися хибною [144, с. 351].

Дуже важливо, якщо допитуваний може намалювати певні предмети, що ним були використані при вчиненні злочину, наприклад, план будівлі, ділянки місцевості, де був розміщений предмет, який видавався за вибуховий пристрій, його конструктивні особливо-

сті та ін. Ці додатки до протоколу допиту мають наочність, сприяють кращому його сприйняттю та демонструють ступінь поінформованості підозрюваного про даний злочин.

Визнання неповнолітнім підозрюваним причетності до даного злочину потребує проведення й інших слідчих (розшукових) дій, що дозволять підтвердити або спростувати припущення про достовірність наведених фактів. Викриття неправди може вплинути на зміну зайнятої підозрюваним позиції та надання правдивих свідчень.

До основних питань, що мають першочергове значення при допиті неповнолітнього злочинця, можна віднести: 1) де знаходився підозрюваний, що робив у відповідний час; 2) хто може це підтвердити. Даний перелік питань є загальним для з'ясування, якщо неповнолітній не визнає причетності до вчиненого злочину.

При цьому слідчому необхідно якомога ретельніше провести допит із застосуванням тактичних прийомів, роз'яснити неповнолітньому недоцільність зайнятої позиції на початку допиту, схилити до давання правдивих показань. Можуть застосовуватися інші, спрямовані на досягнення позитивного результату способи дій.

Не можна не погодитися з думкою В. О. Коновалової, яка наголошує, якщо ситуація безконфліктна, то допит повинен бути спрямований на повне й детальне встановлення усіх обставин, пов'язаних з подією злочину. Якщо ситуація допиту конфліктна, то можуть застосовуватися інші тактичні прийоми [89, с. 91].

На думку М. П. Яблокова, до основних тактичних прийомів допиту підозрюваних можна віднести такі:

- демонстрація перед допитуваним можливого механізму вчинення злочину;
- демонстрація доказів із роз'ясненням їх значення;
- створення уявлення про перебільшену поінформованість слідчого;
- приховування поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання елемента раптовості [211, с. 153-156].

У свою чергу, К. О. Чаплинський додає до цього переліку такі тактичні прийоми:

- оголошення показань свідків;

- постановка нагадуючих (уточнюючих) запитань;
- використання різного темпу допиту (форсований, уповільнений або змішаний) [197, с. 271-273].

На думку З. І. Мітрохіної, викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань у швидкому темпі, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання [123, с. 41].

С. В. Маліков і Д. М. Балашов зазначають, що до найбільш ефективних тактичних прийомів можна віднести:

- спокійний тон допиту, дотримання слідчим тактовності та ввічливості;
- бесіда на сторонню тему з метою вивчення психологічних особливостей допитуваного;
- вміння вислухати, демонстрація інтересу до особистості допитуваного;
- роз'яснення допитуваному його прав і обов'язків;
- роз'яснення позитивних наслідків у разі давання правдивих показань [13, с. 288].

Коли заздалегідь відомо, що неповнолітній підозрюваний обере на досудовому слідстві недобросовісну позицію, доцільно спочатку допитати свідків, зібрати достатньо фактичного матеріалу, щоб у подальшому більш результативно провести допит цієї особи.

Такі тактичні прийоми як постановка контрольних і уточнюючих запитань, допит на місці події, повторний допит, використання фактора раптовості і протиріч у показаннях допитуваного, створення напруги під час допиту набувають окремого значення, оскільки переважно викривають його у вчиненому злочині. Якщо виникає потреба застосувати тактичні прийоми та пред'явити докази, що викривають його у неправді, то необхідно пред'являти лише такі докази, котрі є достатніми для підтвердження підозри у вчиненні ним злочину. Не виключені випадки проведення повторних допитів з метою змінення особою показань для підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [118, с. 260].

За результатами вивчення кримінальних проваджень, допити

неповнолітніх підозрюваних здійснювались більше одного разу у 89 % випадків, тобто даному тактичному прийому надається слідчими велике значення.

Допит неповнолітнього підозрюваного одразу після затримання, а також за наявності значної кількості доказів, що викривають підозрюваного, доцільно проводити негайно, оскільки затриманий зазвичай не має продуманого алібі, чітко визначеної лінії поведінки на допиті та під впливом наявних доказів змінює позицію та дає правдиві показання.

Результатом цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Свідчення підозрюваного, допитаного одразу після затримання, без попереднього обмірковування ним обставин, що стали причиною його затримання та підставами підозри, суттєво відрізняються від тих, котрі він дає під час допиту через певний час [92, с. 408].

Однак підозрюваний може досить швидко змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді й неможливо, розкрити злочин [158, с. 8].

Це ускладнює переключення уваги неповнолітнього підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування тактики діяльності слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу та протидіяти досудовому розслідуванню.

За результатами вивчення кримінальних проваджень, допит неповнолітніх підозрюваних проводився відразу ж після затримання – 47 % випадків, тобто за кожним другим злочином.

Така ситуація може бути пояснена необхідністю залучення до участі у слідчій дії третіх осіб: педагога, психолога, представника неповнолітнього, перекладача, захисника та ін.

На значенні залучення кожної із зазначених осіб зупинятися не варто, оскільки цим питанням достатньо уваги приділено у криміналістичній літературі. Разом з тим слід вказати на складнощі, які виникають після появи захисника, який відверто намагається протистояти процесу розслідування, зірвати слідчу (розшукову) дію, поводитьсь, як правило, некоректно, забуваючи про норми поведінки та моральні

якості юриста-правозахисника.

Усвідомлення обов'язкової участі захисника вимагає від слідчого більш ретельної та якісної підготовки як до допиту неповнолітніх, так і розслідування в цілому. Відсутність будь-яких недоопрацювань з боку слідчого здебільшого позбавляє адвокатів обґрунтованих підстав для висування клопотань та мотивованих скарг.

Не зайвим буде згадати і той факт, що слідчий і адвокат – це особи з вищою юридичною освітою, переважно кримінально-правової спрямованості, що дозволяє їм розуміти термінологію та зміст відповідних дій кожного, тобто спілкуватись «однією» мовою. У першу чергу, це стосується використання слідчим тактичних прийомів (комбінацій), застосування яких треті особи та допитуваній можуть сприймати як порушення їх прав або незаконні дії з боку слідчого.

На підставі узагальнення оперативно-слідчої практики можна зробити висновок, що під час розслідування вказаних злочинів мала місце протидія з боку неповнолітніх злочинців (56 %) та їх захисників (13 %).

Під час допиту неповнолітніх слідчим можуть застосовуватися групи тактичних прийомів, які спрямовані на:

1) схиляння допитуваного до давання правдивих показань (постановка уточнюючих, деталізуючих і конкретизуючих запитань, уточнення емоційного стану допитуваного, обстановки і умов, за яких формувалися його свідчення, актуалізація пам'яті з використанням асоціативних зв'язків тощо);

2) здійснення психологічного тиску на допитуваного (наміри допитуваного відмовитися від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про марність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів та ін.);

3) зацікавлення у безконфліктних ситуаціях (створення доброзичливої обстановки на допиті, яка сприяє дачі повних та достовірних показань, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих запитань з метою недопущення в показаннях прогалин і неточностей тощо);

4) використання у конфліктних ситуаціях (створення на допиті суворо-робочої обстановки, враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи, переконання допитуваного у марності конфліктування зі слідчим та приховування від нього фактів [83, с. 33].

Не виключене використання й інших тактичних прийомів, кількість та послідовність яких повинна визначатися слідчим за кожним конкретним фактом. У випадку отримання від підозрюваного даних, що вказують на нові джерела доказів, їх необхідно зафіксувати якомога швидше.

У результаті вивчення кримінальних проваджень встановлено, що допити неповнолітніх підозрюваних спрямовувалися на одержання таких відомостей: 1) про подію злочину (100 %); 2) про обставини повідомлення і характер дій кожного співучасника (100 %); 3) з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню злочину (95 %); 4) виявлення співучасників злочину (8 %).

Анкетуванням працівників слідчих підрозділів встановлено, що допит підозрюваних як джерело, з якого найчастіше одержується інформація для висунування версій щодо особи неповнолітнього злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій, вказаний у 27 % випадках.

Разом з тим правильно організований процес розкриття та розслідування злочину, в ході якого проведення допитів та інших процесуальних дій здійснюється на підставі даних опитування, є беззаперечною гарантією позитивного результату слідчої (розшукової) дії.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що проведенню допитів приділяється значна кількість як часу, так і уваги. За злочинами розглядуваної категорії слідчому доводиться допитувати свідків, потерпілих (представників потерпілої сторони), неповнолітніх підозрюваних та їх родичів, знайомих, що вимагає застосування значного обсягу тактичних прийомів (комбінацій), якими слідчий має володіти на високому рівні.

Отже, успішне проведення допитів із неповнолітніми злочинцями багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці розкриття та розслідування вказаних видів злочинів, використання всього наявного комплексу тактичних прийомів (комбінацій).

Розділ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ПОДАЛЬШОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ

3.1. Тактика пред'явлення для впізнання

Подальший етап розслідування зазвичай пов'язують із закінченням провадження невідкладних слідчих (розшукових) дій, у ході яких зібрано основні докази у справі; вирішено слідчі ситуації; перевірено слідчі версії, висунуті на основі аналізу первинних матеріалів; виявлено та затримано неповнолітніх підозрюваних осіб.

Діяльність слідчого на подальшому етапі розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми, починається з оцінки наявних фактичних даних та організації на підставі цих відомостей подальшого напрямку розслідування. При цьому дана діяльність має характер розгорнутого доказування, що ґрунтується на результатах проведених слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів. Цей етап визначається ретельною перевіркою зібраних відомостей про особу неповнолітнього злочинця, виявлення всіх вчинених ним епізодів злочину та визначенням моменту та послідовності проведення процесуальних дій.

Результати анкетування слідчих поліції вказують на наявність труднощів у плануванні слідчими подальшого етапу досудового розслідування (11 %), як фактора, що зменшує ефективність розслідування.

О. І. Овчаренко наголошує, що на подальшому етапі розслідування проводяться такі слідчі (розшукові) дії, як обшук, допит підозрюваного, слідчий експеримент, «очна ставка», пред'явлення для впізнання, проведення експертиз [137, с. 9-11].

Схожої думки дотримується і Л. Ш. Берекашвілі, який виділив

такі подальші слідчі (розшукові) дії: допит підозрюваного, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи [27, с. 31-36].

Отже, розглянемо слідчі (розшукові) дії, що проводяться на подальшому етапі розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми.

Пред'явлення для впізнання не належить до слідчих (розшукових) дій, проведення яких є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї процесуальної дії кожного разу визначається слідчим відповідно до ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності чи групової належності [110, с. 226].

У криміналістичній літературі загальні питання тактики пред'явлення для впізнання висвітлено досить повно у роботах: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Н. Г. Бритвич, О.М. Васильєва, В. І. Галагана, О. Я. Гінзбурга, В. О. Коновалової, Ю. М. Корухова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. І. Порубова, М. В. Салтевського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, М. Г. Шурухнова та багатьох інших.

Загальною метою пред'явлення для впізнання є отримання доказів, які являють собою результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність осіб чи об'єктів, представлених для ознайомлення з ознаками, що збереглися в його пам'яті [183, с. 262].

Варто зазначити, що різновидами пред'явлення для впізнання за способами є такі:

- впізнання живих осіб у натурі;
- впізнання живих осіб шляхом позавізуального спостереження;
- впізнання живих осіб за відеозображенням;
- впізнання живих осіб за ходою;
- впізнання живих осіб за голосом;
- впізнання живих осіб за фонограмою;

– впізнання за фотографічними зображеннями об'єктів [195, с. 9].

Доказове значення результатів пред'явлення для впізнання значною мірою залежить від використаних слідчим розшукових даних. За період дослідчої перевірки оперативні підрозділи отримують непроцесуальну інформацію про прикмети підозрюваного, знаряддя злочину, предмети і документи, тобто ті об'єкти, які будуть пред'являтися для пізнання в разі їх встановлення або відшукування [181, с. 53].

Так, якщо розглянути впізнання в оперативно-розшуковій діяльності як дію з викриття злочинців та притягнення їх до кримінальної відповідальності, то можна проводити такі заходи:

– вихід потерпілого чи свідка зі слідчим або оперативним працівником у місця найбільш ймовірної появи злочинців, яких вони спостерігали під час учинення злочинів. У цьому випадку слідчий, не володіючи інформацією про особу злочинця, представляє для огляду та порівняння велику кількість громадян;

– пред'явлення потерпілим чи свідкам фотографій злочинців, що систематизуються та зберігаються у вигляді фотоальбомів або фототек;

– пред'явлення фотографій трупів ліквідованих злочинців та їх частин у місцях можливого знаходження особи за життя;

– пред'явлення мешканцям району суб'єктивних портретів злочинців (синтетичних, рисованих, композиційно-рисованих, комп'ютерних фотороботів та ін.), які переховуються від слідства та суду, втекли з-під варти чи місць позбавлення волі або знаходяться у розшуку;

– публікація у засобах масової інформації та розміщення на спеціальних стендах фотознімків осіб, що знаходяться у розшуку;

– пред'явлення потерпілим або свідкам відеозображень злочинців та ін. [198, с. 315].

Погоджуючись з наведеним переліком заходів, більшість з яких можуть бути використані при розкритті та розслідуванні злочинів розглядуваної категорії, вважаємо за необхідне доповнити його.

Під час проведення розшукових заходів може бути проведене і

пред'явлення свідкам чи потерпілим фонограми з повідомленням про загрозу безпеці, переданим неповнолітнім. Наведене підтверджується і результатами вивчення кримінальних проваджень.

Так, 29 вересня 2003 р. о 7.55, заходячись біля буд. 18 по вул. Харитонова м. Кривого Рогу, гр. Л., маючи на меті зрив навчального процесу в СЗШ № 60, учнем якої він був, зателефонував за номером «102» та повідомив оператору про підготовку вибуху зазначеного навчального закладу, достовірно знаючи про неправдивість переданого ним повідомлення [104].

В ході проведення розшукових заходів педагогічному колективу зазначеного навчального закладу було відтворено фонограму з цим повідомленням. За результатами її прослуховування один з учителів визначив, що голос заявника належить учню його класу гр. Л. Розглядувана дія була оформлена актом прослуховування аудіозапису. У подальшому, під час розслідування справи, результати розшукового заходу були процесуально оформлені у вигляді допиту у якості свідка вчителя, який при оперативному впізнанні упізнав голос учня на фонограмі.

Результати вивчення практичного досвіду проведення розглядуваної дії підтверджується й думками науковців. Як наголошує О. Я. Баєв, неприпустимо проводити впізнання, навіть після оперативного впізнання, зокрема за фотознімком особи, яку у подальшому слід пред'явити для впізнання. Адже в такому випадку воно може розцінюватися як інсценування цієї важливої дії, яка, звичайно, не має ніякого доказового значення [10, с. 166-167].

Повністю погоджуючись із наведено думкою О. Я. Баєва, вважаємо за необхідне наголосити на тому, що належним чином проведене оперативне впізнання може у подальшому бути оформлене відповідним протоколом та використане у справі.

Проанкетовані працівники оперативних підрозділів поліції вказали, що оперативне впізнання є джерелом отримання інформації (23 %) та найбільшою ефективною дією (25 %) при розкритті завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми.

Якщо торкнутися тих випадків, коли через певний час після

злочину у натовпі потерпілий впізнає та затримує злочинця, відбувається впізнання, на яке не впливають і не розповсюджуються норми кримінального процесуального права. Звичайно, ні про яке проведення впізнання, як слідчої (розшукової) дії, вже не може йти мова. Однак слідчий може це оформити й іншим чином, у першу чергу допитом, в ході якого висвітити певні обставини впізнання.

Таким чином, у відповідному протоколі мають бути відображені відомості про час, місце, обстановку, в якій відбулося впізнання, з якої відстані спостерігав, що привернуло увагу до відповідної особи, за якими ознаками визначив як ту, котру раніше довелося бачити, як відреагувала впізнана особа, подальші дії. У кожній конкретній ситуації перелік питань, які необхідно з'ясувати, визначатиметься потребою висвітлення відповідної події.

У той же час варто нагадати, що значну кількість інформації можна отримати шляхом проведення опитування, що дає можливість, як наголошує О. Ф. Долженков, визначитися із напрямками подальшого розслідування, побудовою версій про особу неповнолітнього злочинця тощо [177, с. 39].

Якщо торкнутися доказового значення пред'явлення для впізнання, то важко знайти подібну слідчу (розшукову) дію. У цьому розумінні слідче та оперативне впізнання не можуть бути порівняні. Однак, якщо слідчий буде очікувати моменту пред'явлення для впізнання, розраховуючи лише на його доказове значення, справа може залишитися нерозкритою.

Таким чином, можемо наголосити, що з використанням оперативного впізнання розкривається значна кількість злочинів розглядуваної категорії, але у розкритті подібних злочинів стосовно навчальних закладів, зокрема шкіл, ця слідча дія використовується недостатньо.

Тактика проведення впізнання повинна складатися з трьох етапів:

- підготовка до проведення впізнання (підготовчий етап);
- безпосереднє впізнання (робочий етап);
- фіксація ходу та результатів впізнання (заключний етап).

Варто наголосити на тому, що пред'явлення для впізнання є

унікальною слідчою (розшуковою) діє, яка не проводиться повторно чи додатково і успіх її проведення залежить від якості підготовки.

Так, на думку М. В. Салтевського, підготовка до впізнання повинна включати:

- допит того, хто впізнає;
- добір однорідних об'єктів, серед яких буде пред'явлений такий, що впізнають;
- вибір місця проведення впізнання;
- підготовка технічних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії [170, с. 206].

Схожу позицію висловлюють й інші вчені, зокрема Т. А. Сєдова і О. О. Ексархопуло [208, с. 376].

У свою чергу, М. П. Яблоков доповнює зазначене обранням часу й оцінкою слідчої ситуації, що склалася до проведення впізнання [211, с. 158].

На думку Р. С. Белкіна і Г. Г. Зуйкова, до підготовки має входити ще й забезпечення охорони особи, яка знаходиться під вартою, та інструктаж учасників слідчої дії [92, с. 433].

На думку інших вчених, доцільно у підготовку включити ще й відтворення умов, наближених до злочинної події [95, с. 18].

Можна погодитися з думкою А. П. Шеремета, який до підготовчих заходів до проведення впізнання включає:

- визначення мети впізнання;
- планування СРД;
- вибір місця та часу впізнання;
- запрошення учасників впізнання (поняті, особа, яку впізнають, впізнавач; особи та предмети, серед яких буде проводитись впізнання, помічник слідчого, спеціаліст, оперативні працівники);
- підготовка науково-технічних засобів;
- попередній допит впізнавача, виявлення його особистих властивостей;
- створення умов для проведення впізнання з дотриманням закону [204, с. 295].

Проаналізувавши зазначені вченими погляди, можемо дійти висновку про їх схожість у визначенні дій з підготовки до проведення

пред'явлення для впізнання.

Це, у свою чергу, дозволяє узагальнити підготовчі дії до проведення пред'явлення для впізнання:

- попередній допит впізнавача;
- прийняття рішення про проведення впізнання;
- визначення місця
- обрання часу проведення впізнання;
- визначення черговості пред'явлення для впізнання (якщо кілька злочинців);
- обрання способу проведення впізнання;
- створення оптимальних умов для проведення даної СРД;
- визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання;
- підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у даній слідчій (розшуковій) дії;
- залучення спеціалістів або перекладача;
- набуття (за необхідності) спеціальних знань;
- підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання;
- залучення понятих;
- складання плану проведення впізнання;
- проведення інструктивної наради серед усіх учасників даної слідчої (розшукової) дії [196, с. 162].

Розглянемо більш детально зазначені підготовчі заходи. Так, у ході допиту відповідної особи слідчий одержує інформацію про характеристику та умови сприйняття та з'ясовує можливість проведення впізнання, а також за якими ознаками відбувається впізнання.

Так, якщо в ході допиту визначались одні ознаки, а при впізнанні – інші, то можуть виникнути сумніви в об'єктивності проведення слідчої (розшукової) дії та її доказовому значенні. Окремі автори вважають, що впізнання правомірне лише у тих випадках, коли особа попередньо вказала на ті ознаки, за якими передбачає впізнати об'єкт, якщо ж особа утруднюється назвати такі ознаки, проводити впізнання немає смислу [91, с. 4-5].

Але існують люди, які мають добре розвинуту зорову пам'ять, але не можуть описати сприйняте, що призводить до випадків, коли

при допиті людина описує одні ознаки, а впізнає за іншими [117, с. 38].

Зазначене, у свою чергу, не є підставою для відмови від проведення впізнання. Слідчому необхідно ретельно допитувати осіб та визначати максимальну кількість ознак, за якими може бути визначено неповнолітнього злочинця. Для одержання значної кількості відомостей допит впізнавача доцільно проводити у формі вільної розповіді та, у разі необхідності, з постановою уточнюючих та додаткових запитань.

Тактично грамотно організований попередній допит впізнавача забезпечує, на думку М. В. Салтевського, можливість правильної й об'єктивної оцінки результатів впізнання. Співвідношення між показаннями, даними на попередньому допиті, і поясненнями щодо прикмет, покладених в основу впізнання, дозволяє міркувати про вірогідність та правильність висновку впізнавача [170, с. 209].

Під час допиту слідчий повинен з'ясувати у допитуваного такі обставини:

- час, місце та обставини злочинної події;
- загальні й характерні ознаки, риси та прикмети зовнішності злочинця;
- за яких умов упізнавач бачив особу у зв'язку зі злочинною подією;
- місце спостереження (зокрема, точне місцезнаходження, розташування стосовно об'єктів, де саме відбувалося спостереження);
- на якій відстані та протягом якого часу (тривалість) впізнавач спостерігав об'єкт;
- за яких обставин особа звернула увагу на цей об'єкт;
- ступінь знайомства з об'єктом, що спостерігався;
- особливості погодних умов та освітлення, світловий фон об'єктів сприйняття;
- хто може підтвердити показання впізнавача;
- у якому стані знаходився впізнавач під час спостереження (душевного хвилювання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, стояв, рухався тощо);
- психологічний та фізичний стан впізнавача (особливості

пам'яті, зору, слуху, наявність дефектів, які можуть відбитися на характері та повноті сприйняття об'єкта);

– наявність спеціальних та професійних навичок (наприклад, водій може добре запам'ятати ознаки транспортних засобів та їх охарактеризувати);

– наявність та характер зацікавленості свідків (потерпілих) у результатах справи тощо [206. с. 400; 183, с. 263].

Отримані в ході допиту дані мають неодмінно аналізуватися на предмет можливості проведення пред'явлення для впізнання. З урахуванням зазначеного мають бути з'ясовані питання, перелік яких наводився при висвітленні особливостей допиту. Приймаючи рішення про проведення впізнання, слідчий може зустрітися з ситуаціями, коли особа, яка буде впізнавати:

– називає усі прикмети неповнолітнього злочинця і впевнена, що впізнає його;

– називає прикмети злочинця, однак не впевнена, що його впізнає;

– не може вказати прикмети злочинця, однак заявляє, що при зустрічі упізнає;

– називає деякі ознаки зовнішності злочинця, однак вагається з можливістю впізнання [40, с. 54-55].

Наведені відомості мають аналізуватися та враховуватися слідчим при прийнятті рішення про проведення пред'явлення для впізнання. Необхідно мати на увазі, що негативний результат впізнання (впізнавач не впізнав злочинця), так само як і ймовірний (впізнаний вказав на особу, як найбільш схожу серед представлених для впізнання), неодмінно буде використаний захисником неповнолітнього для побудови лінії захисту.

Ми вже зазначали, що пред'явлення для впізнання – найбільш важлива в доказовому значенні слідча (розшукова) дія, у той же час у неї є «протилежний» бік. Так, у разі негативних результатів проведення розглядуваної процесуальної дії для сторони захисту це є підґрунтям відстоювання непричетності підзахисного до вчиненого злочину та побудови лінії поведінки. Таким чином, слідчому необхідно передбачати результати проведення розглядуваної слідчої (розшуко-

вої) дії, з урахуванням чого приймати рішення про її проведення.

Отриманню позитивних результатів пред'явлення для впізнання, за результатами проведеного опитування слідчих, сприяють такі дії:

- пред'явлення для впізнання живих осіб у натурі (56 %);
- впізнання за голосом (23 %);
- впізнання за фонограмою (12 %).

Такі дії слідчі визначають як джерело отримання відомостей про неповнолітнього злочинця та розцінюються як найбільш ефективні слідчі (розшукові) дії (59 %).

Під час підготовки до пред'явлення для впізнання проведення повторних допитів, у разі повного та всебічного висвітлення обставин під час первинного допиту, не є обов'язковою процедурою.

Необхідність повторного допиту може виникнути, якщо потрібно уточнити ознаки, обстановку, за якої відбувалося сприйняття об'єкта, або перевірити, чи не забула особа ознаки та обставини спостереження об'єкта, про які казала раніше [117, с. 30].

Це має бути здійснено у тому разі, коли між первинним допитом та пред'явленням для впізнання пройшов значний проміжок часу, що вимагає з'ясування можливості та доцільності проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії. Якщо впізнання неможливе, від проведення зазначеної процесуальної дії доцільно відмовитися. Наведене пояснюється тим, що з часом відомості забуваються. Тому науковці сходяться у наукових поглядах про необхідність проведення пред'явлення для впізнання якомога скоріше з моменту вчинення злочину [74, с. 453].

Отже, перед слідчим постає завдання якомога швидше провести пред'явлення для впізнання неповнолітнього і момент проведення даної слідчої (розшукової) дії має бути обрано таким чином, щоб це сприяло одержанню позитивного результату з найменшим тактичним ризиком.

Заслуговує на увагу і визначення учасників пред'явлення для впізнання. З урахуванням кількості учасників розглядуваної слідчої (розшукової) дії слідчим прийматиметься рішення про місце пред'явлення для впізнання. Це зумовлено тим, що не завжди за ная-

вності значної кількості учасників процесуальної дії у слідчого буде можливість вмістити всіх у досить невеликий за розміром службовий кабінет.

Вагоме місце при підготовці до впізнання має і підбір об'єктів (статистів), серед яких необхідно провести впізнання [46, с. 67].

Загальноприйнятим є пред'явлення об'єкта серед подібних йому у кількості не менше трьох, що повною мірою має бути забезпечено при проведенні пред'явлення для впізнання в ході розслідування вчинених неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Однак, на розсуд слідчого, кількість об'єктів може бути збільшена до 5-6, що надасть результатам впізнання об'єктивності, надійності або більшої вірогідності [74, с. 452].

При цьому в ході підготовки до пред'явлення для впізнання живих осіб, статисти не повинні мати суттєвих відмінностей у статі, віці, статурі, одязі та ін. Окрім того, особи, що пред'являються, а також статисти не мають бути знайомими з особою, що здійснюватиме впізнання.

Не меншої уваги потребує висвітлення способу фіксації ходу та результатів проведення пред'явлення для впізнання. Не розглядаючи основний спосіб фіксації – протоколювання, розглянемо додаткові, тобто із застосуванням технічних засобів.

Переважно розглядувана слідча (розшукова) дія може фіксуватися із застосуванням фото - та відеозаписуючого обладнання. Не зменшуючи важливості фотофіксації, варто наголосити, що відеозапис має значні переваги. Із застосуванням відеозапису можна зафіксувати весь хід проведення слідчої (розшукової) дії, а не тільки певний момент вибору.

Можна погодитися з думкою В. Ю. Шепітька, що використання звукозапису є доцільним для:

- фіксації процесу пред'явлення для впізнання, коли впізнавачем є малолітній;
- фіксації показань особи, яка коментує кінофільм, де зафіксовано процес пред'явлення для впізнання;

- одержання зразків голосу, що необхідно для впізнання за межами місця проведення розслідування;
- фіксації впізнання, коли впізнавач на попередньому допиті називає тільки загальні ознаки об'єкта [102, с. 112-113].

Відеозапис повинен здійснюватися відповідним спеціалістом. Це вимагатиме від слідчого постановки перед цією особою завдань. Серед них основним буде визначення ракурсу та місця зйомки, а також моментів, на яких необхідно зосередити увагу.

Практика проведення пред'явлення для впізнання сформувалася таким чином, що дана слідча дія здебільшого проводиться у кабінеті слідчого або іншому службовому приміщенні. Наведене також підтверджується позиціями вчених [113, с. 5].

При цьому наголошується на необхідності створити максимально сприятливі умови проведення пред'явлення для впізнання [53, с. 100].

Таким чином, можемо наголосити, що слідчі обирають власні кабінети для проведення більшості слідчих (розшукових) дій, у тому числі і пред'явлення для впізнання.

Все наведене дозволяє зробити висновок про необхідність проведення підготовки до пред'явлення для впізнання, що забезпечить одержання позитивних результатів. І навпаки, нехтування підготовкою або здійснення її на неналежному рівні може поставити під загрозу результати та судову перспективу кримінальної справи.

Розглянемо особливості пред'явлення для впізнання за фактами вчинення неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Тактика пред'явлення для впізнання за голосом та особливостями мови складається з традиційних етапів підготовки, проведення та оцінки результатів. Тому вважаємо за необхідне зупинитися безпосередньо на його проведенні.

Характеристикою голосу є:

- висота (низький, середній, високий);
- сила (слабкий, середній, сильний);
- тембр (сопрано, дискант, тенор, альт, баритон та бас).

Однак вченими виділяється значно більший перелік ознак, що характеризують голос та мову:

– вид: літературна – нормалізована мова, яка використовується засобами масової інформації, у спілкуванні між культурними людьми; нелітературна – має суттєві відхилення від нормалізованої мови в лексиці, синтаксисі (діалектна, жаргонна, простомовна);

– стиль: канцелярський, побутовий, науковий, діловий;

– словниковий запас: багатий, бідний, середній;

– дикція: добра – характеризується чіткою промовою усіх звуків, більшою старанністю артикуляції; погана – нечітке вимовляння деяких звуків, особливо закінчень;

– темп: рівномірний, переривчастий та перемінний (рівномірний, у свою чергу, може бути середнім, швидким чи повільним);

– форма викладення мовного повідомлення: коротка або довга, визначена або плутана, проста або складна;

– діалект – один з варіантів національної мови, який використовується обмеженою кількістю людей, пов'язаних територіальною, професійною чи соціальною спільністю (наприклад, місцевий говір);

– акцент – ознака, яка відрізняє особу, що розмовляє не рідною мовою, вказує на неправильну мову, тобто відхилення від норми, яке полягає у неправильному наголосі, інтонації, артикуляції та неправильній вимові звуків мови (наприклад, сильний або слабкий);

– патологія мови – розлад мовного апарату, який проявляється у неправильній артикуляції при вимовлянні звуків мови;

– тип голосу за висотою: низький, середній, високий голос, що відповідає вокальній термінології: бас, баритон, альт, тенор – для чоловіків, сопрано – для жінок;

– тембр голосу: різкий, м'який, тремтячий, придушений, ліричний, металевий, дзвінкий, жорсткий, твердий, теплий, холодний, ніжний, сухий, глухий;

– гучність: гучна мова, середня, тиха;

– сталі фразеологічні звороти (наприклад, приказки, «крилаті висловлювання»);

– діалектизми: вживання слів, які належать якому-небудь тери-

торіальному, професіональному, виробничому, соціальному чи іншому діалекту;

– сучасні слова іноземного походження (використання іншомовних слів);

– наголос у словах: правильний чи неправильний;

– «слова-паразити»: багатократне вживання, як правило, одного із «слів-паразитів», які не мають у фразі ніякого значення, а лише забруднюють мову;

– звукові звички (наприклад, покашлювання, прицмокування);

– особливі прикмети голосу та мови: заїкання, шепелявість, голос здавлений, фальцетний, з носовим відтінком та інші [124].

На підставі вивчення кримінальних проваджень, зокрема протоколів допиту, можна зробити висновок, що слідчі поліції переважно обмежувалися встановленням висоти та сили голосу. Це пояснюється відсутністю у слідчих спеціальних знань з класифікації тембру голосу.

Ознаки голосу сприймаються при прослуховуванні та можуть бути використані в ідентифікації, однак їх досить складно описати без відповідних спеціальних знань. У той же час за допомогою спеціалістів, які б могли у цьому допомогти, слідчі не звертаються.

У свою чергу, усна мова характеризується: словниковим запасом, стилем, темпом, формою викладення, акцентом, особливостями мови та ін.

Варто зазначити, що більшість способів вчинення злочину характеризується досить коротким проміжком часу, достатнім для повідомлення про загрозу. Таким чином, об'єктивно складно, а іноді неможливо, визначити голос та мову неповнолітнього злочинця, до якої вікової категорії належить голос – чоловіка чи юнака, який його змінює, вживаючи заходів маскування.

На якість сприйняття особою голосу та мови впливають такі чинники: відстань, тембр, довжина окремих слів та фраз, інтонація і дикція, стан слухового апарату, наявність перешкод та зосередженість на сприйнятті інформації, наявність спеціальних знань та усвідомлення значення розмови та ін.

Так, при розслідуванні може виникнути потреба у проведенні

впізнання за фонограмою.

Впізнання за фонограмою проводиться у таких випадках:

– суб'єкт впізнання заявляє на допиті, що може впізнати підозрюваних за зовнішнім виглядом і голосом, але пред'явити цих осіб для впізнання неможливо, оскільки вони переховуються від слідства та суду, перебувають у довгостроковому відрядженні, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку або місце їх перебування невідоме; однак є фонограми із записом їх голосу;

– неповнолітня особа, яку необхідно пред'явити для впізнання за голосом, відмовляється від участі у даній слідчій (розшуковій) дії, однак є фонограма із записом її голосу;

– особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, відмовляється визнати, що саме її голос записаний на магнітну плівку;

– щоб запобігти негативному впливу на свідків та потерпілих, забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тощо [195, с. 56].

Є. Д. Лук'янчиков і О. М. Моїсєєв вказують такий порядок пред'явлення для впізнання за фонограмою:

– з фонограми усної мови особи, яку пред'являють для впізнання, виділяють частину з декількома чітко вимовленими фразами і найменшою кількістю помилок;

– зміст цих фраз слідчий викладає письмово;

– підбирають двох осіб з голосами, схожими з голосом особи, яку пред'являють, і пропонують їм промовити зазначені фрази для запису на магнітну стрічку;

– впізнання проводиться у присутності двох понятих, яким роз'яснюються їх права та обов'язки та пропонується визначити послідовність прослуховування фонограм;

– потім до кабінету слідчого запрошують впізнавача і пропонують прослухати фонограми усної мови та сказати, чи є серед них голос, який він чув раніше, якщо так, то за яким номером ця фонограма, і за якими ознаками та особливостями він його упізнав. На прохання впізнавача уся фонограма або її частина можуть бути повторно прослухані;

– хід та результати слідчої (розшукової) дії слідчий фіксує у

протоколі пред'явлення для впізнання [117, с. 71].

Розглядуваний злочин має особливості проведення пред'явлення для впізнання. Так, більшість повідомлень з відповідним змістом передається неповнолітніми із застосуванням засобів телефонного зв'язку. Це, на нашу думку, може бути використано при проведенні пред'явлення для впізнання. Оскільки при використанні засобів зв'язку змінюється голос, то це визначає необхідність дотримання схожих умов при проведенні пред'явлення для впізнання.

Впізнання із застосуванням телефону проводиться з дотриманням вимог до пред'явлення за голосом та мовою. Однак, відмінним буде те, що частина учасників будуть знаходитися у сусідньому приміщенні, обладнаному засобами телефонного зв'язку, у кабінеті слідчого має знаходитись телефон, обладнаний гучномовцем, щоб забезпечити учасникам процесуальної дії можливість приймати голос та мову разом із впізнавачем та підтвердити хід та результати проведення впізнання.

Приймаючи рішення про проведення впізнання слідчий має враховувати у першу чергу вік особи, тому, що з віком знижується можливість сприйняття звуків високої частоти (дитячі, жіночі голоси) та сприймаються переважно низькочастотні (чоловічі). При цьому для впізнання використовується:

- спеціально виготовлена фонограма, яка максимально повно відображає мову особи, яку впізнаватимуть;
- фонограма слідчої (розшукової) дії, за участю того, кого впізнаватимуть;
- повідомлення про загрозу безпеці, зафіксоване технічними засобами установи, до якої воно надійшло;
- зразки мови, яка не пов'язана зі злочином.

При пред'явленні для впізнання, наприклад, свідку необхідно шляхом розпитувань впізнавача встановити ступінь точності його твердження, з'ясувати, у чому він знаходить схожість зі злочинцем і чи дійсно він впізнає його або ж знаходить схожим та за якими ознаками [171, с. 10].

Разом з тим, використання іншого засобу зв'язку, аніж той із застосуванням якого передавалось повідомлення, може впливати на

сприйняття та, відповідно, результати пред'явлення для впізнання. Тому, на наш погляд, доцільно застосовувати засоби телефонного зв'язку у першу чергу для одержання фонограм. У подальшому ці фонограми можуть використовуватися при пред'явленні для впізнання.

Як слушно зазначає Є. Д. Лук'янчиков, ознаки голосу людини для її ототожнення можуть застосовуватися у двох варіантах: як у сукупності з іншими, як правило, анатомічними ознаками зовнішності, так і ізольовано, коли впізнання проводиться тільки на підставі ознак голосу. На думку вченого, коли говорять про реальні потреби використання ознак голосу для отримання доказової інформації, неможливо уникнути запитання про те, наскільки принципово можлива ідентифікація голосу у ході пред'явлення для впізнання, які її межі, умови, що залежать і не залежать від слідчого та гарантують її достовірність [117, с. 64].

При пред'явленні для впізнання за голосом доцільно, наголошує В. В. Лисенко, використовувати науково-технічні засоби, які дозволяють зафіксувати хід та результати слідчої (розшукової) дії, зокрема, відеозапис або звукозапис. Відеокамера, на думку автора, повинна бути встановлена таким чином, щоб можна було зафіксувати події, що відбуваються в обох частинах приміщення [45, с. 100].

Якщо впізнавач заявив, що впізнав голос чи мову якоїсь з пред'явлених осіб, він має назвати порядковий номер мовця та за якими характерними ознаками відбулося впізнання. Коли впізнавач заявить, що у даний момент він чує мову впізнаваного, йому пропонують перейти до суміжної кімнати та повторити свою заяву у присутності впізнаваного, вказавши, за якими словами та ознаками голосу він впізнав особу [92, с. 424].

Якщо, окрім впізнання за голосом та мовою, передбачено проведення впізнання за анатомічними ознаками зовнішності, то впізнавач не входить до кімнати, де знаходиться впізнаваний. Таким чином унеможливлується спостереження ознак зовнішності.

У разі необхідності слідчий може залучити спеціаліста як для проведення відтворення наявних фонограм, так і для відеофіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії.

По закінченні відтворення носії фонограми упаковуються в пакети та упаковки, що захищають від ушкоджень, та опечатуються з пояснювальним надписом та засвідчувальними підписами понятих та слідчого. Фонограми долучаються до протоколу впізнання [26, с. 104].

На підставі узагальненням вивчених кримінальних проваджень та даних опитування слідчих і працівників оперативних підрозділів можна зазначити, що слідчими проводяться пред'явлення для впізнання за:

- голосом – 65 %;
- особливостями мови – 27 %;
- фонограмою – 58 %;
- зовнішніми ознаками – 18 %.

Наведені нами дані визначають проведення слідчими відповідної кількості пред'явлень для впізнання, серед яких надається перевага пред'явленню для впізнання за голосом.

Це може бути пояснено способом вчинення неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Ці злочини здебільшого вчинюються шляхом передачі голосового повідомлення. У результаті цього його зміст можуть почути не лише ті особи, до яких воно передається, а й сторонні – очевидці.

Окрім голосу та мови, можуть використовуватися й інші дані зловмисника з метою його ідентифікації за анатомічними чи функціональними ознаками, яка може проводитися як за окремою ознакою, так й у сукупності за різними ознаками, наприклад голосу та ознаками зовнішності.

Варто зазначити, що значна кількість слідчих поліції надають перевагу проведенню експертного дослідження фонограми на приналежність її конкретній особі, втрачаючи при цьому важливу, незамінну жодною іншою слідчу (розшукову) дію.

Слідча практика знає достатньо випадків, коли протягом певного часу після пред'явлення для впізнання впізнавач звертається із заявою про те, що він зробив помилку. Така заява може торкатися помилкового висновку стосовно як впізнання, так і невпізнання

об'єкта. Ця заява обов'язково підлягає перевірці. У будь-якому з зазначених випадків впізнавач підлягає допиту. При цьому слід з'ясувати, на підставі яких даних та коли впізнавач дійшов нових висновків.

Якщо під час такою допиту особа заявить, що серед тих громадян, яких їй пред'являли, була людина, яку запам'ятала у зв'язку з подією злочину, але в силу деяких причин (пояснює їх під час допиту) вона заявила, що нікого не впізнає, потрібно провести повторне пред'явлення для впізнання із залученням до цього усіх тих осіб, які брали участь у першому пред'явленні для впізнання [117, с. 78-79].

У науковій літературі справедливо зазначається, що вимога про точне виконання приписів закону та дотримання встановлених правил стосується не тільки пред'явлення для впізнання, але й усіх інших слідчих (розшукових) дій. Але аналіз спеціальної літератури показує, що ціла низка процесуальних дій може бути проведена повторно.

Так, повторний огляд проводиться, коли первісний відбувався у неналежних умовах або недостатньо кваліфіковано; повторний обшук, коли первісний проведено у несприятливих умовах, або у ньому не брали участь спеціалісти, не використовувались потрібні пошукові засоби тощо.

Таким чином, повторні слідчі (розшукові) дії проводяться у тих випадках, коли виникає потреба усунути прогалини й прорахунки, які мали місце раніше. А тому до тих пір, доки на практиці будуть мати місце такі прогалини, повинні бути й можливості для їх усунення, тобто можливість повторного проведення слідчої (розшукової) дії, у тому числі й такої, як пред'явлення для впізнання [117, с. 77].

На нашу думку, повторне пред'явлення для впізнання не в повній мірі узгоджується з кримінальним процесуальним законодавством.

За дослідженнями К. О. Чаплинського, опитування працівників слідчих підрозділів дозволило дійти висновків, що 4 % з них вважають, що таке впізнання недопустимим під час проведення досудового розслідування; 9 % – не відповідає об'єктивності та достовірності, 12 % – має навідний характер.

Зважаючи на це, слідчі повинні досить зважено підходити до проведення повторного пред'явлення для впізнання. За наявності обставин, які можуть перешкоджати впізнанню, слідчий повинен відмовитися від слідчої (розшукової) дії або відкласти її проведення до настання сприятливих умов.

За необхідності доцільно провести інші слідчі (розшукові) дії [193, с. 64-65].

3.2. Організація і тактика слідчого експерименту

Під час розкриття і розслідування вчинених неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності може виникнути потреба у проведенні слідчого експерименту, який у деяких випадках не може бути замінений жодною іншою процесуальною дією.

Слідчий експеримент, переважно проводиться на подальших етапах розслідування злочинів, у тому числі кваліфікованого за ст. 259 КК України.

Загалом, експеримент – це цілеспрямована діяльність, основу якої складає дослідне відтворення у спеціально створених умовах певного явища, події або речі [169, с. 388].

Слідчий експеримент проводиться шляхом проведення досліджень. А будь-яке дослідження, наголошують Ф. В. Глазирін і А. П. Кругліков, полягає у відтворенні будь-якого явища, створення чогось нового за певних умов, що, безумовно, потребує певних практичних дій, які і є основою експерименту [56, с. 7].

Існують й інші точки зору вчених, які наголошують, що це пізнавальна слідча дія, яка полягає у проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування кримінального провадження [22, с. 5; 90, с. 244; 33, с. 304].

На думку Г. Абдумаджидова, вказана слідча (розшукова) дія є найбільш швидким і надійним, а нерідко і єдиним способом встанов-

лення події злочину, виявлення потерпілих та свідків [2, с. 135].

В юридичній літературі вченими висловлюються діаметрально протилежні погляди на значення слідчого експерименту, що проводиться шляхом відтворення обстановки та обставин події. Так, одні наголошують на неодмінному значенні та важливості її проведення для встановлення обставин кримінального провадження [2, с. 135]. Інші науковці (Г. М. Александров, С. І. Данилова, В. І. Камінська, М. С. Строгович, А. І. Трусов) зазначають, що на практиці існують випадки створення для суду завдяки допиту на місці події підозрюваного, так званого псевдо доказу, у вигляді відповідного протоколу, де усне показання скріплюється підписом понятих [62, с. 47; 186, с. 132; 63, с. 47].

Аналізуючи зазначені позиції вчених вважаємо за необхідне висловити й свою точку зору та спробувати її обґрунтувати. Важливість проведення слідчого експерименту зумовлена одержанням доказової та орієнтуючої інформації. При цьому варто наголосити, що проведення більшості слідчих (розшукових) дій також може викликати сумніви у законності їх проведення, наприклад, на допиті – використання тактичних прийомів, які межують з обманом та іншими начебто незаконними діями слідчого. Але будь-яка слідча (розшукова) дія може бути використана несумлінними працівниками правоохоронних органів для штучного створення неправдивих доказів [194, с. 37].

Так, можемо погодитися з наявністю поверхових, беззмістовних процесуальних дій, що мають на меті лише їх проведення, а не отримання необхідної доказової (орієнтуючої) інформації. Також варто згадати, що певна кількість кримінальних проваджень «повертається» до органів слідства на додаткове розслідування, оскільки слідчий припустився суттєвих помилок, які не можуть бути усунені у суді.

Однак у зв'язку із цим не пропонується визнати проведення розслідування недоцільним, а його результати це лише імітацією процесуальної діяльності. Однак ці факти, на нашу думку, є, скоріше, винятком і не можуть бути підґрунтям для визначення відповідної дії, як такої, що не може дати ніяких позитивних результатів.

У той же час варто наголосити, що перевірка показань є досить розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією. Доказове значення її результатів полягає у тому, що встановлюється відповідність раніше даних показань неповнолітнім реальній обстановці на певному місці [131, с. 83].

Отже, слідчий експеримент являє собою пізнавальну слідчу (розшукову) дію, яка полягає у проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування справи.

Аналіз поглядів вчених дозволяє виділити загальні ознаки слідчого експерименту:

– слідчий експеримент є самостійною слідчою (розшуковою) дією, а протокол слідчого експерименту – самостійним джерелом доказів;

– під час слідчого експерименту проводяться дослідницькі дії у спеціально створеній обстановці, максимально наближеній до умов, в яких відбувалася подія (дія);

– метою експерименту є перевірка зібраних доказів, отримання нових доказів, оцінка слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування справи.

Слідчий експеримент є сильним засобом психологічного впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним буває досить важко.

Зважаючи на це, слідчий експеримент є необхідним, а нерідко незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих (розшукових) дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування.

Сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ, наголошує І. М. Лузгін, полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу

складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування у схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [116].

У криміналістичній літературі відсутній єдиний погляд на кількість видів слідчого експерименту. Однак більшість вчених сходяться у думці про необхідність виділення п'яти основних, а саме:

- встановлення можливості існування певних фактів чи явищ;
- встановлення можливості сприйняття певних фактів або явищ;
- встановлення можливості учинення певних дій за певних умов і визначений час;
- перевірка професійних і злочинних навичок;
- встановлення механізму учинення злочину [129 с. 156; 129, с. 98; 13, с. 258-259; 98, с. 491].

Наведений перелік видів слідчого експерименту не обов'язково має застосовуватися за кожним кримінальним провадженням, у тому числі й розглядуваної категорії. Однак слідчий з урахуванням потреб одержання відомостей по справі може визначити потрібний вид слідчого експерименту.

Не виключено, що за одним провадженням можуть проводитися декілька видів слідчого експерименту як з одним, так і з різними учасниками. При цьому варто наголосити, що проведення експерименту з кількома учасниками одночасно є неприпустимим.

Це пояснюється тим, що один учасник, переважно з більш сильним характером, життєвим та злочинним досвідом, неодмінно буде впливати на іншого, що не дозволить слідчому перевірити показання даного учасника. Таким чином, проведення експерименту з кожним учасником окремо не тільки усуне можливість негативного впливу одного учасника на іншого, а й забезпечить отримання важливих даних. Зазначене у першу чергу стосується вчинення злочину розглядуваної категорії неповнолітніми у групі.

Заслуговує на увагу думка В. Ю. Шепітька, який зазначає, що створення типових переліків видів слідчого експерименту має орієн-

товне значення і надає методичну допомогу слідчому у певній слідчій ситуації [203, с. 349].

На підставі проведеного опитуванням слідчих поліції, а також вивчення кримінальних проваджень, зроблено висновок, що до найбільш використовуваних видів слідчого експерименту за даною категорією справ слід віднести:

- наявність або відсутність у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок (7 %);
- можливості сприйняття певних фактів або явищ (5 %);
- відтворення необхідних дій, обстановки та обставин події (5 %).

Слідчий експеримент, у порівнянні з іншими слідчими (розшуковими) діями, вимагає, як правило, ретельнішої підготовки, залучення великої кількості учасників, підбору необхідних матеріалів, багатократного проведення випробувань у різних умовах та ін.

Узагальнюючи результати вивчення слідчої практики і оперативних матеріалів, проведеного опитування працівників слідчих та оперативних підрозділів, наукові погляди провідних вчених, можна дійти висновків, що підготовчий етап слідчого експерименту повинен починатися з моменту прийняття рішення про проведення СРД і включати діяльність слідчого як до виїзду на місце дослідницьких дій, так і на місці їх проведення.

Можна погодитися з думкою К. О. Чаплинського, який зазначає, що підготовчий етап слідчого експерименту починається з моменту прийняття рішення про його проведення і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце проведення слідчої дії, так і на місці дослідницьких випробувань.

Так, до виїзду на місце проведення слідчого експерименту слідчий повинен виконати такі підготовчі дії:

- вивчити матеріали кримінального провадження;
- прийняти рішення про проведення слідчого експерименту;
- визначити мету слідчої дії та факти, які підлягають перевірці;
- визначити завдання та способи проведення експериментальних дій;
- за необхідності провести додатковий або повторний допит

неповнолітньої особи, яка буде брати участь у експериментальних діях;

- отримати добровільну згоду особи на участь у експерименті;
- виявити мотиви погодження неповнолітніх підозрюваних на участь у цій слідчій (розшуковій) дії;

- попередньо ознайомитися з місцем проведення слідчого експерименту, щоб добре орієнтуватися у навколишній обстановці при проведенні слідчої (розшукової) дії;

- визначити найсприятливіше місце, час та умови слідчого експерименту, які повинні максимально бути наближеними до обстановки, що перевіряється;

- підібрати конкретний склад учасників СРД та визначити функції кожного з них;

- визначити зміст та черговість проведення слідчого експерименту, якщо кілька підозрюваних виявили бажання взяти участь у цій слідчій (розшуковій) дії;

- за необхідності здійснити реконструкцію обстановки в цілому або окремих об'єктів для проведення СРД;

- підготувати об'єкти, які необхідні для проведення дослідницьких випробувань (усі об'єкти, які представляють будь-яку загрозу життю та здоров'ю учасників експерименту, повинні бути замінені копіями або аналогами);

- визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби;

- скласти письмовий план проведення СРД.

На місці проведення експериментальних дій слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій;
- зафіксувати обстановку, в якій будуть відбуватися випробування;

- видалити з місця проведення СРД усіх сторонніх осіб, які не мають прямого відношення до експерименту;

- перевірити відповідність умов слідчого експерименту з тими, в яких відбувалася подія, яка підлягає перевірці;

- за необхідності провести нову реконструкцію обстановки;

- роз'яснити усім учасникам експерименту їхні права та обов'язки;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників СРД;
- визначити порядок проведення експерименту [196, с. 435-436].

Не торкаючись загальних питань тактики проведення слідчого експерименту, розглянемо лише ключові моменти, що визначають його особливості за злочином розглядуваної категорії.

Встановлення наявності професійних вмінь та навичок, як вид слідчого експерименту, за злочинами, вчиненими неповнолітніми, носить умовний характер. У своїй більшості неповнолітні не мають життєвого та злочинного досвіду, середнього рівня освіти. Наявні знання у вказаних осіб, зазвичай, мають розрізнений, фрагментарний характер. У свою чергу, професійні вміння утворюються у результаті використання відповідних знань у ході систематичного виконання певних дій.

Зважаючи на це, професійні знання більше стосуються осіб, що володіють знаннями у певній галузі, що дозволяє здійснити, наприклад, ремонт якогось механізму. Однак виключення, на нашу думку, слідчого експерименту з перевірки наявності або відсутності у неповнолітньої особи певних професійних вмінь та навичок можна розцінити як поспішне. Все ж таки ми не виключаємо можливості володіння неповнолітнім відповідними знаннями з виготовлення вибухівки, яку досить просто знайти у всесвітній мережі Інтернет.

Зазначений висновок ґрунтується на тому, що слідчий може перевірити наявні у неповнолітнього знання та навички формування макета вибухового пристрою, що з його слів, був власноруч ним виготовлений. У першу чергу цей вид слідчого експерименту має бути проведений за наявності у слідчого припущень про некомпетентність неповнолітнього у питаннях, пов'язаних з виявленим на місці загрози предметом. Зазначене ґрунтуватиметься на результатах аналізу кримінального провадження, зокрема: протоколу огляду предмета (макета вибухового пристрою), його експертного дослідження, інших даних, яким суперечитимуть результати допиту неповнолітнього підозрюваного, який зізнається у вчиненні злочину.

Проведення слідчого експерименту для перевірки наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь і навичок розцінюється слідчими як джерело одержання відомостей для формування версій (7 %) та як найбільш ефективна слідча (розшукова) дія (17 %).

Не торкаючись питань допиту неповнолітнього підозрюваного, зазначимо, що слідчому в ході його проведення необхідно з'ясувати, які знаряддя і предмети використовував неповнолітній при виготовленні макета вибухового пристрою. Вже під час проведення допиту слідчий повинен враховувати можливість проведення слідчого експерименту для перевірки наявності або відсутності у неповнолітнього певних професійних вмінь та навичок.

Таким чином, у ході підготовки до проведення експерименту слідчому необхідно підібрати визначений неповнолітнім інструментарій. До проведення слідчої (розшукової) дії також залучаються: спеціаліст-криміналіст для здійснення відеофіксації експерименту, поняті, педагог або психолог, захисник, та інші учасники на розсуд слідчого.

Слідчий повинен усім учасникам роз'яснити завдання і зміст проведення слідчого експерименту та продемонструвати виявлений за об'єктом загрози макет вибухового пристрою або фотознімки, якщо він був знищений. Цим забезпечується можливість учасників СРД робити висновки та підтверджувати результати (негативні чи позитивні) проведення процесуальної дії.

При проведенні слідчого експерименту неповнолітньому пропонується за допомогою визначених ним на допиті предметів та інструментів сформулювати макет вибухового пристрою, що ним раніше вже виготовлявся.

У той же час слідча (розшукова) дія має проводитись з урахуванням вимог безпеки учасників, і ні про яку вибухову речовину йтися не може. У цьому випадку представляються предмети, що зовні нагадують за формою, розміром використану вибухівку чи інші частини макета вибухового пристрою.

Оцінюючи результати роботи у вигляді створеного макета вибухового пристрою, слідчий може зробити деякі припущення, зокре-

ма, якщо макет вибухового пристрою виготовлений як копія, до найдрібніших деталей (наприклад, кількість витків дроту, особливість його загинання чи перекусювання), того, що був виявлений під час огляду об'єкту загрози, слідчий може припустити правдивість раніше даних показань неповнолітнього злочинця. Отримані дані можуть служити базою для висунення версій про створення розглядуваного пристрою саме цією особою.

Результати проведеного експерименту мають розглядатися у комплексі з іншими матеріалами кримінального провадження. Так, якщо особа не змогла відтворити макет вибухового пристрою, слідчий має проаналізувати це з позиції можливої зміни своєї позиції, наприклад, під впливом інших співучасників чи адвоката, або відмови від причетності до вчиненого злочину.

Таким чином, розглядуваний вид слідчого експерименту має використовуватися слідчими при розслідуванні вказаних злочинів, і в першу чергу у тих випадках, коли за об'єктом загрози виявляється макет вибухового пристрою. Саме ця процесуальна дія може переконати неповнолітнього підозрюваного, який бере на себе відповідальність за вчинений іншою особою злочин, у недоцільності зайнятої позиції.

Це, на нашу думку, сприятиме зміні зайнятої неповнолітнім позиції та дачі правдивих показань. Результати, що отримані при проведенні слідчого експерименту, сприяють перевірці версій та визначенню подальших напрямів досудового розслідування.

Можливості сприйняття особою певних явищ за злочинами розглядуваної категорії перевіряються у першу чергу з метою встановлення можливості допитуваного сприймати у відповідних умовах певну подію.

Проведеним анкетуванням встановлено, що слідчий експеримент для перевірки можливості сприйняття певних фактів або явищ розцінюється 5 % слідчих як джерело відомостей про злочинця та 17 % – як найбільш ефективна СРД при розслідуванні злочинів розглядуваної категорії.

Зважаючи на це, вказаний вид слідчого експерименту доцільно проводити в умовах, максимально наближених до тих, у яких було

вчинено злочин, з використанням тих самих або таких самих об'єктів, дотримання відповідної послідовності дій, проведення дослідів у декілька етапів.

У правоохоронній практиці такий вид експерименту зустрічається досить часто [101, с. 328; 131, с. 154]. У той же час слідчий має обов'язково враховувати обставини, за яких сприймався об'єкт. Так, якщо умови обстановки викликають сумніви можливості сприйняття відповідною особою інформації, слідчий приймає рішення про проведення слідчого експерименту.

У ході підготовки формується коло учасників слідчої (розшукової) дії, до якого входять: статисти – для виконання дослідних дій, помічник слідчого – для надання технічної допомоги у проведенні СРД, спеціалісти (криміналіст, психолог чи педагог), поняті та особа, за участі якої проводиться процесуальна дія. При цьому остання має бути за віковими та голосовими параметрами схожою з неповнолітнім злочинцем. Ознайомлення з місцем проведення експерименту є обов'язковим, особливо тоді, коли слідчий не проводив огляд місця передачі повідомлення про загрозу безпеці.

Враховуючи специфіку розслідування вказаної категорії злочинів, розглянемо організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту. Так, на думку Ф. В. Глазиріна і А. П. Круглікова, такий вид експерименту може охоплювати різноманітні випадки, у тому числі встановлення можливості виконання конкретною особою певної дії, проникнення у приміщення через вузькі отвори та ін. [56, с. 27].

Учасників слідчої (розшукової) дії доцільно поділити на дві групи. При цьому до першої групи входять слідчий, двоє понятих, особа, яка відтворюватиме повідомлення неповнолітнього злочинця, педагог або психолог, спеціаліст-криміналіст для здійснення відеофіксації. У разі передачі повідомлення із застосуванням таксофону, зазначена група розташовується біля нього.

Друга група розташовується у тому місці, звідки здійснювалось сприйняття повідомлення очевидцем події. При цьому до складу цієї групи доцільно включити статистів, свідка, показання якого перевіряються на предмет можливості чути за певних умов, та помічника

слідчого – для надання допомоги слідчому у проведенні процесуальної дії.

Слідчий експеримент доцільно проводити у два етапи. При цьому за кожним етапом поняті мають переходити з однієї групи до іншої, про що обов'язково робиться запис у протоколі.

На підставі узагальнення оперативно-слідчої практики і наукових поглядів, можна зробити висновок, що до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести:

- проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище;
- використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події;
- неодноразове проведення дослідів;
- поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах;
- проведення дослідницьких дій, максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності;
- обмежена кількість учасників слідчої (розшукової) дії;
- проведення слідчого експерименту з кожним неповнолітнім підозрюваним окремо та ін.

Вказані тактичні умови слідчого експерименту охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим.

Заслуговує на увагу і оцінка результатів слідчого експерименту. Так, якщо отримані позитивні результати (учасники чують з певного місця фразу, яку при вчиненні злочину промовляв неповнолітній), то це ще не означає, що свідок дійсно чув, а не лише мав можливість.

Таким чином, слідчому необхідно критично ставитись до результатів експерименту, оскільки вони ще не визначають прямого зв'язку зі злочинною подією.

Узагальнення досліджень вчених та стану правоохоронної практики дозволяє виділити такі тактичні помилки і прорахунки під час проведення слідчого експерименту:

- несвоєчасне проведення слідчої (розшукової) дії – 63 %;

– ігнорування інформації оперативно-розшукового характеру – 53 %;

– відсутність системності і послідовності у діях особи, чії показання перевіряються – 47 %;

– поверхневе проведення слідчого експерименту – 37 %;

– порушення вимог щодо підбору понять – 26 %;

– відсутність додаткових засобів фіксації – 24 %.

Наведені тактичні помилки дозволяють зробити висновки, що слідчі не завжди приділяють достатню увагу проведенню даної слідчої (розшукової) дії. Так, якщо проаналізувати матеріали кримінальних проваджень, іноді незрозумілою є логіка деяких слідчих щодо визначення моменту проведення експерименту. Одні слідчі, поспішаючи з проведенням експерименту, не встановлювали усіх обставин справи, заради яких і здійснювалась СРД.

В інших випадках слідчі навмисно затягували час проведення слідчого експерименту, що дозволило неповнолітнім злочинцям виробити найбільш доцільну лінію поведінки, що значно вплинуло на результати слідчої (розшукової) дії.

Не менш важливим фактором, що привертає до себе увагу, є ігнорування слідчими відомостей, одержаних у ході розшукових заходів. Оперативно-розшукова діяльність має неабияке значення у проведенні слідчого експерименту. Це у першу чергу стосується тих випадків, коли наявні дані про зміну зайнятої неповнолітнім позиції, що визначає необхідність прийняття рішень, у тому числі тактичних, при проведенні СРД.

Важливе значення має і якісна взаємодія слідчих і оперативних підрозділів поліції, яка завжди була одним із головних питань під час досудового розслідування, оскільки тільки їх ефективна спільна праця забезпечує виконання кримінально-процесуальних та оперативно-розшукових задач, що виникають на відповідних етапах розслідування.

У рамках взаємодії може здійснюватися не лише взаємний обмін інформацією шляхом її витребування. Слідчий та оперативний співробітник спільними обговореннями та аналізом наявної у справі інформації визначають найбільш доцільні розшукові заходи та слідчі

(розшукові) дії на певному етапі розслідування. Тобто проведення СРД і розшукових заходів повинно узгоджуватися, що сприятиме раціональному використанню часу, сил та засобів.

На важливість взаємодії вказують і результати опитування працівників слідчих підрозділів, які назвали такі форми взаємодії:

- виконання доручень слідчого – 21 %;
- спільне вивчення матеріалів провадження, його аналіз та планування роботи у справі – 20 %;
- спільна робота в слідчо-оперативній групі – 17 %;
- систематичний взаємний обмін інформацією про хід розслідування у справі – 10 %;
- надання допомоги слідчому оперативним працівником при проведенні ним окремих слідчих (розшукових) дій – 7 %.

Окрім того, більшість слідчих (87 %) визначили недостатню взаємодію із працівниками оперативних і експертних підрозділів МВС України, засобами масової інформації, громадськістю та ін.

У свою чергу, працівники оперативних підрозділів до найбільш ефективних форм взаємодії при розкритті та розслідуванні злочинів розглядуваної категорії відносять такі:

- виконання доручень слідчого – 22 %;
- спільне вивчення, аналіз матеріалів провадження та планування роботи у справі – 20 %;
- спільна робота в оперативно-слідчій групі – 19 %;
- надання допомоги слідчому при виконання слідчих (розшукових) дій – 9 %;
- систематичний взаємний обмін інформацією про хід розслідування у справі – 6 %.

При цьому оперативні працівники у 69 % випадків визначали недостатню взаємодію зі співробітниками слідчих та експертних підрозділів МВС, засобами масової інформації та ін.

На підставі проведеного аналізу оперативно-слідчої практики, можна зробити висновок, що здебільшого працівники слідчих і оперативних підрозділів діють ізольовано, не вважаючи за потрібне налагоджувати та підтримувати контакт, спрямований на швидкий взаємний обмін інформацією. Це, у свою чергу, не може не викликати за-

непокоєння та визначення ситуації за справами розглядуваної категорії як неприйнятної.

Зважаючи на це, взаємодія працівників оперативних і слідчих підрозділів поліції при розкритті й розслідуванні вчинених неповнолітніми злочинів розглядуваної категорії має бути, на нашу думку, обов'язковою. Таким чином, така діяльність неодмінно матиме позитивні результати, оскільки спільними зусиллями можуть досягатися якісні результати у найкоротші терміни, уникаючи при цьому дублювання дій, витоку доказової інформації.

Потребують висвітлення, на нашу думку, і недоліки добору понятих, що допускаються слідчими при проведенні слідчого експерименту. Проблема залучення понятих є однією з найбільш гострих, що відчують правоохоронці при розслідуванні проваджень взагалі, та проведенні слідчих (розшукових) дій за участю зазначеної категорії зокрема.

Відсутність обов'язкового, а не добровільного характеру, низький стан громадської свідомості населення – це лише деякі фактори, що можуть призводити до відмови від участі осіб у якості понятих. На практиці у якості понятих до проведення слідчого експерименту залучаються будь-які особи.

Однак узагальнення поглядів вчених і слідчої практики дозволяє дійти висновків, що недоцільно у якості понятих залучати:

- працівників правоохоронних органів;
- неповнолітніх;
- осіб, які мають фізичні або психічні вади;
- осіб, які не проживають за місцем проведення досудового слідства (оскільки можуть виникнути складнощі у випадку необхідності виклику до суду);
- громадян, яким знайомі особи, що пред'являються для впізнання (можуть виникнути сумніви в об'єктивності впізнання);
- осіб, які затримані за дрібні адміністративні правопорушення або знаходяться під вартою;
- осіб, які зловживають алкогольними і наркотичними засобами або не викликають довіру слідчого [206 с. 402; 178, с. 186].

Зазначені особи можуть бути викликані судом в якості свідків

для висвітлення ходу проведення слідчого експерименту. Звідси не складно передбачити результати оцінки показань вказаної категорії осіб. Частина з них, як правило, визначає, що не пам'ятає або не в змозі пояснити хід слідчої (розшукової) дії, а інші взагалі відмовляються від участі у її проведенні. Зазначене не може не впливати на прийняття обґрунтованих рішень за злочинами розглядуваної категорії.

За результатами проведення слідчого експерименту складається протокол. Варто звернути увагу й на змістову складову відповідного протоколу.

Доречним, на нашу думку, є твердження М. С. Гурєва, який вважає, що необхідно фіксувати усі несуттєві для справи моменти, ніж залишити без уваги будь-яку істотну деталь [61, с. 213]. Тобто несуттєвих дрібниць у розслідуванні вчинених неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності та проведенні окремих СРД немає, що доцільно усвідомлювати кожному слідчому.

Наведене твердження є актуальним для будь-якої процесуальної дії, оскільки загальновідомим є факт, що дрібниці визначають результати, оскільки саме їх складніше контролювати та утримувати у пам'яті. Слідчі, котрі ретельно та всебічно встановлюють обставини злочинної події, незалежно від виду процесуальної дії, будь це допит чи експеримент, акцентують свою увагу на доцільності висвітлення відповідною особою будь-яких дрібниць.

У протоколі повинен відбиватися увесь хід й результати слідчого експерименту.

За своєю структурою протокол складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

У вступній частині зазначаються:

- дата, час та місце його складання;
- посада, спеціальне звання, прізвище та ініціали особи, яка проводила слідчу (розшукову) дію;
- відомості про інших учасників слідчого експерименту та понятих;
- статті Кримінального процесуального кодексу України, з до-

триманням яких проводиться експеримент;

- відомості про дотримання слідчим процесуальних вимог слідчого експерименту;
- мета слідчого експерименту;
- повідомлення учасників про застосування науково-технічних засобів;
- час початку і закінчення слідчого експерименту.

В описовій частині зазначаються відомості про:

- обстановку та умови, в яких проводилася слідча (розшукова) дія;
- об'єкти, які були використані під час здійснення дослідів;
- зміст та послідовність дослідних дій;
- результати, які одержані шляхом експерименту;
- застосування допоміжних засобів фіксації.

У заключній частині зазначаються:

- перелік схем, планів, графіків, фотознімків та відеофрагментів, виконаних під час експерименту;
- запис про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчої (розшукової) дії;
- заяви і зауваження понятих та інших учасників процесуальної дії;
- засвідчувальні підписи усіх учасників слідчого експерименту.

Протокол підписують поняті та усі особи, які брали участь в експерименті, та слідчий.

Заслуговують на увагу й додаткові засоби фіксації, що використовувалися слідчими при проведенні експерименту. Так, вивченням кримінальних проваджень встановлено, що у якості додаткових засобів фіксації слідчими використовувалися:

- схеми і плани – 24 %;
- фотозйомка – 13 %;
- відеозапис – 3 %.

Наведені відомості визначають недостатнє використання слідчими додаткових засобів фіксації, що пояснюється низкою причин. Так, В. В. Бірюков вказує, що при складанні протоколу та додатків до

нього слід враховувати, що кожна ілюстрація повинна співпадати з певним текстовим фрагментом документа і доповнювати його [32, с. 56].

С. В. Шошин вказує на недостатню розповсюдженість застосування відеозапису, зазначаючи, що у 84 % слідчих відсутня технічна можливість його застосування, а 14 % – вважають його проведення недоцільним [205, с. 182].

У той же час використання відеозапису, у порівнянні з фотофіксацією має беззаперечні переваги. Це дозволяє спостерігати динаміку слідчої (розшукової) дії, що набуває особливого значення при проведенні слідчого експерименту та фіксації, наприклад, зміни умов сприйняття, проведення дослідів, відтворення обстановки та обставин певної події з неповнолітнім. Не меншого значення має й можливість одночасної фіксації звукового супроводження дослідних дій, тим паче, що переважна більшість слідчих підрозділів укомплектована засобами відеофіксації, що дозволяє використовувати їх при проведенні слідчих (розшукових) дій. Натомість слідчі надають перевагу фотографуванню ходу слідчого експерименту. Однак за наявними фотознімками, що містилися у фототаблицях як додатках до протоколу слідчого експерименту, не можна було встановити їх значення. Єдиним поясненням наведеного є те, що більшість слідчих не хочуть документувати недоліки та порушення, яких припускаються в ході проведення слідчої дії, розуміючи можливі наслідки для справи. Це враховують захисники, які намагаються будувати свій захист, базуючись на помилках, допущених під час виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації [152, с. 58].

Слід також наголосити і на обов'язковій відповідності протоколу СРД та додатків до неї. Так, на думку В. В. Бірюкова, деякі плани і схеми, котрі додаються до протоколів слідчих (розшукових) дій, не завжди виконують відведену їм функцію. Найчастіше у кримінальних провадженнях представлено схематичні плани, сутність наближення яких до дійсного взаємного розташування предметів на місці проведення дії далека від істинного. Основною причиною цього є явне недотримання співвідношень розмірів зображених об'єктів, а також те, що найпростіші елементарні навички у складанні таких доку-

ментів відсутні у багатьох слідчих [36, с. 11].

Вважаємо, що саме з цих причин більшість слідчих (розшукових) дій взагалі, та слідчий експеримент зокрема, не мають додатків. Тобто слідчі не бажають складати додатки, досить часто під недоцільністю цієї дії приховують відсутність найпростіших знань та навичок їх складання.

У свою чергу, певні схеми чи плани не завжди можуть бути визначені як додаток, оскільки, якість їх виконання не дозволяє належним чином сприймати їх зміст. Існують випадки невідповідності змісту протоколу проведення слідчого експерименту його додаткам. Тобто схема жодним чином не висвітлює зафіксований у протоколі зміст. Таким чином, варто наголосити на тому, що кожен додаток має нести змістовне і смислове навантаження, у першу чергу наочне. Це сприяє формуванню в ході вивчення протоколу цілісної картини експерименту. Незадовільно складені схеми, плани не тільки не сприяють з'ясуванню обстановки досліджуваної події, але й, навпаки, дезорієнтують тих осіб, які не сприймали її безпосередньо.

Оцінка результатів слідчого експерименту має практичне значення для використання їх у доказуванні. Якщо встановлено можливість вчинення певної дії, то це не означає, що вона обов'язково мала місце насправді. Таким чином, при позитивних результатах слідчого експерименту прямий зв'язок зі злочинною подією, що перевіряється, не встановлюється. Негативний результат експерименту свідчить про відсутність зв'язку між відтвореною обстановкою і подією, що перевіряється. Негативний результат слідчого експерименту оцінюється як доказ відсутності явища, що перевіряється, у минулому.

Після всебічної оцінки результатів експерименту слідчий визначає способи їх використання під час подальшого проведення досудового розслідування.

3.3. Особливості використання спеціальних знань

Якісне розкриття і розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, учинених неповнолітніми, неможливе без застосування слідчими певних знань, умінь та навичок, що одержані під час професійної підготовки та практичної діяльності. Втім, для вирішення вказаних завдань недостатньо лише юридичних знань, оскільки на сьогодні неможливо уявити сучасне досудове розслідування без використання останніх досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Тому слідчий за своєю базовою підготовкою повинен володіти спеціальними знаннями у різних галузях права, а також криміналістики, судової медицини та психіатрії.

На важливості та значенні спеціальних знань наголошує значна кількість вчених, вкладаючи у це поняття різний зміст. Так, на думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [166, с. 57].

Досить повно, на нашу думку, визначили спеціальні знання В. С. Кузьмічов і І. В. Пиріг, які під знаннями розуміють сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та запобігання злочинів [109, с. 14].

Тобто спеціальні знання, у тому чи іншому аспекті, використовуються відповідними суб'єктами з метою розкриття, розслідування та запобігання злочинів.

Варто висвітлити результати проведеного опитування слідчих поліції, які розслідували злочини розглядуваної категорії. Так, 12 %

респондентів вказали, що застосовують власні спеціальні знання при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, 28 % – використовують допомогу спеціалістів, при цьому 37 % опитаних акцентували на тому, що залучення спеціаліста було необхідністю, однак їх знання не використовувалися. Таким чином, можемо зазначити, що слідчі виокремлюють спеціальні знання та розуміють їх важливість, але низький рівень організації проведення розслідування, свідчить про відсутність спеціаліста у значній кількості випадків.

Як наголошує О. Жеребко, розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у кримінальному провадженні надає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави. Діяльність експертів і спеціалістів у кримінальному процесі не тільки полегшує роботу судово-слідчих органів, а й дозволяє ефективніше здійснювати боротьбу зі злочинністю [70, с. 165].

Призначення експертиз, як і прийняття будь-якого процесуального рішення, є діяльністю, яка спрямована на збирання доказів. Дослідження, як і доказування, є складовою процесу пізнання. Тому слідчому, призначаючи експертизу, необхідно добре знати можливості її проведення, щоб правильно обрати експертну установу (експерта), скласти перелік питань, передбачити можливі результати та їх значення.

У ході розслідування може виникати необхідність проведення додаткової, повторної експертизи, комісійної або комплексної.

Додаткова експертиза призначається у разі недостатньо повного висновку, а також у випадках, коли виникли нові питання щодо об'єктів, що раніше вже досліджувалися. Ця експертиза доручається тому самому або іншому експерту.

Повторна експертиза призначається коли виникає сумнів в обґрунтованості або правильності висновку експерта. Вона доручається іншому експертові або комісії експертів.

Комісійна експертиза проводиться декількома експертами однієї спеціальності і результати оформляються в одному висновку. Ці дослідження проводять за багатооб'єктними та складними експертизами.

Комплексна експертиза найчастіше призначається для вирішення завдань з різних галузей знань, поставлених перед експертизою, які є суміжними для різних видів судової експертизи. Під час проведення такої експертизи кожний експерт самостійно проводить дослідження з питань, що належать до його компетенції, і формулює свій окремий висновок.

У висновку зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти встановив і до яких висновків прийшов. Кожний експерт, який бере участь у проведенні комплексної експертизи, підписує ту частину висновку, яка містить описання проведених ним досліджень, і несе за них відповідальність.

Нерідко без проведення експертних досліджень досить складно, а іноді неможливо, встановити обставини справи та правильно кваліфікувати дії відповідних осіб. Ми вже розглядали особливості залучення до проведення слідчих (розшукових) дій спеціалістів відповідного профілю, без участі яких може виникати загроза як їм учасникам, так і оточуючим.

Далі вважаємо за необхідне розглянути особливості використання спеціальних знань у формі призначення експертиз за злочинами розглядуваної категорії.

Вивченням кримінальних проваджень встановлено, що серед загальної кількості експертиз по справах призначалися з моменту початку їх провадження: протягом 5 діб – у 11 % випадків; протягом 5–15 діб – 25 %; протягом місяця – 53 %; понад місяць – 11 %.

Проаналізувавши ці відомості можемо зазначити, що більшість експертиз призначається протягом місяця. Таким чином, слідчі недооцінюють, на нашу думку, значенням результатів проведених досліджень у встановленні обставин справи та викритті неповнолітніх злочинців.

Вважаємо за необхідне навести й інші дані про кількість відповідних експертиз, що призначаються слідчими за розглядуваними злочинами. Так, на підставі узагальнення кримінальних проваджень встановлено, що найчастіше за справами, кваліфікованими за ст. 259 КК України, призначаються експертизи: фоноскопична (68 %), дактилоскопічна (17 %), авторознавча (22 %), вибухотехнічна (2 %), психо-

логічна (14 %), психіатрична (9 %).

Розглянемо експертизи, що призначаються за злочинами розглядуваної категорії та потребують, на нашу думку, окремої уваги до себе.

Виявлення на об'єкті загрози макета вибухового пристрою вимагає призначення експертизи. Кількість проведених досліджень у першу чергу зумовлена випадками використання неповнолітніми предметів, що видавалися як вибухові пристрої.

Потреба у проведенні вибухотехнічної експертизи може виникнути у випадку виявлення на об'єкті загрози макета вибухового пристрою.

На вирішення експертизи ставляться такі питання:

– чи належить до вибухових пристроїв (боєприпасів) предмет, вилучений (указати у кого або де);

– чи придатний наданий предмет до використання за цільовим призначенням – до вибуху. Якщо не придатний, то з яких причин; чи є дана речовина вибуховою. Якщо є, то якою саме; чи можуть бути використані для виготовлення вибухівки дані речовини. Якщо так, то яких саме;

– чи є предмети, знайдені на місці події, частинами вибухового пристрою;

– чи містять ці матеріали дані, які вказують на характерні риси особистості виготовника вибухового пристрою (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення і використання вибухових пристроїв тощо) [132, с. 288].

Особливістю призначення даної експертизи є те, що на дослідження направляється предмет у тому вигляді, в якому він був вилучений з місця події, але обов'язково у знешкодженому стані. Тобто про дослідження не може йтися, якщо експерту або стороннім особам загрожуватиме небезпека.

Так, у результаті проведеного дослідження одержується вагома для встановлення обставин справи інформація, що використовується при встановленні ступеня обізнаності у вибуховій техніці, тобто наявність спеціальних знань у особи, яка створила досліджуваний пристрій. Зазначене, у свою чергу, матиме значення для вірної кваліфіка-

цій дій злочинця.

Так, у випадку встановлення придатності до вибуху виявленого на місці пристрою, що був знешкоджений лише втручанням спеціалістів відповідного профілю, дії особи підпадатимуть під ознаки складу злочину «терористичний акт», що кваліфікується за ст. 258 КК України. Не менш важливим є використання висновку експерта для проведення слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів. Так, для слідчого висновок експерта має бути підґрунтям для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, в ході якого встановлюватимуться конструктивні особливості відповідного пристрою. Ці ж обставини мають використовуватися при проведенні слідчого експерименту.

Таким чином, можемо наголосити на обов'язковості проведення вибухотехнічної експертизи за всіма фактами виявлення макетів вибухових пристроїв при вчиненні неповнолітніми злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України.

Не менш важливими у встановленні злочинця та обставин справи є дактилоскопічні дослідження. Дактилоскопічна експертиза є усталеною й доволі часто використовуваною при розслідуванні кримінальних проваджень. Не є винятком і справи, кваліфіковані за ст. 259 КК України.

Так, нами вже визначалася кількість слідів рук, що виявляється за злочинами розглядуваної категорії. Це зумовлює їх дослідження з метою одержання відповідної інформації. Дактилоскопічні дослідження, безперечно, можна назвати досить розповсюдженими та інформативними, вони характеризуються простотою досліджень, можливістю отримання значної кількості відомостей, що мають як діагностичне, так і ідентифікаційне значення. Звичайно, що перевірка за базами даних не матиме результативності, оскільки більшість неповнолітніх на момент вчинення розглядуваного злочину раніше не притягувалися до відповідальності та, відповідно, на облік поставлені не були.

У той же час за наявності неповнолітнього підозрюваного постає необхідність проведення ідентифікаційних досліджень. На дактилоскопічну експертизу надсилаються: всі виявлені на місці події сліди

пальців рук, долонь або підошви ніг, незалежно від того, повністю або частково в них відобразилися папілярні лінії; фотознімки слідів пальців рук або інших ділянок тіла; протокол огляду місця події, протокол допиту свідків; зліпки, виготовлені з об'ємних слідів; зразки відтисків відповідних ділянок пальців, долонь або підошов ніг підозрюваних, потерпілих та інших осіб [176, с. 26].

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені такі запитання:

- чи є на об'єкті сліди папілярних візерунків;
- чи придатні дані сліди для ототожнення неповнолітньої особи, яка їх залишила;
- чи залишені дані сліди певною неповнолітньою особою;
- чи залишені однією неповнолітньою особою сліди рук, вилучені у різних місцях.

Сліди рук на предметах, що підлягають дослідженню, мають бути, по можливості, представлені в оригіналах та якомога швидше. У випадках, коли на експертизу не може бути представлений предмет (або відповідна частина предмета) з відбитком, дослідження проводять за фотокопіями або дактилоскопічними плівками, на які скопійовано сліди, виявлені порошками [11, с. 33].

Відбір зразків зумовлений необхідністю врахування умов слідоутворення та, по можливості, їх повторення. Заслуговує на увагу й дослідження речовини, котрими утворений слід або залишені злочинцем інші виділення. Так, за потожировою речовиною сліду руки або слиною на недопалку цигарки на сучасному етапі розвитку науки та техніки можна встановити не лише групу крові, а й використати ДНК-аналіз, який останнім часом набуває неабиякого значення в ідентифікації злочинців.

Дані сліди також несуть необхідну інформацію, за допомогою якої, як зазначає М. І. Ніколайчик, можна ідентифікувати особу, яка перебувала на місці вчинення злочину [73, с. 20].

Серед слідів, що мають вагоме значення у встановленні обставин справи, та досить часто не знищуються злочинцями, є сліди, що за свої дрібні розміри дістали назву мікрооб'єктів. У той же час це не зменшує їх доказового значення. При виявленні і вилученні мікро-

об'єктів необхідно, як зазначає О. А. Кириченко, застосовувати відповідні технічні засоби для ефективної реалізації поставлених завдань [134, с. 72-73].

Однак слід констатувати, що, виїжджаючи на місце вчинення розглядуваного злочину, слідчий у більшості випадків не має належного технічного забезпечення. Не можна оминати увагою правила поводження з даними речовими доказами після їх виявлення, оскільки неправильність даних дій може призвести до їх знищення. Виявлені в ході огляду місця події сліди крові, слини, поту та інших органічних речовин, як зазначають О. І. Юрін і Ю. Д. Федоров, тільки тоді мають доказове значення, коли вони належним чином зафіксовані – точно записані у протоколі огляду, вказані на планах, сфотографовані (вузлова та детальна зйомка) [209, с. 10].

Однак це стосується не лише зазначених, а усіх слідів, що виявляються при проведенні слідчих оглядів, що у подальшому визначатиме можливість їх використання у доказуванні при розслідуванні справи.

У той же час варто наголосити на значній вартості цих досліджень та незначному, у порівнянні з дактилоскопічними експертизами, їх розповсюдженні. Ще однією з причин є, на нашу думку, відсутність чітко визначеної приналежності розглядуваного дослідження експертним установам, зосередженим у відповідних міністерствах чи відомствах. Так, у Дніпропетровській області ДНК-дослідження проводяться Бюро судово-медичної експертизи, в інших областях нашої держави – Науково-дослідними експертно-криміналістичними центрами при обласних ГУНП України.

За результатами вивчення кримінальних проваджень, кваліфікованих за ст. 259 КК України, не виявлено жодного факту призначення слідчими експертизи, пов'язаної з ДНК-аналізом. Однак вважаємо їх перспективним напрямком встановлення обставин справи та викриття винних.

Заслуговує на увагу й проведення почеркознавчої експертизи. Почерк, як зазначає М. В. Салтевський, розуміється як стійка динамічна система, що відображає програму графічної техніки письма, в основу якої покладено зорово-рухові навички виконання рукопису, реа-

лізована за допомогою системи рухів [169, с. 155].

Одразу стає зрозумілим, що для ідентифікації напису з почерком людини, особа, що вчинила злочин, повинна мати або дуже виражені його особливості, або вироблену систему письма саме на таких поверхнях, які досліджуються. Та навіть за такої умови потрібні зразки почерку особи на схожих поверхнях, адже при наданні можливості знову зробити подібний напис, особа може легко змінити свій почерк. Незважаючи на те, що неповнолітні здебільшого не використовують листи для передачі повідомлення про загрозу безпеці, вважаємо, що виключати таку можливість не можна.

Окрім почеркознавчої, за рукописним текстом може бути проведено й авторознавчу експертизу. Письмова мова в якості об'єкта криміналістичного дослідження характеризує смислову сторону листа, що формується під впливом таких факторів, як підготовка (загальноосвітня та спеціальна), вид діяльності, соціальне середовище, психофізіологічні особливості особи. Тривалий процес формування письмової мови під впливом названих факторів призводить до того, що вона стає стійкою та індивідуальною [25, с. 6].

У розглядуваних злочинах повідомлення передається із застосуванням засобів телефонного зв'язку, у результаті чого утворюється фонограма, яка переважно і досліджується. Завдяки зв'язку усного мовлення з властивостями певної особи, її темпераментом, емоціями, освітою, національністю, регіоном проживання, соціальним станом, професією, мовними навичками тощо мовлення набуло криміналістичного значення ідентифікаційного та діагностичного об'єкта [31, с. 2].

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також неідентифікаційні завдання (діагностичні) про умови складання даного тексту, факт викривлення писемного мовлення, класифікаційні завдання про місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа. При цьому вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, як правило, лише за наявності досить великого тексту (500 слів) [132, с. 288].

У разі передбачення необхідності проведення розглядуваного дослідження слідчий має забезпечити його відповідними порівняль-

ними зразками. Останніми можуть бути зошити відповідного учня, а також самотійно написаний текст у протоколах допиту неповнолітнього підозрюваного та ін.

Не менш важливого ідентифікаційного значення набувають виявлені за місцем злочину сліди губ, зубів, нігтів, а також вух, лоба, носа, колін ліктів, оскільки характеризуються високим ступенем індивідуальності. Якщо за місцем події залишаються сліди ніг людини у вигляді стежки слідів, вдається визначити напрямок, звідки особа прийшла, куди пішла. Окрім того, за наявності підозрюваного не виключена можливість проведення ідентифікації [162, с. 189].

Ці відомості на місці події також мають значення для встановлення статі, зросту, конституції людини та інших даних. Не меншого значення у встановленні злочинця набувають виявлені сліди ніг людини у вигляді стежки слідів. За сприятливих умов експертам вдається встановити такі важливі для розшуку злочинця ознаки особи, котра залишила сліди, як стать, зріст, професія [195, с. 36].

Узагальнення слідчої практики доводить, що серед їх загальної кількості було проведено 14 % дактилоскопічних експертиз. Проведеним опитуванням працівників слідчих підрозділів встановлено, що як джерело, з якого найчастіше отримується інформація для висування версій щодо особистості злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій, у 27 % випадків визначено висновки дактилоскопічної експертизи. Тобто даний вид експертизи є доволі розповсюдженим і використовується при виявленні слідів злочинця. Відповідно, призначення даного виду досліджень у слідчих не викликає труднощів. За наявності виявлених у ході огляду слідів слідчими призначається дактилоскопічна експертиза як з ідентифікаційними, так і діагностичними завданнями.

У разі потреби слідчий може призначити судово-психологічну експертизу. При розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми, велике значення має встановлення специфічних особливостей, пов'язаних з психологічною характеристикою вікових груп неповнолітніх. Вона встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви у поведінці особи, котрі мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Основним завданням психологічної експертизи є визначення в особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивують чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня розвитку та індивідуальних властивостей.

Підставами для призначення судово-психологічної експертизи, як правило, слугують сумніви слідчого у розумових здібностях підозрюваного, свідка, потерпілого, котрі є психічно здоровими людьми, але мають індивідуальну психологічну характеристику, а також необхідність встановлення індивідуальних психічних особливостей конкретної особи, що впливають на сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним обставин події [126, с. 174].

На ймовірність відставання неповнолітнього у психічному розвитку можуть вказати такі обставини:

- 1) легковажне ставлення до своїх протиправних дій;
- 2) педагогічна занедбаність, значний розбіг між об'єктивним змістом поведінки неповнолітнього та поставленою метою;
- 3) неадекватність оцінки самим неповнолітнім своїх протиправних дій, відсутність усвідомлення ним протиправності або суспільної небезпеки своєї поведінки (вчинку), показання свідків, які наголошують на помітній різниці між поведінкою неповнолітнього та основної маси його однолітків.

На вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути поставлені запитання:

1) чи є у неповнолітнього ознаки не пов'язаного з психічними захворюваннями (розладами) відставання у психічному розвитку або інших аномалій психічного розвитку, якщо так, то у чому вони виявляються;

2) чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки;

3) чи здатна підекспертна особа, з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей, розуміти характер та фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

Судово-психологічна експертиза призначається не тільки у справах про злочини неповнолітніх, але й за будь-яким кримінальним провадженням, при розслідуванні якої виникає необхідність у встановленні процесу сприйняття подій конкретною особою, тобто для вирішення питання про те, чи є сприйняття нормальним, загостреним, відстаючим від нормального, який вид пам'яті найбільше розвинений у даного індивіда, чи може він вірно сприймати оточуючу обстановку, запам'ятовувати та оцінювати фактичні обставини у ланцюгу подій та об'єктивно відтворювати їх [126, с. 173].

Судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану неповнолітнього підозрюваного за наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності.

Психічний стан особи, як наголошує Р. І. Міхеєв, впливає на цілий комплекс кримінально-правових та процесуальних проявів суб'єкта: сам факт злочину, його характер, обставини вчинення. Осудність, так само як вина та відповідальність, – центральна методологічна категорія права як з погляду її фундаментального теоретичного рішення, так і практичної цінності та прикладного значення для додержання прав і свобод людини [127, с. 17].

Вивченням кримінальних проваджень, порушених за ознаками ст. 296 КК України, було встановлено, що дана експертиза мала місце у 18 % випадків.

Проведеним опитуванням працівників слідчих підрозділів встановлено, що як джерело, з якого найчастіше отримується інформація для висування версій щодо особистості злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій, у 21 % випадків визначено висновки психіатричної експертизи. У той же час можемо зазначити, що за результатами вивчення справ розглядуваної категорії не виявлено жодного факту вчинення неосудними неповнолітніми особами, стосовно яких проводилися психіатричні експертизи.

За наявності підозрюваного перед слідчим постає необхідність

в ідентифікації його голосу з наявною фонограмою. Для цього на дослідження необхідно представити носій фонограми (диск) з повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, а також записані на носій зразки голосу підозрюваного. При цьому матеріали, надані для порівняльного дослідження, мають містити слова та фрази, в яких найкраще проявляються особливості вимови або інші відхилення від норм літературної мови.

Розповсюдження за злочинами розглядуваної категорії фоноскопичних експертиз зумовлене у першу чергу способом передачі повідомлення. Це дослідження може вирішувати діагностичні завдання, у першу чергу за відсутності неповнолітнього підозрюваного, та ідентифікаційні – при встановленні неповнолітнього злочинця. Вивченням кримінальних проваджень не виявлено жодного факту використання можливостей діагностичних досліджень у пошуках неповнолітніх. Нехтування цим призводить до того, що за певною кількістю справ неповнолітнього злочинця не викривають.

Можливості ідентифікації людини за фізичними ознаками мови залежать від таких факторів:

1) якість фонограм, яка визначається умовами запису, навички оператора, стан апаратури звукозапису (на фонограмі дефекти запису відображуються у вигляді шумів, перешкод та викривлень);

2) об'єм (тривалість) запису;

3) інформативність запису, тобто ступінь висвітлення у подальшій фонограмі індивідуальних властивостей мовлення;

4) перспективи отримання порівняльних зразків високої якості, а також акустичні та лінгвістичні особливості, наявні на представленій фонограмі [161, с. 3-4].

Важливою складовою проведення досліджень є одержання якісних зразків для подальших досліджень. У ході їх отримання, як стверджують Ю. В. Гаврилін і Є. С. Дубоносов, необхідно виконувати такі рекомендації:

– для отримання зразків голосу використовувати тільки високоякісну апаратуру;

– мікрофон необхідно розташовувати не ближче 0,5 м від роту неповнолітнього (інакше можливі викривлення);

- отримання зразків слід проводити у звукоізолюваному приміщенні;
- тривалість запису має бути не менше 15-20 хвилин;
- у записуваному тексті мають бути присутні ті самі фрази та слова, що присутні у досліджуваній фонограмі [54, с. 45].

Отримання вільних зразків для порівняльного дослідження можливе із сімейних чи шкільних (класних) відеозаписів. Вони відшукуються здебільшого під час обшуку. Умовно-вільні зразки можна отримати з матеріалів кримінального провадження, якщо окремі слідчі (розшукові) дії проводилися і фіксувалися за допомогою відео - або аудіозапису.

Відібрання експериментальних зразків для порівняльного дослідження рекомендовано здійснювати за участю спеціаліста. При прочитанні обраного слідчим тексту, який зачитується не менше 3-4 разів, слідчому забороняється перебивати мовця. Однак не завжди можливо отримати якісну фонограму через різне обладнання та характеристики голосу мовця. Тому необхідно провести перевірочний запис у тому місці, де буде здійснюватися вилучення порівняльного матеріалу, щоб упевнитися у належній якості апаратури та відсутності перешкод. Варто наголосити, що навіть перевірочний запис необхідно здійснювати декілька разів, щоб обрати той з них, який дозволить найбільш повно та якісно отримати зразки голосу неповнолітнього. Об'єм порівняльного матеріалу залежить від якості та кількості індивідуальних ознак, конкретних висловлювань, виявлених у досліджуваному записі.

Якість зразків для порівняння безпосередньо впливає на строки проведення експертизи та її результати. Так, незадовільна якість або кількість зразків може призводити до одержання негативних або імовірних даних про приналежність голосу на фонограмі відповідній особі.

Під якістю зразків розуміється перш за все технічна сторона звукозапису, котра має забезпечувати: 1) точну передачу тексту та смислу висловів, індивідуальний рівень розбірливості; 2) передачу натуральності голосу, тобто його основного тону, тембру, індивідуальних особливостей; 3) сприйняття записаних речових сигналів без

напруження слухового апарату (достатня гучність) [114, с. 14].

Порівнянність за умовами запису досягається відбором зразків в умовах, аналогічних тим, у яких було отримано спірну фонограму, при такому ж технічному та акустичному забезпеченні [114, с. 19].

Аналогічність умов тим, у яких відбувалася передача повідомлення, може бути нездійсненою умовою.

Так, наприклад, якщо особа знаходилася у стані сп'яніння (алкогольного наркотичного), то її мова може змінюватися. Для уникнення можливих труднощів з подальшим призначенням відповідних досліджень необхідно провести опитування особи, у тому числі оперативне, із застосуванням технічних засобів аудіо-, відеофіксації. Як стверджує М. І. Бутько, в ході проведення опитування, поряд зі способами документального оформлення, для більш швидкої, повної та точної фіксації отриманих свідчень все частіше застосовується магнітний звукозапис [39, с. 21]. За його допомогою можна отримати необхідну кількість зразків. Ці науково-технічні засоби мають бути застосовані до осіб, які вчинили злочин або будь-яким чином причетні до вчинення, інакше будуть порушені конституційні гарантії недоторканності особи, що є прямим порушенням законності [142, с. 115].

Слід зазначити, що у неповнолітніх стрімко відбуваються фізіологічні зміни в організмі, не виключені випадки оперативного втручання, що впливає на ознаки голосу. Таким чином, за наявності значного проміжку часу з моменту вчинення (передачі повідомлення з відповідним змістом) до відібрання експериментальних зразків голосу для проведення експертних досліджень можуть виникати значні труднощі в їх порівнянні. Тому, на наш погляд, фіксація ходу проведення оперативного опитування аудіо -, відеофіксацією є обов'язковою.

На вирішення ідентифікаційної експертизи можуть бути поставлені питання:

- 1) чи не належить зафіксовані на фонограмі мова та голос особі (особам);
- 2) які фрагменти мови яким особам належать;
- 3) чи була виготовлена дана фонограма на представленому звукозаписуючому пристрої;
- 4) чи відтворювалася фонограма на представленому апараті;

5) чи був виконаний даний магнітний запис за певних (описаних у постанові про призначення експертизи) обставин [61, с. 16].

Варто наголосити, що експерту необхідно повідомляти походження фонограми, коли, з використанням якого обладнання проводився запис.

Проведеним опитуванням працівників слідчих підрозділів встановлено, що висновки фоноскопичної експертизи визначаються як джерело, з якого найчастіше отримується інформація для висування версій щодо особи неповнолітнього злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій, у 56 % випадків. Наведені дані вказують на значне розповсюдження фоноскопичної експертизи, що зумовлено її доказовим значенням при розслідуванні злочинів розглядуваної категорії.

Висновок експерта з'являється у справі в результаті цілеспрямованої діяльності слідчого, суду (судді), за їх дорученням. На відміну від інших джерел фактичних даних, висновок містить вихідне знання про обставини, що цікавлять слідчого та суд [59, с. 43].

Якщо підрахувати загальну кількість експертиз, то можемо побачити, що вони проводилися за більшістю кримінальних проваджень, за частиною з яких неодноразово. Тому використовувати спеціальні знання необхідно при розслідуванні вчинених неповнолітніми злочинів, кваліфікованих за ст. 259 КК України.

Далі вважаємо за необхідне визначити термін проведення експертами досліджень. Строк проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців, керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) в межах:

– 10 діб – щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень;

– 1 місяця – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середніх за характером досліджень;

– 2 місяці – щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;

– більше 2 місяців – щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень, при

цьому термін виконання не повинен перевищувати 3 місяці.

У виняткових випадках, якщо експертиза не може бути виконана у зазначені строки, більший строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом чи особою, яка призначила експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів [76, с. 325].

Варто наголосити, що жодного факту затягування або несвоечасного проведення експертиз, під час вивчення матеріалів кримінальних проваджень, виявлено не було.

Окрім зазначених, на розсуд слідчого призначаються й інші експертизи. Тобто наведений нами перелік експертиз та питань до них є лише орієнтовним та приблизним. Відповідно, у кожному конкретному випадку, з урахуванням необхідності та обстановки розслідування, слідчим визначатиметься експертиза, момент її призначення та перелік питань, необхідних для з'ясування.

При призначенні будь-якої експертизи за справами розглядуваної категорії на перший план виходить правильне формулювання питань, що вимагає, на думку М. Г. Щербаковського, від слідчого і судді високої професійної майстерності. Відсутність такої майстерності може бути компенсована при призначенні судової експертизи через залучення експертів як обізнаних осіб для надання допомоги у формі консультації для правильного формулювання запитань (визначення предмета експертизи), переліку необхідних об'єктів [207, с. 985]. Тобто від правильності постановки запитань залежить ефективність та термін проведення експертизи, що дозволяє отримати необхідну кількість доказової інформації з мінімальними затратами часу, сил та засобів.

Незважаючи на наявний перелік питань, що ставиться на вирішення кожної окремої експертизи, слідчий повинен підтримувати зв'язок з експертом, який можливо проводитиме дослідження. Процес проведення розслідування, на нашу думку, має носити наступальний характер. Тобто слідчий має проявляти розумну ініціативу. Це не означає, що слідчому необхідно вступати в конфлікти з учасниками розслідування.

Слідчий повинен шукати шляхи та способи отримання, у відповідній ситуації розслідування, потрібної інформації. Значну її кіль-

кість можна здобути в рамках взаємодії із різними суб'єктами, зокрема експертами, в ході якої здійснюються консультації щодо особливостей призначення відповідних досліджень. При цьому можемо констатувати, що досвідчені слідчі не обходяться без зазначеного спілкування як при призначенні експертиз, так і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Цим слідчі формують відповідну базу, передбачаючи результати проведення досліджень.

У процесі взаємодії слідчий знайомить експерта із ситуацією, що склалася на певному етапі розслідування; визначає питання, які підлягають з'ясуванню. Від експерта слідчий отримує вимогу виконати певні дії: сформулювати відповідний обсяг матеріалу, скласти перелік запитань, на які експерт повинен дати відповіді.

Досить часто виникають ситуації, коли слідчі ставлять на вирішення експертизи значний перелік запитань, що може призвести до збільшення терміну їх проведення. Однак встановлення потрібних відомостей у справі може здійснюватися й меншими за кількістю, однак більш ґрунтовними питаннями. Окрім того, за необхідності надання відповідних матеріалів справи на дослідження, слідчий має дізнатись про це в найкоротші строки, що пришвидшить експертизу.

Таким чином, варто наголосити на важливості взаємодії не тільки при призначенні, а й при проведенні досліджень, що забезпечить швидке одержання прогнозованого результату відповідного дослідження.

Практика показує, що при розслідуванні вчинених неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності найчастіше призначаються фоноскопичні, дактилоскопічні, авторознавчі та психологічні експертизи.

Наведені дані вказують на те, що криміналістичні експертизи є одним із важливих способів отримання доказів за кримінальними провадженнями розглядуваної категорії. Призначення експертиз здебільшого здійснюється на подальшому етапі розслідування, коли слідчому відома загальна картина злочинної події.

Здійснене дослідження дає можливість дійти ряду висновків. Так, у більшості розслідуваних злочинів даної категорії не обходиться

без використання спеціальних знань. За відсутності неповнолітнього підозрюваного можуть проводитись діагностичні та класифікаційні дослідження, яким слідчі не надають належної уваги, втрачаючи таким чином значну кількість орієнтовної інформації про особу злочинця та визначення напрямків подальшого розслідування. При встановленні неповнолітнього підозрюваного експертизи мають ідентифікаційне значення.

Призначаючи відповідну експертизу, слідчим доводиться стикатися з необхідністю відібрання зразків: вільних, умовно-вільних та експериментальних, які у криміналістиці прийнято диференціювати залежно від моменту їх утворення. Зразки, у свою чергу, характеризуються якістю та обсягом, що безпосередньо впливає на результати досліджень, оскільки неналежної якості та кількості зразки призводять до негативних або імовірних висновків експерта. Особливого значення це набуває при призначенні фоноскопичної експертизи. Зразки голосу неповнолітнього рекомендовано відбирати ще при проведенні опитування з використанням аудіо-, відеозасобів фіксації. Зразки можуть бути отримані і в ході проведення інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, обшуку, допиту, слідчого експерименту та інших.

Проведення психологічної експертизи зумовлено віком неповнолітніх осіб, що вчинюють злочини розглядуваної категорії. В ході даної експертизи виявляють у неповнолітнього ознаки не пов'язаного з психічними захворюваннями (розладами) відставання у психічному розвитку або інші аномалії психічного розвитку.

Не менш важливим є проведення і психіатричної експертизи, яка призначається за наявності сумнівів у психічному здоров'ї неповнолітнього підозрюваного.

Проведення вибухотехнічної експертизи, у випадку вчинення розглядуваного злочину із застосуванням вибухового пристрою, є обов'язковою, з метою встановлення та вірної кваліфікації дій неповнолітнього злочинця. Так, злочин буде кваліфікований за ст. 259 КК України лише тоді, коли експерт надасть висновок про непридатність виявленого пристрою до приведення у дію, тобто вибуху. На дослідження зазначений пристрій направляється тільки знешкодженим.

Підсумовуючи, слід зазначити, що кількість експертиз, які використовуються працівниками слідчих підрозділів при розслідуванні вчинених неповнолітніми завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності визначає їх важливість, а результати проведення мають вагоме значення для встановлення обставин справи, які іншим шляхом отримати досить складно, а іноді – неможливо. Таким чином, саме експертні дослідження надають слідчому можливість з'ясувати усі важливі й істотні обставини справи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Ann Rule. A rage to kill and other true cases. – NY, 1999. – 382 p.
2. Абдумаджидов Г. Расследование преступлений : (процессуально-правовое исследование) / Г. Абдумаджидов. – Ташкент : Узбекистан, 1986. – 191 с.
3. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. 1 М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 990 с.
4. Агафонов В. В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов – 5-е изд., испр. – М. : Юрайт-Издат, 2006. – 224 с.
5. Александров Г. Неправильная практика / Г. Александров, М. Строгович // Соц. законность. – 1960. – № 3. – С. 20–26.
6. Андреев И. С. Курс криминалистики / Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. ; под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Высш. шк., 2000. – 335 с.
7. Анциферов В. П. К вопросу структуре криминалистических характеристик преступлений / В. П. Анциферов // Вопросы совершенствования криминалистической методики : сб. науч. трудов (МВД СССР, Высшая следственная школа). – Волгоград, 1991. – 135 с.
8. Атанасович В. Е. Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений / В. Е. Атанасович // Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Темплан, 1989. – 136 с.
9. Ахмаджитов В. М. Реализация первичных сведений (материалы к лекции для слушателей и курсантов учебных заведений МВД СССР) / В. М. Ахмаджитов, М. А. Громов – М., 1984. – 33 с.
10. Баев О. Я. Тактика следственных действий : учеб. пособие / Баев О. Я. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. – 184 с.

11. Баканова Л. П. Дактилоскопические исследования / Л. П. Баканова. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1980. – 53 с.
12. Баканова Л. П. Понятие и сущность осмотра места происшествия и получаемой информации / Л. П. Баканова // Вопросы криминалистической тактики : сб. науч. трудов. – Ташкент, 1978. – 100 с.
13. Балашов Д. Н. Криминалистика : учебник / Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 503 с.
14. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підруч. / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
15. Бахин В. П. Анализ криминальных взрывов (по материалам автономной республики Крым) / В. П. Бахин, М. А. Михайлов – Симферополь, 1999. – 44 с.
16. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция / В. П. Бахин – К., 1999. – 26 с.
17. Бахин В. П. Особенности расследования криминальных взрывов : лекция / В. П. Бахин, М. А. Михайлов – Симферополь, 1999. – 48 с.
18. Бахін В. П. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. П. Бахін, Б. Є. Лук'янчиков // Правничий часоп. Донецьк. ун-ту. – 2000. – № 1 (4). – С. 39-43.
19. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин – М. : Юрид. Лит., 1988. – 304 с.
20. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3-х т. / Белкин Р. С. Т. 3. – М. : Юр. лит., 1979. – 342 с.
21. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд., доп. – 334 с.
22. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1964. – 154 с.
23. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин – М. : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2001. – 240 с.
24. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин – 3-е изд., доп. – М. : Юнити-Дана, Закон и право,

2001. – 837 с.

25. Белов В. Н. Криминалистическая экспертиза авторства текста : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. Н. Белов. – М., 1973. – 16 с.

26. Беляков А. А. Виртуальные взрывы : науч.-практ. пособие / А. А. Беляков, Д. В. Тишин – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2004. – 136 с.

27. Берекашвили Л. Ш. Расследование хулиганства : учеб. пособие / Берекашвили Л. Ш. ; под ред. В. Е. Жарского. – М. : Акад. МВД СРСР, 1968. – 42 с.

28. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія / В. Д. Берназ / Південноукраїнський правнич. часоп. – 2006. – №1. – С. 16-18.

29. Берназ В. Д. Інтеграція досягнень сучасної науки в слідчу діяльність триває / В. Д. Берназ // Південноукраїнський часопис. – Одеса, 2008. - №4. – 298 с.

30. Берназ В. Д. Психолінгвістичні аспекти виявлення інсценувань на досудовому слідстві. / В. Д. Берназ // Південноукраїнський часопис. – Одеса, 2009. - №1. – 306 с.

31. Бегов Д. Д. Сучасні технології в судовій акустиці (проблеми автоматизації досліджень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза» / Д. Д. Бегов. – К., 2003. – 18 с.

32. Бирюков В. В. Фиксация доказательств. Криминалистический и процессуальный аспекты / В. В. Бирюков // Вісник Луган. академії внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 52-57.

33. Біленчук П. Д. Криміналістика : підруч. / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с. : іл.

34. Біленчук П. Д. Основи криміналістичної тактики : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель. – Вінниця : Вінницька філія МАУП, 2001. – 116 с.

35. Біленчук П. Д. Проведення судових експертиз : довідник / Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. – К., 1996. – 52 с.

36. Бірюков В. В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Бірюков. – К. : НАВСУ, 2001. – 20 с.

37. Бобров В. Г. Формирование агентурного аппарата по борьбе с преступностью несовершеннолетних [Текст] : учеб. пособие / В. Г. Бобров, О. П. Кириллов. — М. : Академия МВД СССР, 1987. — 56 с.

38. Богатирьов І. Г. Основні форми і методи оперативно-розшукової діяльності в органах і установах виконання покарань / І. Г. Богатирьов, С. І. Халімон // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2009. – Спеціальний випуск (№ 50). – 344 с.

39. Бутько Н. И. Тактика допроса : лекция / Н. И. Бутько – Мн. : МВШ МВД СССР, 1988. – 26 с.

40. Быков В. М. Расследование нераскрытых преступлений прошлых лет : лекция / В. М. Быков. – Ташкент : НИиРИО Ташкентской высшей школы МВД СССР, 1984. – 37 с.

41. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.

42. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів / В. К. Весельський // Право України. – 2001. – №5. – С. 86-88.

43. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – К. : НВТ «Правник». – НАВСУ, 1999. – 126 с.

44. Ветров Н. И. Особенности предотвращения и раскрытия преступлений несовершеннолетних [Текст] : учеб. пособие / Н. И. Ветров, А. Н. Роша. — М. : Академия МВД СССР, 1975. – 44 с.

45. Винницкий Л. В. О процессуальной сущности освидетельствования / Л. В. Винницкий // Актуальные проблемы совершенствовани-

ния производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 77-86.

46. Возгрин И. А. Криминалистика. Схемы и терминология : учеб. пособие. – 2 изд., испр. / И. А. Возгрин, И. И. Иванов, К. С. Кузьминых и др. ; под ред. И. А. Возгриной, В. П. Сальникова, К. И. Сотникова. – СПб. : ООО «Лексикон», 2001. – 152 с.

47. Возгрин И. А. О первоначальном этапе расследования хулиганства / И. А. Возгрин // Вопр. теории и практики борьбы с хулиганством. – Л., 1975. – С. 54-61.

48. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / И. А. Возгрин – Мн. : Выш. школа, 1983. – 215 с.

49. Возный А.Ф. Теория и практика осмотра: Учебно-практическое пособие./ А.Ф. Возный, И.Н. Кононенко // Редакционно-издательский отдел МВД УССР. – К., 1974. – 175 с.

50. Волкова И. К. Некоторые вопросы участия специалиста в следственном осмотре места происшествия / И. К. Волкова // Криминалистика и судебная экспертиза : республик. межведомственный сб. науч. и науч.-метод. работ. – Вып. 1. – К., 1964. – 300 с.

51. Волобуев А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва / А. Ф. Волобуев – Харків : Видво ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.

52. Гавло В. К. Обстановка преступления как структурный компонент криминалистической характеристики преступления / В. К. Гавло // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений : сб. науч. тр. – Иркутск : Иркутский гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1980. – 139 с.

53. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : учеб. пособие / Ю. В. Гаврилин. – М. : Книжный мир, 2004. – 332 с.

54. Гаврилин Ю. В. Использование контроля и записи телефонных и иных переговоров в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / Ю. В. Гаврилин, Е. С. Дубоносов – М. : ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2003. – 70 с.

55. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск, 1975. – 132 с.

56. Глазырин Ф. В. Следственный эксперимент : учеб. пособие / Ф. В. Глазырин, А. П. Кругликов ; под ред. Р. С. Белкина. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – 70 с.
57. Глотов О. М. Осмотр документов следователем : учеб. пособие / Глотов О. М. – Л., 1983. – 54 с., ил.
58. Головіна Л.В. Тактика огляду : монографія / Головіна Людмила Василівна. – Одеса: ОДУВС, 2009. – 133 с.
59. Громов Н. Заключение эксперта как источник доказательств / Громов Н. // Законность. – 1997. – № 9 (755).
60. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Гросс Г. ; пер. с нем. – СПб, 1908. – 870 с.
61. Гурев М. С. Убийства на «разборках» : методика расследования / М. С. Гурев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
62. Данилова С. И. Профилактическая деятельность следователя и дознавателя : монография / С. И. Данилова. – М. : ВНИИ МВД России, 2003. – 74 с.
63. Данилова С. И. Профилактическая деятельность следователя: монография / С. И. Данилова. – М. : ВНИИ МВД России, 2005. – 92 с.
64. Драпкин Л. Я. Понятие и структура способа совершения преступления / Драпкин Л. Я., Уткин М. С. // Проблемы борьбы с преступностью : Труды Омской высшей школы милиции МВД СССР и Иркутского гос. ун-та им. А.А. Жданова. – Омск, 1978. – 174 с.
65. Дулов А. В. Судебная психология / А. В. Дулов. – 2-е изд., исправл. и доп. – Минск : «Вышэйш. школа», 1975. – 464 с.
66. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Мн. : Вышэйшая школа, 1971. – 272 с.
67. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / Ермолович В. Ф. – Мн. : МВШ МВД Республики Беларусь, 2001. – 320 с.
68. Ємельянов В. П. Определение понятия терроризма / Ємельянов В. П. // Бюлетень з обміну досвідом : наук.-практ. видання МВС України. – 2003. – № 146/147. – 72 с.
69. Жбанков В. А. Человек как носитель криминалистически значимой информации / Жбанков В. А. – М., 1993. – 36 с.
70. Жеребко О. Сучасні можливості судової експертизи / О. Же-

ребко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 164-166.

71. Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів : форма, структура, зміст / Журавель В. А. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2007. – Вип. 7. – 476 с.

72. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / С. М. Зав'ялов. – К., 2005. – 20 с.

73. Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие способа совершения преступления. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений : [учеб. пособие] / Зуйков Г. Г. – М., 1970. – 191 с.

74. Ищенко Е. П. Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ» : ИНФРА-М, 2005. – 748 с.

75. Ищенко Е. П. Пути интенсификации первоначального этапа расследования преступлений / Ищенко Е. П. // Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск : Изд-во «Уральский рабочий», 1987. – 146 с.

76. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ міністерства юстиції № 61/10341 від 19.01.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 5. – 371 с.

77. Ищенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії / Ищенко А. В. // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 05 листоп. 2010 р.) : у 3-х ч. – Запоріжжя : Запорізьк. юрид. ін.-т ДДУВС, 2010. – Ч. 1. – С. 180-182.

78. Казначеев Д. Г. Тактика застосування огляду і обшуку при розкритті та розслідуванні злочинів : навч. посіб. / Казначеев Д. Г.,

Обшалов С. В., Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 100 с.

79. Калюжний Р. А. Використання модельних норм Конвенції Ради Європи «Про кіберзлочинність» (2001 р.) та Додаткового протоколу до неї (2003 р.) у нормотворчому процесі в Україні : практичні проблеми реалізації / Калюжний Р., Розенфельд Н. // Право України. – 2007. – № 9. – 136 с.

80. Карагодин В. Н. Разработка и использование программ допроса / В. Н. Карагодин // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1989. – 136 с.

81. Каткова Т. В. Судебные экспертизы : практич. пособие / Т. В. Каткова – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1997. – 102 с.

82. Кириченко О. А. Криміналістична мікрологія : монограф. / Кириченко О. А. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1993. – 178 с.

83. Клим А. М. Криминалистическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / Клим А. М. ; под ред. В. Ф. Ермоловича. – Минск, 2000. – 82 с.

84. Козаченко И. П. Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений / Козаченко И. П. – К. : НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1988. – 120 с.

85. Колдин В. Я. Информационные структуры в криминалистике / Кодин В. Я., Полевой Н. С. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 134 с.

86. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1985. – 204 с.

87. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений / Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.

88. Коломацкий В. Г. Учение о криминалистическом анализе / Коломацкий В. Г. // Вестник криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. – Вып. 1 (29). – М. : Спарк, 2009. – 180 с.

89. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология / В. Е. Коно-

валова. – Харьков : Консул, 1999. – 157 с.

90. Коновалова В. О. Юридична психологія : акад. курс : [підручник] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 240 с.

91. Кочаров Г. И. Оpozнание на предварительном следствии / Г. И. Кочаров. – М., 1955. – 84 с.

92. Криминалистика / под ред Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М., «Юридическая литература», 1968. – 696 с.

93. Криминалистика / под ред. Б. А. Викторова, Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1976. – 550 с.

94. Криминалистика / под ред. Р. С. Белкина, – М. : Юрид. лит., 1979. – 464 с.

95. Криминалистика : тактика, организация и методика расследования преступлений : учебник / под ред. Резвана А. П., Субботиной М. В., Харченко Ю. В. – Волгоград : ВА МВД России, 2000. – 224 с.

96. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 672 с.

97. Криминалистика : учебник / под ред. проф. А. Г. Филиппова и А. Ф. Вольнского. – М., 1998. – 282 с.

98. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Изд-во «Лань», 2001. – 928 с., ил.

99. Криминалистика : учебник для ВУЗов / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 704 с.

100. Криминалистика. – М. : Юрид. лит., 1974. – 672 с.

101. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

102. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 1998. – 376 с : іл. 21.

103. Кримінальна справа № 10977220033. – Архів Євпаторійського місцевого суду м. Євпаторія Автономна республіка Крим, 2008 р.

104. Кримінальна справа № 55032089. – Архів центрально-

міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, 2003 р.

105. Кримінальна справа № 62052012. – Архів Бабушкинського районного суду м. Дніпропетровська, 2005 р.

106. Кримінальна справа № 950401. – Архів Ленінського районного суду м. Запоріжжя, 2004 р.

107. Кузнецов П. С. Некоторые вопросы изучения личности преступника при осмотре места происшествия / Кузнецов П. С. // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : УрГУ, 1980. – 150 с.

108. Кузьмічов В. С. Алібі у розкритті злочинів : навч. посібник / В. С. Кузьмічов, В. В. Юсупов – К. : КНТ, 2007. – 264 с.

109. Кузьмічов В. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на транспорті : монограф. / В. С. Кузьмічов, І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. – 168 с.

110. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком–Інтер, 2001. – 368 с.

111. Лисиченко В. К. Содержание и функции следственного (судебного) осмотра документов / Лисиченко В. К. // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 11. – К. : НИИСЭ, 1975. – 460 с.

112. Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / Кол. авт. ; под ред. проф. Б. С. Волкова. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1972. – 188 с.

113. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

114. Ложкевич А. А. Подготовка и назначение фоноскопической экспертизы : метод. письмо № 47 / Ложкевич А. А., Снетков В. А., Чиванов В. А., Шаршунский В. Л. – М., 1981. – 24 с.

115. Ложкевич А. А. Звукозапись и фоноскопическая экспертиза на предварительном следствии: учеб. пособие / Ложкевич А. А., Макаров А. М., Шаршунский В. Л. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 84 с.

116. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования

/ И. М. Лузгин. – М., 1973. – 216 с.

117. Лук'янчиков Є. Д. Пред'явлення для впізнання : навч. посібник / Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Моїсеєв. – Макіївка : Графіті, 1998. – 104 с.

118. Лускатов О. В. Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин / Лускатов О. В. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 1 (32). – 360 с.

119. Макаренко Е. И. Особенности расследования квартирных краж, совершаемых группой лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Макаренко Евгений Иванович. – М. – 1984. – 210 с.

120. Макаренко Є. І. Дізнання в міліції та в митних органах : навч. пібник / Макаренко Є. І., Тертишник В. М., Лобойко Л. М., Ліпинський В. В., Шиян А. Г. – Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД». – 2003. – 452 с.

121. Макаренко Є. І. Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. / Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 204 с.

122. Макаренко Є. І. Огляд місця події : навч. посібник / Макаренко Є. І., Негодченко О.В., Тертишник В.М. – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 156 с.

123. Матеріали «Журналу реєстрації заяв та повідомлення про злочини» № 2749 Котовський МРВ УМВС України в Одеській області, 2007 р.

124. Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл / Головне слідче управління МВС України ; НАВС України. – К., 2001. – 32 с.

125. Митрохина З. И. Использование знаний психологии при производстве допроса : учеб. пособие / Митрохина З. И. – К. : УМК ВО, 1990. – 52 с.

126. Митрохина З. И. О судебно-психологической экспертизе / Митрохина З. И. // Криминалистика и судебная экспертиза : республиканский межведомственный сб. науч. и науч.-метод. работ. – Вып. 11. – К., 1975. – 460 с.

127. Михеев Р. И. Уголовное право и психиатрия / Михеев Р. И.

– Владивосток : Изд-во ДГУ, 1998. – 416 с.

128. Моторний І. Д. Криміналістическая взрывотехника : новое учение в криминалистике: [учеб.-метод. и справоч. пособие] / Моторний І. Д. – М. : Издатель Шумилова И.И., 2000. – 177 с.

129. Мухин Г. Н. Криміналістика : учеб. пособие / Г. Н. Мухин, Д. В. Исютин-Федотков. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.

130. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 584 с.

131. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 720 с : 49 іл.

132. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України 08.10.98 р.; 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 5.

133. Некрасов В. А., Індиченко Б. В., Матвійчук В. В. Методи оперативно-розшукової діяльності: Навч.-практ. посіб. – К.: РВВ МО України, 2005. – 208 с.

134. Николайчик Н. И. Методика расследования хулиганства : лекция / Николайчик Н. И. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1985. – 28 с. – Інв. №1899.

135. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / Образцов В. А. – М. : «Юрист», 1997. – 336 с.

136. Образцов В. А. Криміналістическая характеристика личности преступника и ее связи с потерпевшим и другими структурными элементами события преступления / Образцов В. А. // Криміналістическая виктимология (вопросы теории и практики) : сб. науч. трудов. – Иркутск : Иркутский гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1980. – 159 с.

137. Овчаренко Е. И. Производство следственных действий по уголовным делам о хулиганстве / Е. И. Овчаренко // Росс. следователь. – 2004. – № 5. – С. 9-12.

138. Одерій О. В. Використання спеціальних знань при розслі-

дуванні злочинів проти довкілля / Одерій О. В. // Організація і тактика документування підрозділами ДСБЕЗ злочинів у комп'ютерних мережах та мережах електрозв'язку : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Донецьк, 04 грудня 2009 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2009. – 245 с.

139. Одерій О. В. Особливості тактики допиту свідків і потерпілих під час розслідування кримінальних справ про порушення правил техніки безпеки у вугільній промисловості / Одерій О. В. // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2008. – № 3. – 320 с.

140. Олійник О. Допит свідка і потерпілого / Олійник О. // Віче. – 2009. – № 21. – С. 30-33.

141. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина : [курс лекцій. – У 2-х ч.] / авт кол. О. М. Чистолінов, В. О. Черков, А. О. Михайличенко та ін.; [відп. ред. канд юрид. наук, доц. В. О. Сілюков]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дидоренка, 2009. – Ч. 2. – 219 с.

142. Паламарчук С. С. Деякі аспекти проведення розшукових заходів із застосуванням відеозапису / Паламарчук С. С., Ізотов О. І. // Науковий вісник Нац. академії внутр. справ України. – 2002. – № 1. – Ч. 2. – 140 с.

143. Пантелеев И. Ф. Элементы криминалистической характеристики преступлений. Методология криминалистики : [учеб. пособие по курсу «Основы криминалистики»] / Пантелеев И. Ф. – М. : НИИмаш, 1982. – 88 с.

144. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста під час проведення допиту / Пиріг І. В. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2008. – № 2. – 404 с.

145. Плетенець В. М. Особливості огляду місця передачі завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / Плетенець В.М. // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – №3. – 298 с.

146. Плетенець В. М. Потерпіла сторона як елемент криміналіс-

тичної характеристики завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В. М. Плетенець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2008. – № 1. – С. 302-307.

147. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / Плетенець Віктор Миколайович. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 188 с.

148. Плетенець В. М. Способи підготовки та маскуванню завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / Плетенець В.М. // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – №2. – Ч. 2. – 226 с.

149. Погорецький М. А. Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі (за матеріалами практики органів СБ України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / М. А. Погорецький ; КНУВС. – К., 2006. – 36 с.

150. Поль К. Д. Естественно-научная криминалистика (опыт применения научно-технических средств при расследовании отдельных видов преступлений) / Поль К. Д. ; пер. с нем. – М. : Юр. лит., 1985. – 304 с.

151. Попередження та розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підруч. / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : РВВ МВС України, 2000. – 392 с.

152. Попов В. И. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия / В. И. Попов // Вісник Луган. академії внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 57-63.

153. Порубов Н. И. Допрос / Порубов Н. И. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1968. – 34 с.

154. Про застосування спеціальних собак для пошуку вибухо-

вих пристроїв, вибухівки та вогнепальної зброї : Розпорядження МВС України № 590 від 14.07.2005 р. – К., 2005. – 2 с.

155. Про заходи щодо поліпшення і подальшого розвитку службово-розшукового собаківництва в органах внутрішніх справ : Наказ МВС України № 449 від 01.08. 1992 р. – К., 1992. – 39 с.

156. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Пясковський. – К., 2004. – 212 с.

157. Раскрытие и расследование преступлений террористического характера / В. Г. Гриб : Пособие. – М.: ВНИИ МВД России, 2000. – 72 с.

158. Расследование преступлений повышенной опасности : пособие для следователя / под ред. Селиванова Н. А., Дворкина А. И. – М. : Лига Разум, 1999. – 446 с.

159. Расследование преступлений против личности, порядка управления, общественного порядка и общественной безопасности : учеб.-практич. пособие / Кол. авт. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1975. – 207 с.

160. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей : учеб. пособие / А. Р. Ратинов – М. : Высшая школа МООП СССР, 1967. – 290 с.

161. Ребгун Э. К. О криминалистическом исследовании фонограмм в целях идентификации человека по голосу / Ребгун Э. К. // Экспертная техника. Фоноскопические экспертные исследования. – Вып. 84. – М. : ВНИИСЭ. 1985.

162. Риб'янець С. А. Встановлення неповнолітнього злочинця за фактом передачі повідомлення про підготовку вибуху / С. А. Риб'янець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2012. – Спец. випуск. – С. 332-337.

163. Риб'янець С. А. Криміналістична характеристика особи неповнолітнього злочинця, що повідомляє про загрозу вибуху / С. А. Риб'янець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2012. – № 3. –

С. 488-492.

164. Риб'янець С. А. Особливості опитування за фактами завідомо неправдивих повідомлень про підготовку вибуху неповнолітніми / С. А. Риб'янець // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики : матер. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 40 с. – С. 25-27.

165. Риб'янець С. А. Особливості допиту неповнолітніх підозрюваних за злочинами, кваліфікованими у відповідності до ст. 259 КК України / С. А. Риб'янець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2012. – Спеціальний випуск № 1. – С. 332-337.

166. Риб'янець С. А. Проблемні питання допиту неповнолітніх, підозрюваних за фактами передачі ними завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / С. А. Риб'янець // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, професора Бахіна В. П. (16 листоп. 2012 р.). – Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 263-265.

167. Риб'янець С. А. Проблемні питання допиту неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні злочинів, кваліфікованих відповідно до ст. 259 КК України / С. А. Риб'янець // Право і суспільство : збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 238-241.

168. Риб'янець С. А. Особливості використання спеціалістів вибухотехнічної служби при проведенні слідчих дій за фактами вчинення неповнолітніми злочинів, кваліфікованих у відповідності до ст. 259 КК України / С. А. Риб'янець // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 255-259.

169. Самошина З. Г. Криміналістическое отождествление человека по признакам внешности : лекция для студентов юридических

вузов / Самошина З. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 40 с.

170. Седова Т. А. Значение криминалистической характеристики преступлений для разработки программ расследования / Седова Т. А. // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск : Темплан, 1989. – 136 с.

171. Селиванов Н. А. О методологии криминалистической техники / Селиванов Н. А. // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып № 6. – К.: Ред.-издат. отдел МВД УССР, 1969. – 416 с.

172. Семенишин М.О. Запобігання міліцією корисливо-насильницьким злочинам неповнолітніх за участю громадськості / Семенишин Микола Олександрович. Дисертація ... канд. юрид. наук. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». – К., 2010.

173. Сервецький І.В., Якименко Г.О. Теорія розшукових заходів: Монографія / Сервецький І.В., Якименко Г.О. – К., 2006. – 239 с.

174. Сидорик П. Н. Дактилоскопия и ее практическое использование в раскрытии и расследовании преступлений : лекция / Сидорик П. Н. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1989. – 35 с.

175. Система методів оперативно-розшукової діяльності: Монографія / За заг. ред. проф. О.Ф. Долженкова. – Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. – 262 с.

176. Справочник следователя. Практическая криминалистика : следственные действия. – Вып. 1. – М. : Юрид. лит., 1990. – 288 с.

177. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / Стахівський С. М. – К., 2005. – 272 с.

178. Тактика проведення розшукових заходів та особливості легалізації оперативно-розшукової інформації : навч.-практ. посіб. / Я. Ю. Кондратьєв, Д. Й. Никифорчук, О. М. Сніцар та ін. – К. : Нац. Акад.. внутр. справ України, 2004. – 60 с.

179. Тактика проведення оперативно-розшукових заходів : навч. посіб. / Д. Й. Никифорчук та ін. – К. : Нац. Акад.. внутр. справ України, 2005. – 90 с.

180. Танасевич В. Г. Типовая структура методики раскрытия и

расследования отдельных групп преступлений (частной методики) / Танасевич В. Г. // Советская криминалистика : теоретические проблемы. – М. : Юрид. лит., 1978. – 192 с.

181. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : [монографія] / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Юрид. академія МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

182. Тишин Д. В. Криміналістическая характеристика и особенности расследования заведомо ложного сообщения об акте терроризма / Тишин Дмитрий Викторович // Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2003.

183. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : [монографія] / Тіщенко В. В. – Одеса : Юрид. літра, 2002. – 360 с.

184. Трусов А. И. Уголовный процесс : учеб. пособие / А. И. Трусов ; под ред. К. Ф. Гуценко. – М., 1995.

185. Турсунов И. Х. Организация и тактика установления преступника по горячим следам : учеб. пособие / Турсунов И. Х. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1990. – 72 с.

186. Удалова Л. Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України / Л. Д. Удалова // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ. – 2003. – №1. – С. 133-137.

187. Федоров Ю. Д. Использование специальных знаний при осмотре места происшествия / Федоров Ю. Д. // Пути совершенствования деятельности следственных аппаратов органов внутренних дел : сб. науч. трудов Ташкентской высшей школы МВД СССР. – Ташкент, 1987. – 118 с.

188. Федоров Ю. Д. Пространственно-временные характеристики и место происшествия / Федоров Ю. Д. // Криміналістические проблемы пространственно-временных факторов в расследовании преступлений. – Иркутск : Изд-во Ирк. ун-та, 1983. – 160 с.

189. Филиппов А. Г. О понятии и содержании криміналістической характеристики преступлений / Филиппов А. Г. // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений : Сб. науч. трудов Ташкентской высшей школы МВД СССР. – Ташкент, 1984. –

С. 12-18.

190. Хазиев Ш. Возможности судебно-трассологической экспертизы / Хазиев Ш. // Социалистическая законность. 1991. – № 12. – С. 80-85.

191. Хлюпин Н. И. К проблеме эффективности следственных действий и оперативно-розыскных мер в методике расследования преступлений / Хлюпин Н. И. // Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам : межвуз. сб. Калининградского гос. ун-та. – Вып. 8. – Калининград, 1980.

192. Центров Е. Е. Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие / Е. Е. Центров // Российский следователь. – 1999. – № 1. – С. 37-42.

193. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканності особи : навч.-практ. посібник / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : УМВС України у Дніпропетровській області; Дніпроп. держ. ун-тет внутр. справ, Свідлер, 2007. – 92 с.

194. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-тет внутр. справ, 2006. – 308 с., іл.

195. Чаплинський К. О. Тактичні прийоми допиту підозрюваного (обвинуваченого) / К. О. Чаплинський // Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр.справ. – 2008. – № 4. – С. 266-276.

196. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / Чаплинський Костянтин Олександрович. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. Ун-т внутр. Справ; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.

197. Черкасов Ю. Е. Використання службово-розшукових собак при проведенні спеціальних тактичних операцій / Черкасов Ю. Е., Корнієнко М. В. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2010. – № 2. – 272 с.

198. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика : история и современность / Чурилов С. Н. – М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. – 370 с.

199. Шевцов Г. М. Потерпевший – юридическое лицо как стру-

ктурный элемент криминалистической характеристики преступлений / Шевцов Г. М. Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики) : сб. науч. трудов. – Иркутск : Ирк. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1980. – 159 с.

200. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В. Ю. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.

201. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько. – Харків : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

202. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посібник / А. П. Шеремет. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

203. Шошин С. В. Расследование убийств / С. В. Шошин. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 346 с.

204. Шурухнов Н. Г. Криминалистика : учебник / Н. Г. Шурухнов. – 2-е изд., исправл. и доп. – М. : Эксмо, 2008. – 720 с.

205. Щербаковський М. Г. Про недопустимість призначення судової експертизи для рішення правових питань / М. Г. Щербаковський // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 982-987.

206. Эксархопуло А. А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учеб. пособие / Эксархопуло А. А. – СПб. : Изд-во «Юридический центр–Пресс», 2002. – 450 с.

207. Юрин А. И. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А. И. Юрин, Ю. Д. Федоров. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1974. – 20 с.

208. Яблоков Н. П. Криминалистика / Яблоков Н. П. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 612 с.

209. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах : учеб. пособие / Н. П. Яблоков. – М. : Юристь, 2000. – 224 с.

210. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования / Яблоков Н. П. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 98 с.

211. Яблоков Н. П. Теоретические, методологические и науковедческие основы криминалистики. Криминалистика в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / Яблоков Н. П. – М. : Юристь, 2000. – 224 с.

212. Янковий М. О. Особливості тактики допиту обвинуваче-

них (підозрюваних) з використанням фактора раптовості / Янковий М. О. // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / редкол. : Є. М. Моїсеєв (голов ред.) та ін. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – № 1. – 200 с.

213. Янковий М. О. Тактичні засади допиту і опитування: порівняльне дослідження. Автореф. Дис... к.ю.н. 12.00.09. – Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. – 18 с.

Наукове видання

**Риб'янець Сергій Анатолійович
Чаплинська Юлія Анатоліївна**

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ
ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ
ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ,
ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ**

Монографія

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Підп. до друку 26.12.2017 р. Формат 60x84/16. Друк цифровий. Папір офісний.
Гарнітура Times. Ум.-друк. арк. 9,75. Обл.-вид. арк. 10,00. Тираж 50 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018